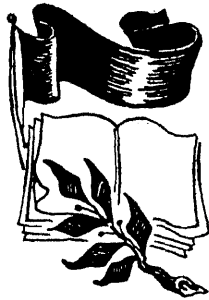

SP 5260

EESTI KEEL JÄ KIRJANDUS

N° 1 JAANUAR 1941

S I S U

* * *

ÜLESKUTSE.

K. KURE: MÖTLEMINE JA KEEL NING NENDE ÜHISKONDLIK ALUS.

R. POLDMAE: RAHVANALJANDI OLEMUSEST JA ARENGUST.

V. MILLER: EESTI KODANLIK AJAKIRJANDUS BALTI-SAKSLUSE TEENISTUSES.

R. VIIDALEPP: KILDSANN JA MUID ENDISAEGSEID KULANOORTE KOOSKÄIMISI.

V. TAULI: UUTE SÕNADE SOETAMISEST.

EESTI KEEL JA KIRJANDUS

Nr. 1

ENSV

1941

Riiklik Avalik
Raamatukogu

PE 10420

~~SP, 5260~~

Võiduka ülestõusuga 21. juunil on eesti töölikklass saanud oma maa ja rahva saatuse määrajaks. Halastamatult kukutati petlik „rahvusliku üksmeele“ valitsus, missuguse kõlava nime varjul võis väikesearvuline kapitalistlik ülakiht teostada ainult üksmeelset vägivalda töötavate rahvahulkade vastu. Ka teaduslikku uurimistööd püüti allutada tagurlikule kroonuvaimule, mis oleks lõpetanud kõik vabamad ideed ja algatused. Järjest enam sai valitsev diktaatorlik võim teadlikuks ka rahvuslike teaduste suurest tähtsusest poliitilise kasvatustöö tegurina ja hakkas aina kavalikult oma tahte alla painutama teaduslikke seltsi ja asutisi, samuti ülikooli ja teadusmehi, kellele avaldati teravat survet aineliste toetuste ja muude töövõimaluste ära võtmisega. Seevastu paindliku seljaga „onupojad“ ja tagaste kaudu manguvad värvitundlikud kameeleonid ei kannatanud kunagi kitsendusi ega ainelisi raskusi, vaid nende kätte püüti koondada täielik ainuvalitsus teaduslike aladel.

Üldiselt anti meie kultuuriloomingule ja teaduslikele tööle toetust nagu armuandi, kusjuures lasti direktorihärrasid paluda ja meelitada peaaegu orjaaegse kintsukaapimiseni. Ja kui rahva ühisvarandustest anti toetuseks mõned kehvad kroonikesed, siis tehti suurt kõra, otsekui oleks raha tulnud

poliitikameeste endi taskuist. See oli äärmiselt alandav ja vastik igale loovale vaimutegelasele.

Siiski ei suutnud reaksiooniline poliitika teaduslikku tööd kuigi palju tasalülitada, nii et vastavad „saavutused“ tõusid vaevalt üle algeliste katsetuste tasapinna. Selle kõrval paljud tõelised teadusmehed ei lasknud endid ära osta meelitatavate pakkumistega ja jätkasid rippumatult oma tööd, saavutades vahel üsnagi tähelepandavaid tulemusi. See kõneleb meie teadlaste enamiku töökusest, aususest ja kohusetundest oma rahva kultuuri ja teaduse vastu. Kahtlemata oli seejuures mõõduandev ka meie teadlaste proletaarlik päritolu ja katkestamata püsinud sidemed töötavate rahvahulkadega.

Sisulisest aususest hoolimata kippusid meie kodumaised teadused jääma eluvõõraks ja muutuma teaduseks ainult teaduse enda pärast. Kalduti unustama ka uurimistöö ideelisi aluseid ega selgitatud küllaldaselt selle eksisteerimise mõtet. Kahtlemata kõige positiivsem saavutus meie teadlaste senises töös on olnud ulatuslik materjalide kogumine, uurimistöö põhialuste loomine. See on olnud kõige lähemas ühenduses töötavate rahvahulkadega ja tõmmanud erakordsel määral ka töölisi ja talupoegi loovale kultuuritegevusele kaasa. Selle ühistöö viljaks on meie suureulatuslikud ja sisukad rahvuskirjanduse raamatukogud, käsikirjadekogud, rahvaluulelised ülestähendused, muuseumivarad jne. Nende põhimaterjalide abil loodud uurimused, teooriad ja ideoloogiad võivad küll üle öö kokku variseda, kuid materjalide endi väärtushinnangud muutuvad minimaalselt, nii et samad ainekogud võivad uuesti aluseks saada ka täiesti vastupidistele uurimissuundadele.

Meie vaimuloomingu ainekogud olid seni liiga vähe kättesaadavaks tehtud laiemate rahvahulkade vajadustele. Alles sotsialistlik ühiskond on kohane neid suuremal määral rakendama areneva elu teenistusse, sest sotsialistlik teadus ei või eksisteerida väljaspool praktilist elu, samuti ei saa sotsialistlikku ülesehitavat elupraktikat juhtida ilma teoreetiliste teadmiste toeta. Ja ühe teoreetilise toena vajab

sotsialistlik tänapäev ka minevikusaavutuste põhjalikku selgitamist ja tundmist.

Meie rahva arengu- ja ajalugu polegi palju muud kui allasurutud orjarahva kestev võitlus orjuse, vaimupimeduse ja majanduslikkude hädade vastu. See näitab rahva võitlustahte püsimist ja karastumist ka ebaõnnestumiste kaudu ning annab eeskju suure visadusega saavutatud majanduslikust, poliitilisest ja kultuurilisest eneseteostusest pärast aastasadade kannatusi.

Teisest küljest meie rahvuslikku ainet käsitlevad teadused peavad selgitama ja üldsusele kättesaadavaks tegema meie rahva mitmekülgeid vaimseid saavutusi, et neid ellu rakendada uue, vormilt rahvusliku, sisult sotsialistliku kultuuri loomiseks. Mitte enam rahvusliku omapära rõhutamist poliitilise isolatsiooni õigustamiseks, vaid ainult selleks, et omalt poolt anda väärtuslikku lisa ühisele vaimuloomingule, tõelise sotsialistliku kultuuri ülesehitamisele, mis peab täielikult tuginema rahvahulkade vaimseile dispositsioonidele ja neilt ammutama kõige sisukamad elemendid. Nõukogude Liidus on uuesti ellu äratatud isegi kääbuslikud rahvakillukesed, mis olid ammu määratud kadumisele, ja nende tuhmunud kultuurivarad on uuesti maailmale avastatud. Seetõttu peaks ka eesti rahva vaimulooming, mis on raskest minevikust hoolimata saanud pidevalt edasi areneda ja mitmeski suhtes jõudnud tähelepandavale kõrgusele, olema igati teretulnud lisanduseks suures rahvuste peres, kus ollakse ühevõrra viljakas andja teistele kui ka tänulik vastuvõtja teistelt.

Meie praegusele generatsioonile on langenud erakordselt vastutusrikas ülesanne: kokkuvarisenud kapitalismi varemeile ehitada uus, sotsialistlik ühiskond kõigis ta avaldustes. Sellest suurest tööst ei tohi kõrvale jääda meie kodumaised teadused. Muidugi ei suudeta meie mitmekesisest uurimisainestikku ühekorraga läbi valgustada viljaka marksistlik-leninliku uurimismeetodiga, vaid see nõuab mõneaegset õppimist, katsetamist ja kujundamist. Kahtlemata püüavad aga meie teadlased kõik teha, et uusi meetodeid võimalikult kiiresti omandada ja tegelikus töös rakendada, sest senised idealistlikud ja hoopis ilma ideelise suunata meetodid on

lõplikult jõudnud pankrotini. Uuele ülesandele püüab ka ajakiri „Eesti Keel ja Kirjandus“ kaasa aidata, et kujuneda keskseks organiks marksistlik-leninlikule uurimistööle kodumaiste teaduste alal.

„Eesti Keel ja Kirjandus“ on loodud teaduslikuks ajakirjaks endiste „Eesti Kirjanduse“ ja „Eesti Keele“ asemele. Sisuliselt haaraks ajakiri kirjandusteaduse, eesti keele, rahvaluule, bibliograafia ja osalt kultuuriajaloo ning etnograafia uurimisalad, hoidudes aga paralleelsusest naaberlade ajakirjadega, mis oleks tarbetuks jõukulutuseks. Käsitlemisele tuleksid senisest suuremal määral ka vastavate alade metoodilised küsimused, arvestades eriti Nõukogude Liidu eeskujusid, ja järjekindlamalt püütakse arendada ka teadusliku uurimistöö kriitikat. Seevastu ilukirjanduse jooksev päevakriitika jääks vastavaile kirjanduslikele eriajakirjadele.

Nõnda tahab ajakiri „Eesti Keel ja Kirjandus“ kaasa aidata sotsialistliku kultuuri ja teaduse ülesehitamisele, tahab olla üheks vajaliseks rakuks suure ühiskondliku organismi mitmekülgses ja keerukas koostises, tahab oma ülesannete täitmiseks funktsioneerida täie jõu ja teadvusega.

TOIMETAJA.

Kes soovib, et NSV Liidu töörahvas võiks ka edaspidi elada ja töötada rahu, kes soovib rahu ja sõltumatust meie kodumaale, see hääletab bolševikkude partei poolt, kommunistide ja parteitute bloki kandidaatide poolt!

Üleskutse.

Samal ajal kui meid ümbritsevas kapitalistlikus maailmas käib imperialistlik hävitussõda, keeb meie kodumaal sotsialistliku majanduskorra ja vormilt rahvusliku, sisult sotsialistliku kultuuri ülesehitustöö demokraatliku Stalinliku Konstitutsiooni kaitse all. Valimised NSVL Liidu Nõukogusse ja Rahvuste Nõukogusse on järjekorraliseks poliitiliseks eksamiks ENSV kõigile töötavaile haritlasile. Astugu Tartu Riikliku Ülikooli õppejõud valimiskampaanias külg külje kõrvale ülikooli teiste teenistujate ja seltsimeestega. Võistelgu nõukogude korra õppetunde omandavad üliõpilased arusaamises ja aktiivsuses sellele poliitilisele küpsuseksaminele vastu minnes. Uue sotsialistliku maailmakorra tugevnemise huvid kohustavad kogu meie töötava rahva peret, eriti aga töötavat intelligentsi olema teadlik enda aktiivse osavõtu tähtsusest neil ajaloolisil, meile esmakordseil valimisel. Selles mõttes, uskudes eesti kultuuri õnnelikku tulevikku suures, sõbralikus NSVL rahvaste liidus, tervitame eelseisvaid valimisi ja ootame nende parimat kordaminekut.

ENSV Tartu Riikliku Ülikooli
Ajaloo-keeleteaduskonna õppejõud:

<i>P. Arumaa</i>	<i>G. Ränk</i>
<i>Julius Mark</i>	<i>Andrus Saareste</i>
<i>J. Mägiste</i>	<i>G. Suits</i>
<i>A. Oras</i>	

MÖTLEMINE JA KEEL NING NENDE ÜHISKONDLIK ALUS.

Mõtlemine ja keel on ühiskondlikud nähtused ja võisid tekkida ning areneda ainult inimühiskonnas. Ühiskonna aluseks on materiaalne tootmisprotsess. Inimesed võidavad loodusjõud, vallutavad nad ja saavad teadlikkudeks olenditeks aktiivses võitluses loodusega tööriistade, s. o. tootmisvahendite abil kollektiivsete pingutustega, astudes teatavatesse vajalikkudesse suhetesse üksteisega. Töö on ühiskonna olulisemaks tunnuseks, ja töö annab inimestele kõik tarviliku ning on ka inimese enda loonud. Ühiskond tekib kui looduse mõjustamise produkt kollektiivi poolt ja on ise tootmissuhete kogum, s. o. suhete kogum, milledes inimesed on tootmisprotsessis loodusega ja üksteisega. Inimese olemus on „ühiskondlikkude suhete kogum“. Sellest näeme, et ühiskonna aluseks on materiaalne tootmisprotsess, mitte aga kollektiivne psüühika või teadvus, nagu seda püüab seletada idealistlik kodanlik sotsioloogia.

Tootmisviis määrab inimeste ideoloogia. Eessõnas oma teesele „Zur Kritik der politischen Ökonomie“ kirjutab K. Marx: „Oma elu ühiskondlikus tootmises astuvad inimesed teatavatesse vajalikkudesse, nende tahtest sõltumatutesse suhetesse, tootmissuhetesse, mis vastavad nende materiaalsete tootlikkude jõudude teatud arenguastmele. Nende tootmissuhete kogum moodustab ühiskonna majandusliku struktuuri, reaalse baasi, millel kerkib üles juriidiline ja poliitiline pealisehitus ja millele vastavad kindlad teatavad ühiskondlikud teadvusevormid. Materiaalse elu tootmisviis tingib sotsiaalse, poliitilise ja vaimse eluprotsessi üldse. Mitte inimeste teadvus ei määra nende olemist, vaid vastupidi nende ühiskondlik olemine määrab nende teadvuse“ (K. Marx, Zur Kritik der politischen Ökonomie, Moskau-Leningr. 1934, lk. 5).

K. Marx ja Fr. Engels kirjutavad teoses „Die deutsche Ideologie“, et inimestel on elamiseks kõigepealt tarvis sööki, jooki, elamut ja riiet ja et esimeseks ajalooliseks asjaks on vahendite hankimine, mis on vajalikud nende tarvete rahuldamiseks, s. o. materiaalse elu enda tootmine. Teiseks faktiks on see, et nende tarvete rahuldamine viib uutele tarvetele. Kolmandaks on perekondlikud suhted, s. o. järeltuleva põlve tootmine. Neljandaks momendiks on inimeste koostöötamine, s. o. side inimeste vahel tootmisprotsessis. See ongi, mida meie tootmissuheteks nimetame. Need suhted määrab tootmisviis ja nad on ise tootlikuks jõuks.

Peale nende nelja ajaloolise suhte vaatlemist me näeme, et inimesel on ka teadvus. Inimesed oskavad mõelda ja üksteisega rääkida, sest et koostöötamine tootmisel ei ole võimalik ilma keele ja mõtlemiseta.

„Keel on niisama vana kui teadvus — keel on praktiline, teiste inimeste jaoks, seega ühtlasi ka minu enda jaoks eksisteeriv reaalne teadvus, ja keel tekib nagu teadvuski alles tarvidusest, tungivast vajadusest teiste inimestega suhelda“ (K. Marx ja Fr. Engels, „Die deutsche Ideologie“. Gesamtausgabe. I Abt., Band 5, Moskau-Leningr. 1933, lk. 20).

„Keel on mõtte vahenditu tegelikkus“ (sealsamas).

Teadvus on olemasoleva ühiskondliku praktika ja lähema ümbuskonna tunnetamine (mõistmine, mõtestamine). „Minu suhtumine minu miljöösse on minu teadvus. Seal, kus on olemas mingi suhe, on ta minu jaoks olemas.“ „Teadvus on kõigepealt lähema aistitava miljöö teadvus ja orgaanilise seose teadvus teiste isikute ja asjade suhtes...“ „See on samal ajal looduse teadvus, selle looduse, mis algsest inimestele vastu seisab täiesti võõra, kõikvõimsa ja ligipääsematu jõuna, millesse inimesed suhtuvad täiesti looma viisil ja mis valitseb nende üle...“ (Marx ja Engels).

„...Inimese mõtlemine ja kõne esilooming algavad mitte taeva nomenklatuurist ja üldistest maailmavaadetest, vaid igapäevasest, ühiskondlikult ja esmajoones majanduslikult tunnetatud ning kasutatud ümbrusest“ (Marr, Edasiliikumise vahendid, endakaitse ja tootmise riistad, III k., lk. 144).

Töö tõttu saab inimene teadlikult aru oma suhteist ja on mõtleval olend; loom ei suhtu millessegi, sest tema suhtumine pole mitte suhtumine, s. o. ta ei ole teadlik oma suhtumisest.

Inimene saab teadlikult aru, sest temal on tootmisprotsess, tootmisvahendid, tootmisviis ja tootmissuhted (ja nendest tingitud pealeehitis). Loomad suhtuvad endi miljöösse vahenditult, inimesed aga suhtuvad sellesse tööprotsessi kaudu. Inimese suhtumine on vahendatud tööabinõu kaudu. Tööabinõud on esemete kogum, mis inimene asetab enda ja tööobjekti vahele välismaailma mõjustamise eesmärgiga. Ühiskondliku olemasolu viis määrab ka ühiskondliku teadvuse viisi.

Ainult inimesil on ühiskondlik-tootev tegevus. Kui öeldakse, et ka loomad „toodavad“, nagu näiteks koprad, mesilased ja ämblikud ehitavad ja mõnikord koguni muudavad füüsilist miljööd, siis tuleb siin alati meeles pidada, et loomad teotsevad instinkti mõjul ja alati kohastuvad passiivselt ümbritsevasse miljöösse. Inimeste ühiskondlik-tootev töö erineb selle poolest, et 1) neil on peas plaan juba enne töö juurde asumist (Marx arhitektist), 2) nad toodavad tööriistu, tootmisvahendeid, mida ei tee isegi kõige arenenumad loomad, 3) inimestel on ajalugu, kus üks inim põlv annab oma kogemused ühes eelnenud inim põlvede kogemustega edasi järgnevale põlvele, uus inim põlv aga, arendades neid edasi, annab oma kogemused jälle järgmisele, kogudes ja rikastades oma kogemusi ja elu, mida pole loomadel. Loomadel pole ajalugu.

Me võime öelda, et loomad mõtlevad bioloogiliselt, et neil on mõtlemise alged (elemendid). Kuid need alged ei saanud neil areneda, sest neil polnud ühiskondlikku tootmist. Inimestel esineb kvalitatiivselt sootuks teine mõtlemine. Mõtlemine ja kõne tekkisid ja arenesid tööprotsessis, s. o. materiaalses tootmisprotsessis.

Mõnede loomade eesjalgadel on võimalus areneda käteks ja häälte tekitamisel võime areneda artikuleeritavaks kõneks, samuti nagu nende ajuski võis areneda mõtlemisvõime. Kuid seda ei juhtunud, sest loom ei ela ühiskondlikku elu (vaid karjaelu) ja pole ühiskonna liige.

Ainult ühiskondlikud olendid, kes aktiivselt astuvad looduse protsessidesse, loodust töövahendite abil muutes ja ümber tehes, omandavad teadvuse ja keele möödapääsematuse sunnil, sest et nad tööprotsessis koos töötades hakkavad oma suhteid loodusse ja üks-teisesse mõtestama.

Ideaalne on inimese peas ümbertöötatud materiaalne ja oleneb tootmise ning ühiskondliku elu arenemise astmest.

„Teadvus (das Bewusstsein) ei saa olla midagi muud kui teadlik olemasolu (das bewusste Sein) ja inimeste olemasolu on nende elu reaalne protsess.“

K. Kure.

RAHVANALJANDI OLEMUSEST JA ARENGUST.

1.

Eesti rahvaluule hiiglaslikud kogud on väärtuslikumaks kultuurivaraks, mis väikerahvas on suutnud luua ja võib pakkuda kasutamiseks ka suurrahvastele. See on ühtlasi mitmekülgne ja sügav allasurutud töötava rahva elukroonika, mis peaks eriti aktuaalne olema kriitiliselt ümberhindavale tänapäevale. Kahjuks on need ulatuslikud ainekogud seni liiga vähe üldsusele kättesaadavaks tehtud, samuti on rahvaluule uurimistöö sagedasti uppunud üksikküsimustesse ega ole suutnud anda üldmõistetavaid kokkuvõtteid laimatest ainealadest. Selles mõttes on käesolev kirjutis mitmeti erinev: siin ei arvestata valjult dogmaatilist üksiktüüpide uurimise meetodit, vaid püütakse tervest rahvaluulelisest liigist, naljandist, anda üldine sissejuhatav iseloomustus, arvestades eriti rahvanaljandi ajaloolist arengukäiku ja tihedat seost ühiskondlike küsimustega, mis on naljandis alati keskne ja uurimisel tingimata esimeses järjekorras arvestatav.

Koomilise mõiste ühes oma alaliikidega on üsna lai ja leidnud erinevaid määratlusi. See on igatahes intellektuaalne akt, meie mõtte- ja mõistevara otsustus, mis tekib mingist vastuolust üldmaksvais loogilistes mõistetes. Loomulikus mõtteprotsessis tekib mingi ekslik lüli, libisemine õigelt pinnalt kõrvale, millest kujuneb vasturääkivus, ebatõepärasus toimuva ja oodatava vahel. Sellise võimatuse või ekslikkuse järsk taipamine tekitab hingelist vabanemist ja lõbutunnet, mis avaldub naerus.

Kalduvus rõõmule ja naerule on inimesele omane igas arengustmes ja iga rahvuse piirides. Külgesündinud pilkehimus otsitakse

teiste inimeste kehalisi defekte, vaimseid puudujääke, ebanähtusi erootilisel alal jne., mis annavad ainet lõbustavaks väljanaermiseks.

Et naljandeid leidub ka madala arenguastmega primitiivrahvaste juures ja kõige vanemaiski kirjanduslikes allikais, siis võib seda rahvaluule liiki vanuse poolest kõrvutada teiste jutustavate proosaliikidega, muinasjutu ja muistendiga. Siiski eeldab komplitseeritumate naljanditüüpide kujunemine teatavat kõrgemat vaimset arenguastet, mis oskab distantseeritult vaadelda, arvustada ja naeruvääristada ümbritseva elu väärnähtusi.

Selliste tähelepanekute põhjal on kaldu tud arvama, et tõelise muinasjutulaadilise, komplitseeritud sisuga naljandi loojaks on olnud Euroopa rahvaste kõrgem kultuur, alates keskaja kodanliku seisuse kujunemisest. Kuid ka antiikses kultuuriringis tõusis naljandilooming elavaks, eriti selle lõppjärgus, teatavas ülikultuurilises mandumises ja senise vaimu põhialuste kokkuvarisemises. Tõsiselt võetavad mütoloogilised kujutelmad ja keerulised imedeed lood kaotasid oma usutavuse ja langesid alla naljandite moonutatud groteski. Ainult lõbustamiseks hakati kuhjama naljanditesse üleloomulikku, nauditi tahtliku vale võimatusi ja kombineeriti keerukusi ainult nende veidruste endi huvides. Muidugi mõjus sellisele piiramatule vabadusele pidurdavalt järjest kasvav kristlus oma askeetlusega.

Koomika, eriti ka naljandi arengule osutus täiesti ebasoodsaks varane keskaeg. Valitsev kiriklik müstika oli vaenulik inimese terveile tunde puhanguile ja vaimseile naudingule, samuti takistas feodaalse aadli ebaloomulikult „õilistatud“ elustiil loomupärase koomilise laadi esiletõusmist. Siiski kujunesid aadli ja valitsejate õukondades pooleldi elukutselised narrid ja mängumehed, kes pidid oma blaseerunud härrasid lõbustama. Selleaegsed naljandid olid eepilisema laadiga ja keerulise vormiga, mis oma elukutselise „estetismiga“ jäid laiemaile rahvahulkadele võõraks ja osutusid traditsionaalse edasiarendamise jaoks ebasobivaks. Siiski on sellised naljandimuinasjutud, eriti abielu rikkumiste ja liiderlikkude pappide seikluste teemadel, kandunud ka rahva naljavarasse ja leidnud kirjanduslikku väljaarendamist näit. Boccaccio kuulsas raamatus „Decameron“.

Koomika täiejõuline väljapurskumine kujunes alles hiliskeskajal ja uue aja alguses. Valgustuslik renessanss ja õpetatud humanism olid murdnud keskaegse kiriku ainuvalitsuse ja uuesti katet kergitanud antiikse vaimu rikkalikult pärandilt. Maailmapõlgusliku kiriku ja elukauge aadli osatähtsuse tunduv vähene mine, osalt isegi kokkuvarisemine andis piiramatud eluvõimalused uuele ühiskondlikule klassile — linnakodanlusele. Linnade majanduslik areng ja eriti käsitööliste väljakujunemine andis värsket verevoolu ka vaimseile aladele. Ja pole midagi loomulikumat kui uue klassi elutunde väljapurskumine esimeses järjekoras just jõulistes koomikavormides. Puulõiked, plastika, ehituskunst, raidkirjad, rahvalaulud, vanasõnad — kõik need uhkavad sel ajastul ülekeevat koomikat. Isegi kirik ei jäänud sellest puutumata: pilkeobjektideks valiti sagedasti pühakuid, paavste, munki, preestrid jne. Veel enam — koguni kiriklik kunst võttis omaks koomilisi motive, eriti arhitektuuri osas. Ka jutlused ei pääsenud naljanditest mööda, kuigi neid püüti esitada ainult negatiivsete näidetena ümbritseva maailma pahedest. Siiski on mitmed jutlustekogud ja moraliseerivad õpetusteosed tulvil täis ehtsat rahvaloomingulist naljavara ning osutuvad tänapäevasele uurimistöolegi väärtuslikeks allikaiks.

Enda eluõiguse eest võitlev kodanlus vajab koomikat ka ühiskondlikuks relvaks oma vaenlaste vastu: eluvõõrast rändrüütlit parodeerisid narrid ja jumalasõna maski taha peidetud kirikumeeste pahed kisti halastamatult lagedale. Ja keskaja inimest ülimalt hirmutanud demonlik kurat tehti armetuks „rumalaks kuradikeks“, keda inimene suutis alati petta ja naeruvääristada. Isegi kerjusemängud, kes olid seni kandnud müstikat ja askeesiõpetusi, hakkasid pilkama keskaja skolastilisi mõttekonstruktsioone ja nende asemel ülistama uute klasside lihtsat ja loomulikku vaimulaadi. Linnakodanluse tsunftide ametlikesse korraldustesse kandus tugeval määral koomikat. Kujunes ka eriline kodanluse kirjanduslik looming, mis kajastab elavalt rahvakoomika rõõmsaid toone, näit. Hans Sachs'i laias ja mitmekülgses toodangus XVI sajandil.

Naljandikirjanduse levimist soodustas ka trükikunsti leiutamine, mis haaras otsekohe selliste rahvalähedaste teoste järele ja

levitas neid suurel arvul. Juba sel ajal said kirjanduslikult üldtuttavaks ka kilplasnaljandid.

Kesksemaks naljanditegelaseks kujunes Põhja-Saksas ja Madalmaadel Till Eulenspiegel, kes koondas enda ümber palju erinevaid motiive ja kujundas teatavaid eepilisi tsükleid. See on tüüpiline kaval-rumal naljamees ja petis, kes näilise rumalusega pilkas teised läbi, võideldes eriti iseteadlike ülaseisuste vastu ja paistes kohati alamkihtide klassivõitluse võrdkujuna mõjuvõimsate, kuid seesmiselt tühjade ülemuste vastu. Tegelikult kujunes Eulenspiegeli-taalisi rändnarre suures külluses, kes asutasid isegi oma narriordusid ja liikusid arvukalt ringi nagu endised usurändajad. Nad lõbustasid eriti XV ja XVI sajandil uut vabameelsemat ja ilmlikku kodanlikku seisust oma elujaatava koomikaga, kuid kandisid edasi ka sotsiaalse võitluse ja protesti teravaid toone. Kilplasnaljandid koondusid rohkem kohalike isikute ja eri hõimude naeruvääristamiseks.

Selline „narriluule“ saavutas haripunkti XV sajandil ja hakkas degenereeruma oma liialdusliku ülearengu tõttu. Kuid ei puudunud ka seaduslikud võitlused ennekuulmatu mõttevabaduse vastu. Igatahes ei olnud koomikal järgnevail sajandeil enam sellist sotsiaalset tähendust, kuigi kujunenud naljandilooming ei kustunud, vaid elas edasi nii kasvavas trükikirjanduses kui rahva traditsioonilises vaimuvaras.

2.

Ka lähemas minevikus on rahvanaljand üle elanud uusi tõusu- ja langusperioode ning olevikus jäänud üheks elujõulisemaks rahvaloomingu liigiks. Järjest kasvab intellektuaalne mõtlemine ja väheneb nõiduslik-müütiline element rahvaste mõtteviisist, mistõttu vaimsed jõud taanduvad muinasjutust ja ülikeerulisist uskumusist ning rakenduvad aina rohkem puhtlõbustuslikuks ja arvustav-ironiseerivaks naljandiloominguks. See on õieti ainus põline rahvaloomingu liik, mis ei ole surnud ega näi nii peagi surevat ülikultuuri ja mõistuslikkuse surma. Naljand jätkab endiste motiivide edasikandmist, püüdes neid ajakohastada, või loob pidevalt uusi elemente oleviku elunähtuste rikkusest. Ja pole vist ühtki teist sõnaloomingu liiki, mis sellise kergusega liiguks ühelt

maalt teise, ületades mänglevalt isegi ookeanid ja takistavad keelepiirid. Naljand on muretu maailmarändur, kes vahetab värvi igale olukorrale vastavalt, kuid püsib siiski oma põhiolemuses.

Arusaadavalt ei puudu naljandis ka teatavad rahvuslikud omapärasuse jooned, kuigi motiivid on sagedasti laenulised ja rännanud üsnagi kõveraid teid kaudu. Üksiku rahvusgrupi piirides, eri hõimude juures, samuti eri ajajärkudel, elukutsetel ja sotsiaalsetel kihtidel avalduvad mitmed erinevad omadusjooned naljandeis. Selliste detailide, aga ka naljandiloomingu üldine uurimine on seni jäänud üsna algastmele ega võimalda veel sügavamalt pilguheitmist rahvuste ja nende alagruppide koomika eriomadustele.

Naljand on alati olnud üheks realistlikumaks liigiks rahvaloomingu mitmepalgelisuses. See ei usu imesid ega taotle ühendust üleloomuliku maailmaga, vaid seisab kindlasti argielu keskel ja ammutab sellest endale materjali. Kui pikemais naljandeis kajastub ka muinasjuttude ülemaisi elemente, siis on needki allutatud inimlikule mõistusele ja tehtud sellega jõuetuks või lausa naeruväärseks.

Rahvanaljandite tegevusalaks on inimese argielu kõige realistlikumas laadis. Koomilisi situatsioone võib kujuneda igal hetkel, seetõttu on naljandite looming elujõuline igas ajajärgus ja olukorras. Mõeldagu kas või käesolevate aastate traagiliste maailmasündmuste elavat kajastust uudsetes naljandites, mis tekivad ja levivad mõne päeva või nädala kestel, kuid kustuvad jälle uute sündmuste pealetungimisel. Naljandi lühivorm võimaldab kergesti motiivi leidmist, väljatöötamist ja edasikandmist, kuid ühtlasi kaldub kergesti muutuma ja segunema teiste motiividega. Kuid teatavad põhijooned osutavad siiski suurt püsivust ja on võimelised levima väga laialdastel maa-aladel. Nõnda põlvnevad paljude tänapäeval tuntud rahvanaljandite elemendid juba antiiksest vaimumaaailmast või siis puht-tänapäevased ained kanduvad kergesti ühelt maalt teisele. Nõnda juhtus nende ridade kirjutaja kuulma meil üldtuntud ebaviisaka sisuga naljandit, mis vist kunagi pole trükisõnas fikseeritud, kellelki Boliivia (Lõuna-Ameerikas) üliõpilaselt, kes oli selle Saksamaale kaasa toonud oma kodumaalt; teistele kuulajaille osutus naljand tundmatuks, nii et vahepealsed lülid pidid puuduma või olid katkendlikud.

Kuid naljand pole siiski maise elu koopia, vaid ainult valib ainstikku ümbritsevast realistlikust maailmast ja töötab selle ümber oma põhimõtete kohaselt. Juba väljavalimisel eelistab see liialduslikke ja silmatorkavaid elemente ning esitab neid moonutavas kõverpeeglis, mis muudab elunähtused ja inimlikud omadused sagedasti veidraks ebareaalsuseks, kuid ometi ei vii ebatõeluse pinnale. Naljandi sisu jääb ikka elulähedaseks, ainult üksikute elementide väljavenitatud proportsioonid lõbustavad lihtsameelselt kuulajat. Eriti vanemad naljanditüübid tuginevad peamiselt väliste nähtuste ja defektide ühekülgsel kasutamisele, jättes kõrvale peenemad psühholoogilised ja intellektuaalsed koomikavõimalused. Naljandi elulähedus võimaldab ka kohastumist iga uue kultuuri-pohhiga. Seejuures kanduvad vanad teemad uutele küsimustele üle ja koonduvad eriti ka silmapaistvate ajalooliste isikute ümber, kellel ei tarvitse vahel olla mingit ühendust esitatud teemadega. See on omamoodi kontakt laiemate hulkadega ja alati sugugi mitte negatiivses laadis, sest ka valimine lõbustusobjektiks osutab teatavat poolehoidu või huvikallakut.

Rahvanaljand pole oma arvustavast laadist hoolimata siiski ainult moraalne kohtumõistja, vaid sagedasti naerab kaasa võrukalele ega kohku tagasi õiguse kõveraksväänamisest. Naljand ei anna õpetavaid juhiseid paremaks elukorralduseks ega otsusta resoluutselt tõe ja õiguse küsimust, kuid osutab siiski rahva tervet moraalitunnet. Vanemais naljandeis peetakse piiri ka rõveduste eest; kuid endisaja moraali mõõdupuud on olnud mitmeti erinevad tänapäevast, seetõttu võib meile mõnigi värv tunduda liiga tugevana, mis esitab ainult omaaegseid igapäeva loomulikke toone.

Tihendatud lühinaljandi sisu on enamasti koondatud teravasse lõpplahendusse, mis on jutukäigu kestel ette valmistatud ja põhjendatud, kuid ikkagi varjatud. Selline teritatud lõpp-puänt on eriti omane meieaegsele rafineeritud kirjanduslikule või „kõrgema“ seltskonna pikantsele anekdoodile, kuna loomuliku kasvupinnaga vanem rahvanaljand sisaldab rohkem sündmustikulist situatsioonikoomikat ja lopsakat sõnalist nalja. Rahvanaljandi lõbusate sündmuste areng on siiski lihtsatoimeline ja skemaatiline, milles mõtteline vastuolo on kergesti märgatav, sest see on antud tugevas kraadis ja ilma erilise varjamiseta. Puuduvad ka keeruli-

semad hingelised olukorrad, mis annaksid peenemat karakterkoomikat. Naljandite tegelased on puulõikelised tüüpinimesed, kellel puuduvad individuaalsed karakterjooned, kuid neisse on rohkesti koondatud üldnimlikke omadusi, peamiselt nõrkusi. See on teinud naljandid laiemate rahvahulkade armastatud ühisvaraks ja nõnda omalt poolt aidanud hulki siduda ühtlaseks vaimseks tervikuks.

3.

On psühholoogiliselt tõestatud fakt, et koomika mitmed eriliigid avalduvad tugevamalt just kannatavate ja allasurutud indiviidide ja rahvuste juures. Nad pakuvad teatavat aseainelist rahuldust kangujäänud hinge- ja vaimujõududele, aitavad säilitada ängistatud elutahet ning tarvitavad koomika teravust isegi võitlusvahendina oma kurnajate vastu. Ka e e s t l a n e on oma alandatud orjasaatuses suutnud isegi kõige traagilisemate ja pinevamate sündmuste tõsiduse viia humoristlikule lahendusele ja nõnda isiklikelt elamusilt võtnud nende painava raskuse ja aidanud kergemale ülesaamisele. Eestis on naljandite-loomingu kandjaiks ja edasiarendajaiks olnud peamiselt m e h e d, kes suhtuvad elusse rohkem kriitikaga kui naised ja kelle vaimsed naudingudki omavad rohkem intellektuaalset kui emotsionaalset, tundepärast kallakut. Hoo pis vähe on traditsioonikindel naljandivara arenenud näiteks Setumaal. Seal on viimase ajani rahva vaimumaailma valitsenud slaavilise värvikuse ja fantaasiarikkusega muinasjutud, samuti on tavalised laulumotiivid kaldunud edasi arenema laiahaardelise eepika poole. Neisse suhtuvad rahva laiad hulgad täie tõsidusega, mistõttu on vähe võimalusi distantseeritud ja arvustav-koomilise proosaliigi kujunemiseks. Alles viimastel aegadel on hakanud ka setu rahvalooming kaotama oma senist totaalset tähendust, mandudes osalt ise parodiaks või andes aset uuemale puhtlaenulisele naljandivarale, enamasti jämedalt rõvedas laadis.

Meilgi on rahvanaljand tunduvalt arvustav ja pahesid paljastav. Kuid selle mahakiskuva tendentsi tagant võib näha mitmeti tervemat moraali, tahet äpardunud isiku- ja ühiskonnaähtuste parandamiseks ja taotlust parema maailmakorra poole. Muidugi pole meilgi naljandite maailmavaade kujunenud mingiks tervikuliseks

maailmaparanduse süsteemiks, vaid eksib sagedasti vasturääkivustesse või laseb võidutseda ebamoraalil. Kuid siiski on juhtivad olnud rahva põhilised ja terved eluinstinktid.

Eesti rahvanaljandite aineala on üsnagi ulatuslik, mis kajastab mitmekülgset endis-eesti inimese elu ja tegevust, enamasti küll selle puudustes ja virilates ebanähtustes. Meilgi on naljand üks realistlikumaid rahvaluule liike, mis ei eksle muinasjuttude elukaugelis unelmais, vaid tungib kõigisse inimlikesse eluavalduksisse. See on halastamatu ja paljastava sõnaga kujundatud orjarahva elukroonika, mis ei jäta naeruvääristamata ühtegi väärnähtust rahva enda ja veel enam tema valitsevate ülemuste elukorralduses.

Rahvanaljandite mitmekülgne sisulaad talutab meid läbi terve endisaja eestlase eluringi. Teemade leidmine algab juba inimese sünnist ja lapsepõlvest: lihtsa inimese rumal teadmatus elu tekkimise ja arengu nähtusist; lapse vaimuelu kujunemine oma koomiliste kõrvalkäikude ja tunnetusliku kobamisega; vaese ja arenemata talurahva eksisammud kasvatusküsimumis; laste halb vaherkord vanematega; võitlus kehva pärandi ümber, mis rikub terve suguvõsa suhted; vanemate visa püüe lastest „saksu“ teha, mille tulemuseks on tihti väikekodanlik „kadaklus“ ja oma klassi ja rahvuse ärasalgamine.

Tänuhikku materjali naljanditele pakub täiskasvanud vallaalalise noorsoo taltsutamatu vitaalsus ja eriti võimsad tungid teise sugupoole vastu: vanema rahva vali moraalivõitlus, eriti oma tütarde kaitseks; üksikute poiste ja kollektiivsete külajõukude seiklusjanu; vallaslapse probleem, eriti võitluses kiriku ja seltskonna silmakirjalise moraaliga; veidrad erakud vanapoisi ja vanatüdruku näol, kes on oma eluõigustest ilmajäämise tõttu kibestunud ja muutunud naeruväärseiks, asotsiaalseiks erandinimesteks. Seejuures on erootiliste teemade käsitus jäänud rahvanaljandis enamasti eluterve moraali pinnale, kuna alles uueaegne „seltskond“ on selle üle kuhjanud lameda nilbusega, mida vanemas rahvanaljandis esineb üsna väheselt.

Pinevat dramaatikat, kuid enamasti veider-koomilises värvin-gus, tekitavad naljanditeemad mehele saamisest ja naiseyõtmisest: majanduslikult kitsas taluelus toob tüdruku val-

lalisteks jäämine kaasa suuri eluraskusi, kuid ka teatava läbikukkumisenä häbi ja pilget ümbruskonnalt. Selle vältimiseks on tüdrukid ja nende vanemad rakendanud kõik oma võimed ja välised abinõud, et leida päästvat kosilast. Mõjuvamaks abinõuks on osutunud ikka tüdruku suur varandus, mille kõrval ei küsita palju enam isiklikest omadusist. See on sageli, eriti naljandite liialdava informatsiooni alusel, kujunenud lausa elava lihaga kauplemiseks nii kosilase, kosjasobitajate kui ka vanemate poolt. Enamasti lõpevad aga naljandid rikaste ja rumalate pruutide naeruvääristamisega, rahaahnete kosilaste sissekukkumisega ja ausate, töökate ning vaeste inimeste vooruste võidulepääsemisega. Ka vaimulikud talitused, mis on ühenduses abiellumisega, pole leidnud respekti, vaid neid on iseloomustatud kui välist formaalsust, vaimulike ametimeeste rahateenimise objekti ja ainult lisaraskust noorte inimeste niigi kulukale ettevõttele.

Kuid oodatud abielu ei täida kaugeltki kõiki elunõudeid. Takistusena avalduvad kõigepealt alalised majanduslikud hädad, nagu ütleb vanasõna: „Tühi toob tüli majasse“. Ka mehe liigne üleolekutunne ja naise alavääristamine rikub head läbisaamist. Teiselt poolt ei puudu naisel tahe saada abielus täielikku ülevõimu ja teha mees tuhvliäluseks või terroriseerida teda oma edevuse, uhkuse ja laiskusega, püüdega ainult mugavat „proua-elu“ mängida.

Koomilisi teemasid on leitud küllalt ka raskest vanusepõlvest ja kurbadest surmasündmustest, mille juures jällegi avaldub teiste inimeste väiklus ja saagiahnus, mida on pidanud naljandki hakkama karistama.

4.

Laialdase baasi naljandirepertuaarile annavad inimese majanduslik võitlus ja ühiskondlikud suhted. Seejuures on meie naljandite peamiseks tegevuspaigaks omaaegne talu, mille põhijooned on elavad ja seega mõistetavad tänapäevalgi. Huvitavama ja pinevama kontrastide paari kogu meie naljandiloomingus moodustavad peremees ja sulane, millesse on suurel määral koondatud kogu meie talurahva „klassivõitlus“, muidugi ainult oma ebateadlikus vaistude mängus, siiski suures te-

ravuses. Hoolimata sellest, et pärisorjusaegne talupoeg on ise olnud mõisniku ja kirikuvõimu valju surve all, seisis ta ometi paremal järjel oma teenijast ja maatamehest, kõige vaesemast proletaarlasest. Sulane on kogu aeg pidanud võitlema kõige algeliseimate toitus- ja palgaküsimuste pärast, kusjuures lahenduseks on talle olnud enamasti peremehe tüssamine oma kavala pea abil. Kohati on see vastuolu paisunud laia grotesksusse ja avarasse fantaasiasse ning segunenud Kavala Antsu ja Vanapagana motiividega. Viimase kontrastide paari põhialuseks on samuti olnud võimuta ja varanduseta, kuid nükkelise sulasemehe võitlus võimsa, kuid rumala suurtaluniku vastu. Kõigis neis peremehe ja sulase võitlusemotiivides on poolehoid ilmselt vaesema ja rõhutuma poolel. Need teemad pildistavad ühtlasi ilmekalt meie minevikulise taluelu suurt vaesust ja äärmiselt raskeid töötingimusi, mille eest polnud vastutavad üksikud „vanapaganad“, vaid kogu ühiskondlik struktuur, mis rõhus neid endid niisama rängasti.

Samalaadse vastandite paari moodustavad naljandites ka perenaine ja teenijatüdruk, kuid see pole kaugeltki nii viljakas kui meestepoolne kaksik. Rohkesti käsitletakse ka karjapoisi elu selle kehvuses ja üle jõu käivais raskusis. Samuti maatamehe, popsniku elust kõneldakse ilmse sümpaatiaga, paiguti aga ülemeelikuses paisutades tema hädasid ja vaesust lausa fantastikani.

Käsitlemist leiavad ka üksikud talutööde alad, näit. heinategu, kuid need liituvad enamasti peremehe ja sulase teemadega. Laialdase erirühma moodustavad aga toitude küsimused, mis kohati püsivad ainult naeruna läbi pisarate, sest nad esitavad lausa traagiliselt meie esivanemate suurt toidupuudust, alalist nälgimist, toitude ebatervislikkust ja orjarahva kustumata igatsust paremate toitude järele.

Vähem kui taluelu on naljandis käsitlemist leidnud muud lihtsamad elukutsed, sest need on moodustanud väikese osa põllumajandusliku põhiala kõrval. Nõnda puudub vabrikutöölaine täiesti, sest see on meil tekkinud hilisemal ajal, millal rahvaloomingu aktiivsus oli juba kadumas. Seevastu on taluelu piiridesse tunginud mitmed muud ühiskondlikud kihid ja kutsealad, mille suhted taluelanikuga on leidnud valgustamist ka naljandites.

Tugevasti on esindatud asotsiaalsed kerjajad, petised, vargad, joodikud jne., kelle vastu talupoeg peab olema alati valvel, ja nõnda näeb neid naljandeiski ainult halvas valguses. Ei puudu siiski ka rahvusvahelise päritoluga petise- ja varganaljandid, milles naeruvääristatakse ausat kodanikku ja lastakse võidutseda ebamoraalsel petisel. Need on aga teatava groteskse ja ülepaaisutatud liialduse kallakuga, milles lastakse lihtsalt välja elada oma ülemeelikus ja koomilise fantastika haru. Samas laadis esineb ka soldat, kuid teisest küljest selle tegelase naljandid seisavad lähedal tõsielule, sest vanad erusoldatid on tõepoolest rohkesti materjali andnud oma isikliku jutuosavuse, luiskamise ja veidrusega.

Käsitöolistest on kõige enam tähelepanu koondanud külarätsep, kes tegelikult on meil olnud küla arukamaks jutumeistriks ja suureks naljahambaks. Sellele vastavalt esineb ta naljandeiski teiste tüssajana ja leidliku tembumeheana, kuna tema enda pihta on vähem pilget langenud. Seevastu on näit. saksa rahvanaljandeis rätsep ainult pilgatud narritüüp.

Teravas pilketoonis käsitletakse naljandeis haritud elukutsesid nende rahvakauguse pärast. Eriti pilgatakse talulapsi, kes juba väiksema haridusega on muutunud „saksteks“ ja unustanud oma talupoegliku päritolu, lihtsad vanemad ja vaese kodu. Kõige populaarsemad elukutsed on rahvanaljandeis pastor ja mõisnik. Neis avaldub täies ulatuses rahva eitav suhtumine oma halbadesse ülemustesse, kuigi need olevat jumalast endast seatud. Pastorinaljandites valitseb lausa järjekindel usuvastane vaim, mis ei jäta läbi pilkamata ka kõige suuremaid pühadusi. See näitab omalt poolt meie kiriku ainult välist tugevust ja tegelikku rahvast võõrdumist. Pastor on oma autoriteedi-osast hoolimata tõmmatud kõige kerglasemaks rahvanaljandite tegelaseks. Juba keskajast alates on ta seatud suurimaks seiklejaks, abielurikkujaks, petiseks jne. Meil on ta pealegi olnud võõrast rahvusest härrasmees, kes pole suutnud rahva keeltki selgeks õppida ja oma veidra ning moonutatud „kirikukeelega“ pole jaksanud rahvasse sisendada mingit tõsidust ega autoriteeditunnet. Pastor on meil täiel määral toetanud ka mõisniku kurnamispoliitikat, seetõttu ei väsi rahvanaljand kirjeldamast pastori rahaahnust, pannes teda isegi varastama. Kõige rohkem heidetakse nalja aga pastori abielurik-

kumiste ja joomise üle, mis võis sagedasti olla ka reaalseks olukorraks. Naeruvääristatakse ka liigset piiblituupimist, eriti selle raamatu tõdede kasutamist oma isiklikes huvides; samuti pilgatakse liigset vagadust ja silmakirjalisi vagatsejaid ning tehakse ülemeelikut nalja isegi kujuteldava elu üle pärast surma.

Suuremat respekti ei osuta rahvas ka „vene usule“, mida võimutsev tsarism püüdis rahvale pooleldi vägivaldselt peale suruda, kuigi see oli eestlasele võõras ja selle ametikandjad tundsid kõige vähem rahva tegelikke vajadusi.

Sajandite kestel valitsenud võõrast rahvusest mõisnikud on oma vägivallategudega jäädvustatud teravalt rahvamälestuste kroonikasse, mis oma jubeduse ja traagikaga on kaugel väljaspool rahvanaljandi hädaohutuse piire. Kuid rahval on jätkunud ka tasakaalu ja rahu neid teemasid käsitleda kergemalt, millega ta on omaaegset kirevat mõisaelu jäädvustanud ka rikkalikus naljandi-varas. Peamiseks teemaks on olnud rahva võitlus mõisa ülekohutuga, sagedasti küll revolutsioonilises meeleolus, kuid mittevastavate abinõudega. Rahva ainsaks võitlusvahendiks on olnud passiivne vastupanu, sabotaaž, kaudne mõisatöö halvendamine ja varade kahjustamine. Loomulikult on seda tehtud ka pettuse ja varguse abil, mida ei peetud aga kuriteoks, sest see oli tunnistatud ainsaks kättemaksu ja enesekaitse abinõuks. Nõnda on rahvanaljandid algusest lõpuni täis mõisniku põhjendamata kurjust ja nõudlikkust, teiselt poolt aga rumalana näivana, kuid kavala talurahva lõpmatuid sepitsusi oma võimsa vaenlase vastu. Näeme mõisniku järske vihapuhanguid, mida osatakse tihti kõrvale juhtida talurahva omavahelise solidaarsuse ja kavalusega. Naeruvääristamist leiab ka mõisniku eraelu, sest see on täis äärmist kõlvatust — uhkust, prassimist ja liiderlikkust, millesse veeti vägisi ka talunaisi ja -tüdrukuid. Ainult koomilist külge on rahvas näinud ka mõisaprouades ja -preilides nende liigse peenuse ja hellitatud tujukuse pärast.

Eriti teravalt on rahvale meelde jäänud üksikud mõisnikud oma ekstravagantsete tegudega, mida naljandivestjad on omalt poolt vabalt täiendanud. Ka on muudki repertuaari koondatud selliste populaarsete „kangelaste“ ümber.

Rahvanaljandeil on vastuvõtlikkust olnud ka omamaiste inimeste erijoonte suhtes. Terava tähelepanelikkusega on jälgitud üksikute maakondade, kihelkondade ja isegi üksikute külade erinevaid majanduslikke olukordi, töötamisviise, valitsevaid kombeid, keelemurret jne., millest on kujunenud rikkalik naljandivara meie kodumaistest hõimudest. Neis on eriti populaarsed hiidlane ja saarlane oma rändavate elukutsetega, kohtlase iseloomuga ja riikalise kõneoskusega. Karandlane on oma erinevate eluviiside ja keelemurdega leidnud erilist tähelepanu. Mulki pilgatakse tema uhkuse, üleoleku ja jõukuse arvel, setu aga vastupidiselt — oma vaesuse ja rumaluse pärast. Muidugi leiavad käsitlemist ka teised hõimud ja kohalikud inimgrupid, nii et rahvanaljandid talutavad meid omal viisil läbi endisaja Eesti „inimmaastiku“ ja fikseerivad selle erinevaid värvitoone. Sagedasti kantakse aga hõimudele üle üldtuttavaid, ka rahvusvahelisi motiive, kuid need on uurimisega enam-vähem eraldatavad. Eriti nn. kilplasnaljandid liituvad kergesti meie hõimudega, nagu need mujalgi on olnud enamasti nendega seotud ja välja kasvanudki kohalikest erioludest. Kilplane naljandi tegelasena on meil aga täiesti tundmatu ja lähtunud hilisemal ajal alles F. R. Kreutzwaldi vastavast teosest.

Kuid veel edasi — karhvu ste erijooned leiavad rohkesti kajastust meie rahvanaljandeis, muidugi selles ulatuses, nagu neid on eestlased tõeliselt näinud. Lihtsa mõtteviisiga massinimesel pole veel mingit teoreetilist käsitust eri rahvuste väärtusest ja kutsumusest, mistõttu ei hinnata ka oma rahvust teistest palju kõrgemaks; neid kirjeldatakse nõnda, nagu on tegelikult kogetud oma igapäevastes kokkupuutumistes. Seega näitavad naljandid üsna tõepäraselt eri rahvuste eksisteerimist üksteise kõrval, tegelikke arusaamisi ja arusaamatusi omavahel ja vastastikust üksteise mõjustamist.

Kõige halvemas valguses on meil nähtud mustlasi ja juute nende ühiskondliku asendi ja tegevuse, kui ka meie rahvast liialt erinevate omaduste tõttu. Ka nende naljandirühmadega

kohastatakse kergesti rahvusvahelisi rumalpeade ja kilplaste naljanditüüpe. Heas valguses ei ole nähtud meil ka venelast, kellega oldi peamiselt kokku puudutud nn. harjuskite või muude rändkaupmeeste näol, ja need tegelased pole esinenud just paremate omadustega. Kuid ka venelaste hoogsat temperamenti, lõbutsemisjanu ja viinaarmastust on meie kainem rahvaloomus kaldunud naljandeis naeruvääristama. Rohkesti materjali on andnud nn. „poluvertsikud“, kes kahe rahvuse vahel seistes on jäänud madalamale arenguastmele ja pärisrahvustele võõraks.

Hoopis väheselt esinevad teised rahvused, kellega on olnud vähem kokkupuuteid. Sakslast on nähtud ainult mõisnikuna ja pastorina, kellele on kuhjatud pahesid rohkem kui teistele. Kuid saksa kodanlast ja talupoega, keda siiski on meie maal küllalt nähtud, ei ole naljandeis peaaegu üldse mitte käsitletud.

Rahvanaljandeile on rikkalikult ainekku pakkunud ja pakuvad veel praegugi järsud muutused ühiskondlikus elus ja kultuurilises arengukäigus. Uute vormide võõrapärasus ja ebaõnnestumised nende järeleaimamisel on andnud tegelikult rohkesti olukordi, mis juba oma täie tõepärasusega moodustavad ehtsaid naljandeid. Nõnda elab rahvasuus alati naljandeid tähtsaist riigi- ja kultuuritegelasist, aga ka kohalikest suurusist. Samuti on moodsad kultuurielu nähtused — poliitika, mitmesugused ühisaktsioonid, seltside tegevus jne. — registreerimist leidnud ka naljandeis. Veel enam on ainekku andnud igasugused moodsad tehnikanähtused ja tarbeesemed, alates raudteest ja lõpetades hambaharjaga; need on tegelikkuses põhjustanud koomilisi situatsioone, mis on kujundatud traditsionaalseiks naljandeiks.

Selline rahvaloomingu liik on elujõuline ka tänapäeval ja just viimaste aastate murrangulistest sündmustest saanud elavat toitu ja uue arenguhoo. See tõestab omakorda rahvanaljandi elulähedust ja kriitilist, sagedasti ka kardetavalt reaktsioonilist valmisolekut ümbritseva maailma suhtes igas uues olukorras. Nõnda on rahvanaljand üks väheseid rahvaloomingu liike, mis saab kiiresti üldvalitsevaks ja võimaldab pilguheitmist laiade hulkade hingelusse, mis muude abinõude vähesusel on sagedasti kättesaamatuks suuruseks, kuid ometi võimsalt funktsioneerivaks teguriks.

Eesti rahvanaljandid pole eriti soodsat tähelepanu leidnud kogumistööl, kuid siiski on see elujõuline liik paratamatult esile tunginud ja nõudnud oma eluõigust. Mineva sajandi viimasel veerandil alustatud süstemaatiline rahvaluule kogumise töö dr. J. Hurda juhtimisel kaldus oma teaduslikust objektiivsusest hoolimata rohkem eelistama mõnda rahvaluule liiki, näit. algriimilisi rahvalaule ja vanasõnu, mida peeti vanemaks ja sisuliselt väärtuslikumaks. Seevastu uuemad rahvalaulud ja osalt ka naljandid, mida peeti vähemväärtuslikuks ja põlastati ka nende ebaviisaka sisukallaku tõttu, leidsid korjamisel vähem tähelepanu või jäeti hoopis kõrvale. Siiski leidub Hurda hiiglakogus üsna rohkesti naljandeid, tõsikäll enamasti ainult juttude, kõnekäändude ja isegi keelilise näitematerjali seas, kuna iseseisvad suuremad naljandite erikorjandused peaaegu puuduvad. Kuid need naljandid on vanemad, algupärasemad ja enamasti üles tähendatud rahvaehtsa stiiliga ja murdelise keelega.

Järjekindlamalt hakkas naljandeid koguma M. J. Eisen, kes leidis neis elavat materjali oma rahvaraamatute jaoks. Ta andis aastail 1895—1901 välja viis vihku naljandeid, mis avaldasid suurt mõju ka lisamaterjali kogumiseks. Mitmed kaastöölised on pärast seda talle saatnud sadade kaupa trükitud naljandite teisendeid ja ka uusi tüüpe. See andis Eisenile võimaluse koostada uue kogu, „Eesti rahvanali“ (ilm. 1909), mis sisaldab 1340 naljandit ja on tänapäevani jäänud üheks tähelepandavamaks rahvaluule proosaliikide väljaandeks. Tekstid on esitatud sisulise ehtsusega, kuid stiililiselt ühtlustatud veidi lamedaks ja paberlikuks. Teos on saanud lugejate hulgas laialt populaarseks, eriti koolinoorsoo hulgas, kuid praegu on muutunud harulduseks ega ole enam kergesti kättesaadav.

Ka pärast seda väljaannet jätkus naljandite kogumine, nii et selles osas on kahtlemata kõige täielikum just Eiseni käsikirjaline kogu. Ka sisuliselt on need korjandused mitmekülgsed, kuid sõnastuse küsimuses on kaastöölised jälginud oma juhi eeskujul ja kaldunud enamasti teatava ebarahvapärase, literaarse rahvajutu stiili teedele. Muidugi on pastoriharidusega rahvaluuleuurija püüd-

nud hoiduda moraalivastaseist teemadest, samuti trükkimisel täiesti kõrvale jätnud poliitilise ja usuvastase sisuga mõisniku- ja pastori-naljandid, millega on tunduvalt kahjustanud repertuaari üldpilti ja lugeja eest kõrvale hoidnud meie rahvanaljandite põnevama ja aktuaalsema osa, mis on ühtlasi küllalt suure ulatusega.

Viimastel aastakümnetel on meie „paremas seltskonnas“ elavalt moodi läinud rahvusvahelise levikuga pikantsed anekdoodid. Et needki on ainult suuliselt edasikantava massiloomingu osaks ja peegeldavad tänapäevase inimese mentaliteeti — tõepoolest küll väga virilas laadis —, siis on meie rahvaluuleteadus neidki hakanud arvestama ja uurimiseks kirja panema. See on toimunud peamiselt Eesti Rahvaluule Arhiivi algatusel. Kohati ongi see liik ainuüksi elujõuline ja pakub nõnda rahvaluulekogujaile, eriti linnades ja uuemoelistes maakeskustes, rohkesti tööülesandeid.

Senist naljandirepertuaari korraldades ja uurides on nende ridade kirjutaja viimase paari aasta kestel püüdnud uut hoogu anda ka vanema, rahvaehtsama ja sisukama naljandiloomingu kogumiseks. Selleks on avaldatud Eesti Rahvaluule Arhiivi bülletäänis „Rahvapärimeste Selgitaja“ mitu üleskutset, milles on ühtlasi refereeritud senituntud repertuaari üksikteemasid ja nõnda püütud kogujaid juhtida lähemate ülesannete juurde. Tulemused on olnud kõigiti rahuldavad: tänapäevase „kollase“ rahvaloomingu juurest on uuesti leitud tee endise väärtuslikuma naljandivara juurde ja sealt välja toodud rohkesti lisamaterjali suure sisurikkusega. Ka on tänapäevased parema haridusega ja teadlikult juhitud rahvaluulekogujad suutnud naljandeid üles tähendada ehtsa murdekeelega ja värske rahvapärase jutustamisstiiliga. Sellega on päästetud ka rahva peent sõnakoomikat, mis on mõnikord naljandi mõjulepääsemiseks määrava tähtsusega.

Nõnda on aastakümneid kestnud kogumistööga suudetud eesti rahvanaljandite repertuaar üsna ulatuslikult päästa kadumisest ja säilitada tulevastele põlvedele. Praegu on veel võimatu sellest lähemaid arvulisi ülevaateid anda, sest senises statistikas on naljandid arvestatud koos rahvajuttudega, kuna mõnes osas neid on peaaegu võimatu lahutada. Umbkaudsete arvestuste järgi võiks meil

leiduda vähemalt 20 000 rahvanaljandi ülestähendust. Seejuures on iseseisvate tüüpide arv väga suur ja sama tüübi kohta leidub üsna väheselt teisendeid. Võib siis kujutella, kui palju teemasid ja erinevaid situatsioone on kajastust leidnud meie rahvanaljandeis, mis tõusevad seega kahtlemata üsnagi tähtsaks materjalikoguks meie esivanemate argielu, moraalsete mõõdupuude ja lühinaljandi tihedusse kontsentreeritud vaimuteravuse kohta.

Seda hiiglaslikku rahvaloomingut vajab kahtlemata meie tänapäevane inimene oma kultuuritarvete rahuldamiseks, mineviku vaimuelu tundmaõppimiseks ja uute väärtuste loomiseks. Seetõttu on vajalik meie rahvanaljandite avaldamine trükis võimalikult suures ulatuses ja läbitöötatud süsteemis. Sellised kavatsused ongi nende ridade kirjutajal olnud pikemat aega ja praegu näib selleks olevat kõige reaalsemaid väljavaateid. Nõnda leidub meie senises kirjanduslikus loomingus veel üsna vähe humoristlikku elementi, kõnelemata rahva ürgjõulise koomika teadlikust rakendamisest. Seetõttu peaksid eriti kirjanikud teadlikult arvestama meie rahvaloomingu, peamiselt naljandivara rikkalikke lademeid ja neist tänapäevale välja tooma inimhinge tervet ja rikkumatut päikesepoolt, nii puhtlõbustuslikku kui ka kriitilis-satiirilist koomikat selle ainalade kõigekülgses rikkuses.

R. Põldmäe.

EESTI KODANLIK AJAKIRJANDUS BALTI SAKSLUSE TEENISTUSES¹.

Sakslaste lehed „Sakala“ vastu.

„Eesti Postimehe“ sakslaste teenistusse astumise ja sealt lahkumise momentidel oli Balti saksluse olukord mitmeti sarnane. Mõlemal puhul oli parajasti käimas terav venepoolne aktsioon Balti saksluse vastu²⁾ ja eesti rahvuslus avaldas eelneva ajaga võrreldes tunduvalt suuremat aktiivsust. „Sakalaga“ alanud eestipoolse

¹⁾ Artikli algusosa vt. „Eesti Kirjandus“ 1940, nr. 8.

²⁾ Vene ajakirjandus tungis jälle Balti sakslusele teravasti kallale. Surve oli nii suur, et Liivimaa reformipartei kavatses juba põhikorra reformi, mis nägi ette kreisipäevad, kus ka talupoegadel oleks olnud oma

rünnaku suurem ägedus, selle sihiteadlikum juhtimine ja nõud-
miste suurem ulatus, võrreldes eesti rahvusliku arengu 1869/70.
aasta kulminatsioonipunktiga, tegi aga „Eesti Postimehe“ saks-
laste teenistusest lahkumise ajal Balti saksluse olukorra tunduvalt
kardetavamaks kui oli eelmisel perioodil. Seepärast oli vaja teot-
seda kiiresti ja energiliselt. „Sakala“ suhtes osutus äraostmise
meetodi kasutamine võimatuks ega ole usutav, et seda proovitigi.
Ühtlasi oli survevahendite kasutamine seekord veel raskem kui
„Eesti Postimehe“ puhul, sest sakslased pidasid eriti hädaohtli-
kuks just eesti ajakirjanduse püüet, saavutada siinsete olude
muutmist Vene riigivõimu kaasabil³⁾; niisugust taotlust ei saadud
aga riigivõimude ees kuidagi tembeldada mässuliseks ja kardeta-
vaks. Sootuks vastupidi. See just sobis nende sihtidega, mida
Vene riigivõim siin taotles, nii et lehed, mis sakslaste silmis olid
halvad lehed, ei tarvitsenud seda sugugi olla riigivõimu arusaamise
järgi⁴⁾).

Arvestades Balti aadli suuri sidemeid ja erakordselt head sala-
luuret, teati kindlasti päris täpselt riigivõimude suhtumist. Vas-
tavalt sellele pidid rüütelkonnad paratamatult otsima abi vastu-
propagandalt ja selleks looma oma propagandaaparatuuri, s. t.
vajati tungivalt omameelset ajakirjandust. Eestimaal oldi selles
suhtes võrdlemisi heas olukorras. Siin oli saksa pastoritel 1876. a.
ilmuma hakanud „Ristirahva Pühapäevalehe“ näol oma eestikeelne
häälekandja ja 1879. aastal hakkas Tallinnas W. Eichorni toimetu-
sel ilmuma „Tallinna Sõber“, mis sai ilmumisloa Eestimaa rüütel-

---

esindus (T o b i e n, Livländische Ritterschaft I, lk. 394 j., 398). Vene koha-
likelt võimudelt ei olnud abi loota. Liivimaa oli kuberneriks Alexander
parun Uexküll Guldenbandt, kes oli küll Balti sakslane, aga nii venemeelne
ja riigitruu, et ta lõpuks tagandati rüütelkonna survel (T o b i e n, tsit. t.,
I, lk. 69). Eestimaa kuberner Viktor Petrovitš Polivanov oli küll tagasihoid-
likum vastasena, aga ei olnud ka kuidagi energiline Balti saksluse sõber
(S p e e r, Das Bauerschulwesen in Estland, lk. 470 jj., 492).

Samaaegselt oli ka tõusuhoos läti rahvuslus ja läti ajakirjandus ründas
ägedasti kohalikku sakslust (T o b i e n, tsit. t., II, lk. 62).

³⁾ Liivimaa maanõunikkuude kolleegium Eestimaa rüütelkonna pea-
mehele ja Saaremaa maamarssalile 27. VII 1881, ERÜA A IV 154, nr. 335,
SRÜA 767, I, 1 jj.

⁴⁾ H. K r u u s, „Oleviku“ asutamine, „Ajalooline Ajakiri“ 1932, lk.
155 j.

konna peamehe toetusel⁵⁾). Liivimaal oli olukord halvem. Rüütelkond hakkas siin küll 1879. a. alguses maksma toetust „Latveeschu Tautas beedris'ele“⁶⁾, eestikeelset häälekandjat tal aga ei olnud; see tuli alles asutada. Et olukord oli küllalt kardetav, siis ei kohkutud tagasi kulude eest ja nii loodi varsti terve omameelne erilmeline eestikeelne ajakirjandus, mis pidi tasakaalustama rahvusliku ajakirjanduse „hukutavat mõju“.

Need uued lehed, mis olid määratud võitlema ja võistleva peamiselt „Sakalaga“ ja teiste eestlaste lehtedega, üsna varsti muide ka „Eesti Postimehega“, olid sisuliselt õieti vanade, sakslaste poolt armsale maarahvale kirjutatud lehtede uuestielustamise katsed. Eriti maksab see „Ristirahva Pühapäevalehe“ kohta. See leht ilmus jälle pastorite väljaandel ning toimetusel ning ajas nende meelepärast juttu. Nimi „Ristirahva Pühapäevaleht“ rõhutab lehe kristlik-usulist iseloomu. Tegelikult leht ei olnudki nii väga kristlik, vaid eriti salakavalalt poliitiline, nagu näitab juba lehe asutamise lugu. Meil ei ole kirjalikke andmeid selle kohta, missugustel tõelistel motiividel leht juba sel ajal (1874. a.) asutati, kui „Eesti Postimees“ oli veel sakslaste teenistuses. Võib aga märgata, et saksa pastoritele, eriti tagurlikumatele nende hulgast, ei olnud ka äraostetud „Eesti Postimees“ veel hea küllalt. Üks niisuguseid tagurlikumaid oli ka just „Ristirahva Pühapäevalehe“ asutaja pastor Haller⁷⁾). Lehe asutamine kiideti üldiselt heaks sellega, et Eestimaa konsistoorium toetas Hallerit lehe loa taotlemisel⁸⁾. Et leht algusest peale oli mõeldud rohkem kui usuliseks leheks, näitab loasaamise palve juures esitatud programm, kus poliitiline osa oli tugevasti rõhutatud. Alguses ei nõustunud Ülem Trüki-valitsus sellega ja luba anti tingimusel, et programmist jäetakse välja teated ja uudised koguduse ja kogukonna („Gemeinde“) elust ja poliitiline osa⁹⁾. Haller ei olnud sellega rahul¹⁰⁾ ja lõ-

5) Eestimaa rüütelkonna peamees parun Maydel Eestimaa kubernerile 3. IV 1878. EKKA 59 — 1868, nr. 50.

6) LRüA, Residir- u. Convents-Recesse 1879. a., lk. 281—282, 97.

7) Haller oli näiteks kirikliku moraali suhtes nii nõudlik, et tema vastu esitati konsistooriumi ees kaebus. EKA 2456, nr. 250.

8) EKA 2456, nr. 604.

9) EKKA 59 — 1868, nr. 7.

10) Sealsamas nr. 9.

puks saavutaski kitsenduse kaotamise. Mingeil mõjustusil muutis kuberner oma seisukohta ja oli hiljemini selle poolt, et lehele tuleb juurde poliitiline osa¹¹⁾). Selle tagajärjel muudeti senine otsus. Nii sai „Ristirahva Pühapäevaleht“ võimaluse kaasa rääkida meie maa poliitilistes küsimustes ja mõjustada otseselt oma lugejate poliitilist meelsust. Seda võimalust kasutasidki siis lehe toimetajad üsna ohtrasti.

On täiesti loomulik, et C. R. Jakobsonile, kes ju nägi eesti rahvale eriti suurt hädaohtu saksa pastorites¹²⁾), ei meeldinud sugugi see mõju, mida „Ristirahva Pühapäevaleht“ omas. Vastavalt alustas ta „Sakalas“ kohe rünnakuid selle pastorite lehe vastu. Võitlus-ägeduses olid need rünnakud mõnikord vähe põhjendatud ja osalt ehk ülekohtusedki, nii et kohus karistaski Jakobsoni ühe ta „Ristirahva Pühapäevalehe“ vastu sihitud kirjutise eest¹³⁾). Üldiselt oli aga Jakobsonil õigus, kui ta „Ristirahva Pühapäevalehte“ pidas eesti rahva kõige kurjemaks vaenlaseks, sest vagatseva kristliku näo varjul ning pastorite õhutusel ja toetusel levis see leht isegi sinna, kus muidu oldi päris „Sakala“-meelne. Oli nagu õige kristlase kohus lugeda esijoones „Ristirahva Pühapäevalehte“ ja alles teises järjekorras muid lehti¹⁴⁾). Vähemteadlikele ja usklikumate suhtes oli lehel niimoodi suur mõju. Lehe kristlik ilme oli aga ka teisipidi takistuseks; ta ei olnud ikkagi poliitiline leht sõna kitsamas mõttes ja seega ei jätnud vähemalt väljaspool muljet, nagu oleks tal poliitilist kaalu. Usulise osa kõrval ei olnud ka sobiv kõiki poliitilisi küsimusi vajalise teravusega välja tuua. Nii jäi „Ristirahva Pühapäevaleht“ ikkagi pastorite leheks ning sellena ei vastanud kõigile neile vajadusile, mis rüütelkonnal olid. Seal tunti vajadust ka oma eestikeelse lehe järele. Selleks sai „Tallinna Sõber“.

On öeldud, et „Tallinna Sõber“ oli rüütelkonna poolt asutatud¹⁵⁾). See ei ole täpselt õige; leht asutati ärilise eesmärgiga

¹¹⁾ Sealsamas nr. nr. 11, 15.

¹²⁾ C. R. Jakobson Kõlerile 4. X 1877, „Eesti Kirjandus“ 1912, lk. 291.

¹³⁾ H. K r u u s, Ajakirjanduslikud kohtuprotsessid C. R. Jakobsoni vastu, „Eesti Kirjandus“ 1940, lk. 227.

¹⁴⁾ Autori kogutud traditsioon, küll veidi hilisema aja kohta.

¹⁵⁾ „Eesti biograafiline leksikon“, lk. 79.

Lindforsi pärijate trükikoja poolt. Ettevõtte tegi juba varemini katseid lehte välja anda, kuid ei saanud luba¹⁶⁾. Palve lükati esmalt ka siis tagasi, kui lõpuks ettevõtte esindaja Kelchen jõudis Wilhelm Friedrich Eichorniga kokkuleppele toimetajaks hakkamise asjus¹⁷⁾. Eichornil olid aga juba varemini suhted Eestimaa rüütelkonnaga, kelle huvides ta oli kirjutanud vastuse C. R. Jakobsoni „Kolmele isamaa kõnele“. See brošüür, pealkirjaga „Rahu kosutab, vaen kaotab“, ilmus rüütelkonna kulul ja Eichornile maksti rüütelkonna poolt selle eest 83 rubla honorari¹⁸⁾. Toetudes neile suhetele esitas Eichorn nüüd oma lehe programmi rüütelkonnale ning see segas omalt poolt vahele. Rüütelkonna peamees parun Maydel kirjutas Eestimaa kubernerile, et Kelchen ja Eichorn on pöördunud tema poole, paludes tema abi lehe loa saamiseks, ning olles tutvunud lehe programmiga, teatab ta, et temal ei ole midagi lehele loa andmise vastu¹⁹⁾. Nii said Lindforsi pärijad loa. Alguses kavatsatud „Sõnumitooja Eesti rahvale maal ja linnas“ asemele sai leht nüüd nimeks „Tallinna Sõber“.

Lehe programm oli niisiis algusest peale rõhutatult rüütelkonna-meelne. Esialgu ilmus leht siiski ainult oma väljaandjate jõul. Alles 7. märtsil 1880 esitas Eichorn Eestimaa rüütelkonnale toetuspalve. Selles maanõunik von Mühlenile adresseeritud kirjas ütleb ta, et on lehe toimetamisele asudes lootnud kõigi pooldajate abile, sest „tuli ju võidelda radikalismi vaimu, enese ülehindamise ja senivalitsenud elementide vastase vaenlusega, mis kõige jämedama valimatusega vahendeis ja kõige valelikumate avaldustega võitleb saksluse vastu“. Tegelikult ei puuduvat küll pooldavad ja julgustavad hääled, töös olevat ta aga üksi jäänud. Sealjuures pidavat ta vastu astuma kõigile eesti ajalehtedele ja ka Eesti Kirjameeste Seltsile. Kõik need „vaenlased ja vaenlasekesed“ olevat aga teotsenud jõudumööda ja viinud lehe tellijate arvu pooleni tagasi. Selle asjaolu tõttu, mis ei olevat küll jääv, võivat lehe püsijäämine sattuda hädaohtu ja juhtimine minna

---

¹⁶⁾ EKKA 59 — 1868, nr. 26.

¹⁷⁾ Sealsamas nr. 29.

¹⁸⁾ E. rüütelkonna nõukogu protokoll 21. XI 1872, p. 22, ERüA A IV 103; ERüA B III 6, lk. 38.

¹⁹⁾ EKKA 59 — 1868, nr. 50.

teistesse kättesse. Et nüüd rüütelkond on, „kui (ta) ei eksi“, toetanud ka „Eesti Postimeest“, palub ta 600 rubla toetust, mis jagatakse väljaandja ja tema vahel, „kuni meil õnnestub teha meie suunda rahvale armastatuks“²⁰). Lehe rahva poolt mittearmastatud suund oli rüütelkonnale aga nii meelepärane, et rüütelkonna nõukogu juba samal päeval ühel häälel otsustas: „Lubada eelmise aasta septembrikuust „Eesti Postimehelt“ äravõetud toetus 600 rubla anda nüüdsest peale „Tallinna Sõbrale“²¹).“

Nii sai Eestimaa rüütelkond endale eestikeelse häälekandja. Samal ajal hakkas ka Liivimaa rüütelkond endale eestikeelset häälekandjat looma. Maanõunik v. Richter oli välja mõelnud kavala plaani. Taheti panna käima suurt hästitoimetatud ja odavat lehte kohe kahes keeles kõigi rüütelkondade ühisel toetusel. Leht pidi sealjuures olema niisugune, kus salakavalal kombel asjalikkuse vahel antaks lugejatele portsjon poliitilist õpetust ja mõjustust. Selles asjas 1881. a. juulis Eestimaa ja Saaremaa rüütelkondadele saadetud kirjades öeldakse, et eesti ja läti rahvuslik ajakirjandus avaldab maarahvale hukutavat mõju. Neist mõnede siht olevat otse „mürgistada rahva vaimu, võõrutada talupoeglikku rahvast kirikust, eriti õpetajaist, vabastada rahvakooli kiriku mõju alt, edasi süstemaatiliselt õõnestada maa-ametivõimude autoriteeti, äratada viha kõigi saksa, sakslaste ning eriti mõisaomanikkude vastu. Lõpuks kõikjal võidelda Läänemere provintsidest valitseva korra vastu ja näidata maarahvast kui saksa ametivõimude poolt allasurutud ja orjastatud õiguseta massi“.

Eriti „ähvardav ja vastik“ olevat viimasel ajal selgesti esinev püüe „saavutada Balti provintside agraarolude ümberkujundamist riigivalitsuse kaasabil ja rentide sundnormimise läbi“.

Edasi arutatakse, et „regressiivsed vahendid üksi aitavad vähe või mitte sugugi, eriti kuna ei ole mingit kindlust, et riigivalitsus annab selleks mõjusat abi“. Sellepärast tulevat astuda võitlusse samal tandrill, kus esineb vastanegi, nimelt ajakirjanduse alal, ja töötada hea lehe loomisega halvale ajakirjandusele vastu. Katsel, asutada ainult poliitilist lehte, ei olevat aga väljavaateid rahvuslike lehtede konkurentsi tõttu ja veel vähem olevat soo-

²⁰) ERüA A IV 146, nr. 83.

²¹) ERüA A IV 151, lk. 9.

vitav mõne juba oleva lehe toetamine, sest niipea kui see teatavaks saaks, kaotaks leht kohe oma lugejad ja mõju. Seepärast siis tahetakse luua põllumajanduslik leht. Et niisugused rahvakeeltes puuduvad, rahuldaks leht tõesti olevat vajadust ega tohiks seetõttu äratada kahtlust. Arvatakse, et rüütelkondade osavõttu sellest võiks koguni avalikult tunnistada, sest see „näitaks ainult aadli lakkamatut püüet aidata ikka jälle talupojarahvast, teenida põllumajanduse arengut ning maa kasu“.

Loodetakse, et selle juures ei torka poliitiline osa niivõrra silma, et seepärast ettevõtte satuks hädaohtu; pealegi kus seda poliitilist osa tahetakse teha „suupäraseks rahvuslikkudele“ ja leht ei peaks osutama „ühtki märki tõelisest reaktioonilisest tendentsist, küll aga võtma rahvuslikkude suhtes lepitava, heatahtliku ja sõbraliku hoiaku, püüdma mõjuda ühtlustavalt ja ühtlasi olema huvitav ja äratav. Ta tohiks teravasti ja poleemiliselt esineda ainult harva ja ainult siis, kui peab võitlema tegelikkude kallale tungide ja üldkahjulikkude teadete vastu. Lehe ülesanne oleks: arendada armastust isamaa vastu ja äratada arusaamist Läänemere provintside majandusliku ning poliitilise elu omapärase arengu väärtuse ja tähtsuse suhtes, kusjuures ikka jälle igal pool tuleb esile tõsta kõigi elanikkude ja seisuste solidariteeti neis provintsidest“.

Lõpuks öeldakse veel: „Ühe sõnaga, ajaleht peab ... juhtima eksiteele viidud eestlased ja lätlased nende haridusele ja arusaamisele vastaval viisil selgusele maa heaolu asjus ja astuma mõõdukalt ning õpetavalt vastu noor-eestlaste ning noor-lätlaste hukutavaile ning mõistmatuile õpetusile, ühtlasi aga oma põllumajandusliku osaga tooma praktilist ja reaalset kasu²²⁾.“

Selle kavala plaani teostamiseks hakati Riias välja andma ajalehte „Kündja“, mis ilmus kahes keeles, lätikeelne väljaanne pealkirjaga „Arays“. Liivimaa rüütelkond oli edus nii kindel, et lubas ettevõtte riisiko võtta üksi oma kanda, kui teised rüütelkonnad keelduvad. Aga teised ei keeldunud. Ka nemad uskusid asja

---

²²⁾ Liivimaa maanõunikkude kolleegium Eestimaa rüütelkonna peamehele ja Saaremaa maamarssalile 27. VII 1881, ERüA A IV 154, nr. 335; SRüA 767, 1. 1—5.

õnnestumisse ja olid nõus vastavaid ohvreid kandma²³). Asja alustati suurejooneliselt. „Rigasche Zeitung“ juures loodi vägev toimetus²⁴) ja lehte soovitati kõigile mõisnikele ja vallavanemaile kõigil eesti ja läti rahvastikuga aladel²⁵). Arvestades väikeses Mii-tavis ilmuva „Latweeschu Awises“i“ 8000-list tiraaži loodeti, et leht end varsti tasuma hakkab²⁶). Tegelikult aga ei tulnud asjast midagi välja, sest plaanil oli kõige oma kavaluse juures üks viga: ta oli teostamatu. Rüütelkonna tegelaste silmis ei olnud midagi selgemat kui Balti erikorra hüved; teha seda aga selgeks neile, kelle jaoks see kord ei sisaldanud mingeid hüvesid, oli lihtsalt võimatu. Seepärast süüdistab Liivimaa maanõunikkude kolleegium üsna põhjendamatult asja ebaõnnestumises toimetust, kes ei olevat osanud „astuda põlevate päevaprobleemide alale ja seal siiski taktiliselt mõõtu pidada“²⁷).

Juba märtsikuus 1884 on Liivimaa maanõunikkude kolleegium sunnitud teatama, et 1883. a. puudujääk on 8354 rbl. 25 kopikat ja see „on surunud äsja koos olnud aadlikonvendile peale kurva veendumuse, et kumbki leht oma varsti kaheaastase olemasolu juures ei ole suutnud vastu seista olude ebaarmulikkusele ja et isegi edasisel väljaandmisel rüütelkondlikkude vahenditega ei ole lootust paranemisele“. Üks osa maarahvast lugevat lehte ta „igast poliitilisest kihutusest eemalholdva toidu pärast“ küll meelsasti, kuid ei hakkavat sellepärast veel lehte tellima, vaid laskvat härraseid selle eest hoolitseda.

---

²³) Eestimaa rüütelkonna nõukogu otsustas 9. IX 1881 ühel häälel „Kündja“ väljaandmise garantiist osa võtta (ERüA A IV 157, lk. 329). Samasuguse otsuse tegi Saaremaa aadlikonvent 1. XII 1881 (SRüA 767, l. 6) Kuramaa suhtes tõestavad sama hilisemad kulude jagamise otsused (näit. SRüA 767, l. 26).

²⁴) Toimetus oli võrreldes teiste selleaegsete eestikeelsete lehtedega erakordne. Selles oli viis liiget, kes kokku said 1981 rbl. 60 kop. semestris palka (SRüA 767, l. 27).

²⁵) SRüA 767, l. 6^a.

²⁶) Eespool-tsit. Liivimaa maanõunikkude kolleegiumi kirjas Eestimaa rüütelkonna peamehele ja Saaremaa maamarssalile.

²⁷) Liivimaa maanõunikkude kolleegium Eestimaa rüütelkonna peamehele ja Saaremaa maanõunikkude kolleegiumile. ERüA IV 170, nr. 161; SRüA 767, l. 29.

Et kirja kirjutamise ajal läks „Arays't“ 365 ja „Kündjat“ 484 eksemplari ning ei olnud lootust, et asi paraneb, otsustati leht seisma jätta²⁸⁾. Ka teistel rüütelkondadel ei olnud midagi selle vastu; nad maksid oma osa kahjusid ära ja leppisid olukorraga²⁹⁾.

Nüüd päris „Tallinna Sõber“ endale esmalt Eestimaa ja siis ka Liivimaa rüütelkonna toetused, hoolimata sellest, et ka „Kündja“ jäi kuidagi eraalgatusel hingitsema ja mangus toetust. Vist ei olnud sakslastel usku selle lehe toimetajasse J. Nebocat'isse, kes muide oli vareminigi soovinud lehe väljaandmise luba, siis aga põrganud sakslaste vastuseisule³⁰⁾.

„Tallinna Sõbra“ olukord oligi raske. Eichorn polnud ajalehe-mees ega omanud ka mingit poliitilist taipu. Nagu nähtub juba ta eespool-tsiteeritud kirjast, tegi Eichorn endale peaulesandeks „eesti lehtedes avaldatud valearvamistele vastuastumise“. Kuigi lehe deviisiks oli: rahu kosutab, vaen kaotab, moodustasid poleemika ja kallalekippumised nii paratamatult lehe peasisu. Eichorn unustas täiesti, et ka lugejal on lehe juures oma sõna kaasa öelda ja miski ei sunni teda lehte lugema, kui ta ei taha. Veel vähem taipas ta, et ajalehe vänge tendentsiga lepib lugeja ainult siis, kui see on tema oma tõekspidamistega kokkukõlas või opositsiooniline. Ta ei õppinud midagi lugejate arvu langemisest esimestel aastatel poole võrra, vaid jätkas endises suunas; ning vastavalt jätkus ka lugejate arvu langus. Juba 1881. a. alguses tuli ta uue kavaga, kuidas oma lehe olukorda parandada. Ta kirjutab Eestimaa rüütelkonna peamehele, et eriti kooliõpetajad on nakatatud uuest vaimust ja juba nii „uusrahvuslike prohvete terrorismi all“, et nad ei saa vabaneda ilma abita. Sellepärast teeb ta ettepaneku: rüütelkond maksku 700 rubla ja selle eest on Lindforsi pärijad nõus saatma igale kooliõpetajale lehte tasuta³¹⁾.

Rüütelkonna nõukogu ei nõustunud selle ettepanekuga³²⁾, vist mõistes, et muidusaadatud ja pealesurutud lehel vaevalt saab olla

28) Sealsamas.

29) ERüA A IV 175, lk. 390. SRüA 767, I. 32.

30) EKKA 59 — 1868, nr. 58, 62, 72.

31) Eichorn Eestimaa rüütelkonna peamehele 24. I 1881, ERüA A IV 152, nr. 56.

32) E. rüütelkonna nõukogu otsus 27. II 1881. a. ERüA A IV 157, lk. 233.

suurt mõju. Küll aga küsiti lähemaid andmeid lehe majandusliku seisukorra kohta³³). Järgnev aruanne näitab lehe olukorda üsna halvas valguses. Maksulisi tellijaid näib olevat kõigest veidi üle 500 ja puudujääk on 1167 rubla³⁴). Et aga siis parajasti asuti suurte lootustega looma „Kündjat“, ei saanud „Tallinna Sõber“ lisatoetust³⁵). Alles siis, kui „Kündja“ valmistas pettumuse, anti Eichornile esmalt 500 rbl. laenu³⁶) ja 1884. a., kui trükikoda oli omalt poolt esitanud palve 1200 rubla toetuse saamiseks³⁷), nõutati lisatoetust Liivimaa rüütelkonnalt. Selle eel saadetud pikas kirjas kõneleb Eichorn jälle oma rängast võitlusest „rahva usurpaatorlike juhtide“ vastu. Siinjuures kurdab ta, et tsensuur teeb takistusi ja eriti halvasti on mõjunud levitatud kuuldus, nagu saadetakse „Tallinna Sõbra“ tasuta. Seetõttu olevat paljud käinud lehte maksuta tellimas. Isegi „Kündjas“ näeb ta võistlejat³⁸).

Kui nüüd „Kündja“ likvideeriti ja „Tallinna Sõber“ nii jäi ainukeseks rüütelkondade häälekandjaks, nõutas Eestimaa rüütelkond vastutasuna „Kündjale“ antud garantii eest „Tallinna Sõbrale“ ka Liivimaa rüütelkonnalt toetuse. Sel puhul rõhutati Eestimaa rüütelkonna poolt küll ebaõigelt, et „Tallinna Sõber“ levib üsna rohkesti ka Liivimaal³⁹). Liivimaa rüütelkond määraski toetuse, esmalt 300 rubla⁴⁰) ja pärast veel 200 rubla aastas juurde, kuid sel tingimusel, et see summa kasutatakse „Tallinna Sõbra“ tellimiste vastuvõtjate võrgu loomiseks Liivimaal⁴¹). Et need toetused olid kõik määratud väljaandjale, otsustas Eestimaa rüütelkonna nõukogu omalt poolt määrata toetust ka toimetajale. See otsus tehti 18. aprillil 1884 ja siitpeale sai Eichorn igal aastal

³³) E. rüütelkonna peamees Eichornile 16. III 1881, nr. 170, kontsept ERüA A IV 156.

³⁴) Eichorn E. rüütelkonna peamehele 7. IV 1881. ERüA A IV 153, nr. 179.

³⁵) 16. V 1881 kuulab Rüütelkonna nõukogu asja ära, ei tee aga mingit otsust. ERüA A IV 157, lk. 284.

³⁶) E. rüütelkonna nõukogu otsus 8. III 1883, ERüA A IV 169, lk. 13.

³⁷) ERüA A IV 170, nr. 83.

³⁸) Eichorn Eestimaa rüütelkonnale, sealsamas.

³⁹) ERüA A IV 175, nr. 368.

⁴⁰) Liivimaa maanõunikude kolleegium Eestimaa rüütelkonna peamehele 26. III 1884, ERüA A 170, nr. 179.

⁴¹) ERüA A IV 172, nr. 371.

Eestimaa rüütelkonna kassast 400 rubla ⁴²⁾, muutudes seega rüütelkonna palgaliseks. Vastutasuks pandi Eichornile aga peale ka lisakohustus: ta pidi selle eest saatma rüütelkonna kantseleisse väljavõtteid eesti lehtede märkimisväärseist artikleist ⁴³⁾, s. t. koguma süüdistusmaterjale rüütelkonna võitluseks eesti ajakirjanduse vastu.

Selle suure toetuse najal, 1300 rubla aastas, hingitses leht edasi. Eestlastele tal mingit mõju ei olnud, sest lehe levik oli äärmiselt väike. Seepärast ei laskunud teised eesti lehed ka temaga enam vaidlustesse, nagu Eichorn juba 1881. a. kurdab. Ta muutus üldiselt rohkem asjakeseks, mille kulul tehti nalja, mida aga keegi tõsiselt ei võtnud. Rüütelkonnad pidasid teda siiski võrdlemisi suurte rahakulutustega ülal, peamiselt küll selleks, et hoida välispidiselt illusiooni, nagu oleks eestlaste hulgas ikkagi ka küllalt neid, kes mõtlevad nii, nagu sakslased. Seda kasutati kaebuste juures teiste eesti lehtede peale ja seal andis ta asjale kaalu juurde ⁴⁴⁾.

Lõpuks läks asi siiski nii halvaks, et ka Eichorn ise mõtles lehe seismajätmisele. 1893. a. detsembris ja 1894. a. jaanuaris kirjutas ta, et lugejate arv on langenud alguses olnud 1400-lt 110-le, nii et juba makstakse igale lugejale 10 rubla juurde. Ta arvab, et süüdi on lehe kitsas ruum, süüdistab teravalt Lindforsi pärijaid ja palub toetust määrata otseselt temale. Ühtlasi hellitab ta lootusi Tallinna toodud „Eesti Postimehe“ suhtes ning samas jälle tahab hakata kirjutama mälestusi rüütelkonna kasuks ⁴⁵⁾.

Neil kirjadel, milles muide juba väljendub Eichorni vaimse tasakaalu kadumine, ei olnud mingit tagajärge. Leht hingitses edasi, kuni Eichorn 1855. a. hulluks läks.

Pärast seda jäi sakslaste häälekandjaks Eesti- ja Liivimaal arvatavasti ainult „Ristirahva Pühapäevaleht“. Selle kõrval oli teiseks

⁴²⁾ ERüA A IV 175, lk. 410.

⁴³⁾ Sealasamas.

⁴⁴⁾ Näiteks kaebuses „Sakala“ vastu 1881. aastal märgitakse mõõdukate lehtedena, kes võetakse kaitse alla, „Eesti Postimeest“, „Ristirahva Pühapäevalehte“ ja „Tallinna Sõpra“ (ERüA A IV 154, nr. 336). 1884. a. esitas Eichorn kaebuse tsensori dr. Eugen Jannseni vastu, süüdistades teda ässitamiste soodustamises ja erapoolikuses „Virulase“ ning „Eesti Postimehe“ kasuks. Eestimaa rüütelkonna peamehe palvel ühines selle kaebusega ka Liivimaa maamarssal, ERüA A IV 172, nr. 342; ERüA A IV 173, nr. 527.

⁴⁵⁾ ERüA III 226, nr. 392.

eestikeelseks sakslaste leheks veel ainult „Saarlane“ Kuressaares, mis sai alguse samal teraval võitlusperioodil peaaegu üheaegselt „Kündjaga“. „Saarlase“ mõju ei ulatunud küll väljapoole väikest Saaremaad, kuid ta osutus püsivaimaks ja oma kitsal maa-alal ka kõige mõjukamaks aadli sellelaadsete ettevõtete hulgas. „Saarlase“ asutas Kuressaares ilmuva saksakeelse „Arensburger Wochenblatt'i“ toimetaja parun Sass. 1882. aastal palus Sass Saaremaa rüütelkonnalt 2000 rubla laenu eestikeelse lehe väljaandmiseks vajaliku trükikoja ostmiseks. Palve juures rõhutas ta eriti, et ka Saaremaale tungivad ikka enam Noor-Eesti partei lehed ning on hakatud moodustama seltsi, mis „seab endale ülesandeks bütsantsi kultuuri levitamise“. Peale selle olevat kavatsus hakata koha peal välja andma ajalehte Noor-Eesti vaimus. Neile mõjudele tahtvatki ta vastu astuda ja jõuda konservatiivse lehe asutamisega noor-eestlastest ette. See olevat seda vajalikum, et viimasel ajal olevat ka „Ristirahva Püha-päevalehe“ tellijate arv Saaremaal tunduvalt langenud. Oma lehe läbilöömist lootis Sass kindlustada sellega, et oli saavutanud kokkuleppe toimetamise asjus Kärkla pastori Kerg'iga, kes tunneb eesti keelt ja on talupoegade usalduse osaline⁴⁶⁾.

Sass saigi 2000 rubla laenu⁴⁷⁾ ja pani 1883. a. lehe käima. Kui „Kündja“ toetamine lõpetati, sai „Saarlane“ rüütelkonnalt ka väikese toetuse — 100 rubla aastas⁴⁸⁾. Suurt levikut sellel lehel ei olnud ega saanudki olla. „Kündja“ toimetaja J. Nebocat väidab 1885. a. kirjas, millega palub toetust oma lehele, et „Saarlast“ läheb ainult 95 eksemplari⁴⁹⁾, ja „Saarlase“ trükikoja kauaaegse juhataja Hugo Goritz'a andmeil läks lehte kogu aeg umbes 200 eksemplari⁵⁰⁾. Vaatamata sellele väikesele tiraažile oli lehe väljaandjal teatava määrani siiski õigus öelda, et „Saarlane“ on saavutanud Saaremaa maarahva suhtes otsustava mõju⁵¹⁾. Leht täitis

⁴⁶⁾ H. Sass Saaremaa maanõunikkude kolleegiumile 16. VII 1882, SRÜA 767, l. 20.

⁴⁷⁾ Sealsamas, l. 22.

⁴⁸⁾ Sealsamas, l. 33, 34, 42, 43.

⁴⁹⁾ Sealsamas, l. 45—47.

⁵⁰⁾ Autori kogutud traditsioon.

⁵¹⁾ Parun H. Sass Saaremaa maanõunikkude kolleegiumile 17. IV 1884, sealsamas l. 33.

oma kitsal alal täiesti sakslaste poolt tema peale pandud lootused, eriti arvestades lehele antud toetuse suhtelist väiksust. Kui tõesti oli kavatsus hakata Saaremaal välja andma Noor-Eesti lehte, siis kõrvaldas „Saarlane“ igatahes selle hädaohu. Ühtlasi tõkestas „Saarlane“ tunduvalt rahvusliku mõtteviisi arengut Saaremaal ja oli kindlasti üks põhjusi, miks Saaremaa muidu aktiivne rahvastik jäi eesti rahvuslikust elust eemale. Seda võimaldas esijoones loomulikult Saaremaa geograafiline eraldatus, aga selle kõrval ka lehe enda ilme. Parun Sassil õnnestus rahvalikkude, enamasti köstri-test toimetajate kaasabil *hoida oma lehes üldiselt seda joont, millest „Kündja“ asutamisel nii palju loodeti.* — „Saarlast“ peeti võrdlemisi vabameelseks leheks, kus vahel võis sakslasi sarjata⁵²⁾.

Nii ei olnud sakslaste lehtede saavutatud tulemused kuidagi kokkukõlas lootuste ja kulutustega. Suurte lootustega ja kaunis suurte kulutustega asutatud „Kündja“ valmistas õige kiiresti pettumuse. Selle lehega läks vanasõna järgi: mäed (tervelt 4 rüütelkonda) sünnitasid, tulemusi ei olnud aga mingisuguseid. Viga ei olnud niipalju lehes kui just faktis, et see oli sakslaste leht. Sellel terava rahvusliku võitluse perioodil oli kahtlane iga asi, mis sakslaste poolt tuli. Ka asjatundlik põllumajanduslik nõuanne ei meelitanud, siis kui see tuli sakslaste poolt, sest rahvuslikud vastased olid meie ühiskonnas tollal ühtlasi majanduslikud antagonistid.

Teine suurte kuludega väljaantud leht „Tallinna Sõber“ ei saanud selles olukorras loomulikult kuidagi läbi lüüa. Leht püüdis eestlastele selgeks teha ja peale suruda arusaamisi ja seisukohti, mis olid neile ennegi selged, kuid vastupidiselt. Sellise suuna juures ei oleks osavamgi ajakirjanik suutnud läbi lüüa, kõnelemata siis Eichornist, kes üldse ei mõistnud lugejat arvestada. Et sel ajal eestlaste hulgas vaevalt leidis isikuid, kes lugesid enam kui ühte lehte, oli „Tallinna Sõbra“ polemiseerimine ainult tühi tuuleveskitega sõdimine ja sellisena lugejaile igav ning arusaamatu. Eesti lehed tegid õieti, kui nad „Tallinna Sõbra“ kallaletungidele üldse ei reageerinudki. See viis lehe väikese kaalu veelgi enam alla. „Tallinna Sõber“ ise aga tegi oma polemikaga

---

⁵²⁾ Autori kogutud traditsioon.

teistele lehtedele ainult reklaami, niikaua kui tal veel lugejaid jätkus.

Eestlaste mõjustamise näol andsid niisiis tulu õieti ainult need sakslaste lehed, mis ei teinud nimetamisväärset kulu. Teisipidi oli tulu siiski olemas, nimelt mulje suhtes väljaspool ja Vene riigivõimu ees. Käredamate eesti lehtede „Sakala“, „Tartu Eesti Seitung“i ja „Eesti Postimehe“ ning hiljemini „Oleviku“, „Valguse“ ja „Virulase“ peale esitatud kaebustes sobis alati rõhutada, et on olemas ka tõesti häid eestikeelseid lehti, ja võtta need oma kaitse alla. Ühtlasi olid sakslaste lehtede toimetajad, eesotsas Eichorniga, juba oma huvides head süüdistavate andmete kogujad rahvuslike lehtede vastu. See kasu oli aga kaheteraline, sest sellelaadised kallaletungid aitasid kindlasti omalt poolt selleks kaasa, et käremeelsemate lehtede väljaandjad kaldusid ikka enam vene- ja lõpuks venestussõbralikku suunda. Nad pidid leidma ka mingi seljatoe, kui tahtsid vastu pidada mõjuka Balti saksluse kallaletungile, s. t. nad pidid olema head ja kasulikud mõnele teisele mõjukale ringkonnale. Ainult nii vaadatuna on mõistetav meie venestuseelse ajakirjanduse liialdatud ja orjalik venemeelsus⁵³). Et see omalt poolt tasandas teed venestuse tulekule, lõppes sakslaste oma lehtede asutamine sellel nn. „Sakala“-perioodil täieliku fiaskoga.

Sakslaste reaktsioonilehed pärast 1905. aastat.

Pärast eelkäsiteldud katsete nurjumist muutusid rüütelkonnad eestikeelse ajakirjanduse suhtes uuesti aktiivseks alles võitluses 1905. a. revolutsiooniliikumise vastu⁵⁴).

---

⁵³) Peale „Virmalise“ ei ole teada ühtki eesti lehte, mis oleks olnud raha eest venelaste teenistuses („Virmalise“ kohta: F. T u g l a s, Ado Grenzsteini lahkumine, lk. 54). Teiste venesõbralikkude kohta maksab ülalöeldu, ühe kohta vähem, teise kohta rohkem.

⁵⁴) See kolmas Balti sakslaste eesti ajakirjanduses tegelemise periood ulatub juba kaasaeglaste mälestusse, ka ei ole veel kõik andmed selle ajastu kohta uurijaile kättesaadavad. Sellest hoolimata oleks kahju asjast praegu vaikides mööda minna, sest võib loota, et kui asja puudutatakse, võidakse päästa selle meie ajaloo nii tähtsa ajastu uurimiseks mõnedki andmed, mis muidu läheksid varsti koos teadjatega hauda.

Ka vahepeal, enne revolutsiooni, leidus neid, kes soovisid oma ajalehtedele rüütelkonna toetust. Nii kirjutab 1900. a. „Mesilase“ toimetaja ja väljaandja Fr. Kask Eestimaa rüütelkonna peamehele parun Budbergile, paludes toetust mesinduse-aianduse ajakirjale „Mesilane“⁵⁵⁾. Rüütelkonna nõukogu otsustas 8 häälega 5 vastu anda 300 rubla⁵⁶⁾. Fr. Kase uus palve 1902. a.⁵⁷⁾ aga lükati nii kreisisaadikute kogu kui ka maapäeva poolt tagasi⁵⁸⁾. See on ainult episood, mis näitab aga, et rüütelkond ei tundnud talupoegade põllumajanduse edendamise vastu just nii suurt huvi, nagu püüti alati väita, ja et heasoovlik tahe aidata ja õpetada talupoegi mõjustas väga vähe rüütelkonna poliitikat eesti ajakirjanduse suhtes.

Üldse ei käinud rüütelkondade aktiivsus eestikeelses ajakirjanduses kunagi viljastavalt ees, vaid järgnes alati reaktsioonina eelkäivale eesti ajakirjanduse suuremale aktiivsusele. Nii ka 1905. aastal. Eestimaa rüütelkonna nõukogus tuli eestikeelse ajakirjanduse toetamise küsimus arutusele alles sügisel. 12. septembril tegi parun Alfred Schilling rüütelkonna nõukogule kirjaliku ettepaneku, anda rüütelkonna peamehe käsutusse krediiti kuni 6000 rubla aastas ühe eesti lehe asutamiseks või toetamiseks järgmistel tingimustel:

- 1) Peab antama usaldatavad garantiid lehe tendentsi suhtes.
- 2) Leht ilmugu tööpäeviti ja olgu varustatud perioodiliselt ilmuva illustreeritud lisaga.
- 3) Tellimishind ei tohi tõusta üle 3 rubla, postiga saatmisel üle 4 rbl. aastas⁵⁹⁾.

Rüütelkonna nõukogu otsustas aga koguda veel lähemaid andmeid enne otsuse tegemist⁶⁰⁾.

21. septembril saatis „Ristirahva Pühapäevalehe“ toimetaja praost Thomson kalkulatsioonid uue lehe jaoks, kusjuures sisse oli

---

⁵⁵⁾ Fr. Kask Eestimaa rüütelkonna peamehele 10. VI 1900, ERÜA Z 2 I 968, l. 1.

⁵⁶⁾ Sealsamas, l. 3.

⁵⁷⁾ Sealsamas, l. 5.

⁵⁸⁾ Sealsamas, l. 7 ja 7a.

⁵⁹⁾ Parun A. Schilling Eestimaa rüütelkonna nõukogule 12. IX 1905, sealsamas, l. 4.

⁶⁰⁾ Sealsamas, l. 15.

arvestatud ka pühapäevalehe väljaandmine. Kirjast nähtub, et selle tõi rüütelkonna kantseleisse Luiga⁶¹⁾, kes pidi ühtlasi andma ka lähemaid suulisi seletusi. Kalkulatsiooni järgi oli ette nähtud toimetuse palkadeks, inclusive Luiga, kes nähtavasti pidi hakkama peatoimetajaks ja võib-olla ka nimeliseks väljaandjaks, 1200 rubla, kaastöölistele 1100 rubla jne. Kokku olid kulud 17680 rubla. Tellijaid arvestati seejuures 5000, nii et puudujääk oli 5530 rubla aastas. Toetust sooviti siiski igaks juhuks 6000 rubla. Thomson ütleb, et summa on küll suur, tuleb aga sellest, et 3 korda nädalas ilmuvad lehed maksavad 4 rubla, see leht aga päevalehena 3 rubla. Lõpuks arvab ta, et kulusid võiks siiski ehk kokku tõmmata, sest „redaktsioon on kallis, leiduks aga kindlasti inimesi, kes palju odavamini töötavad kui Luiga ja Prants⁶²⁾, võib-olla pool odavamalt“⁶³⁾.

Sama küsimuse kohta kirjutab 14. novembril maanõunik Stackelbergile parun Oskar Hoyningen-Huene Järvakandist. Tema soovib, et uue eesti lehe asutamise plaani võtaks üle Balti konstitutsiooniline partei ja kutsuks lehe ellu parteiorganina. Selles olevat rida paremusi, muu seas langeks ära kahtlus, et leht on rüütelkonna ametlik organ, ja võiks kaasa tõmmata ka linlasi. Ta loodab, et kui leht on küllalt odav, langeks varsti üks võistleja teise järel suurte majanduslikkude kahjude tõttu välja. Esialgul tulevat ainult leht mõneks aastaks majanduslikult kindlustada. Selleks võidavat pöörduda rüütelkonna poole⁶⁴⁾.

Kõigist nendest roosilistest lootustest hoolimata ei tulnud uue päevalehe asutamisest siiski midagi välja. Arvatavasti ei olnud rüütelkonna nõukogus kõik nii suured optimistid ja summa oli liiga suur, et seda niisama ohverdada. Lõpptulemusena sai ainult „Ristirahva Pühapäevaleht“ endale 2 korda nädalas ilmuva lisalehe „Sõnumitooja“ Heinrich Prantsu toimetusel. Selle saatus pidi näitama, missugused oleksid väljavaated. Need aga olid halvad. Lehe

---

⁶¹⁾ Arvatavasti Georg Eduard Luiga, kes sel ajal töötas „Ristirahva Pühapäevalehe“ juures.

⁶²⁾ Ajaloolane Heinrich Prants.

⁶³⁾ C. Thomson Eestimaa Rüütelkonna nõukogule 21. IX 1905, ERüA Z 2 I 968, l. 16.

⁶⁴⁾ Parun Hoyningen-Huene maanõunik Stackelbergile 14. XI 1905, sealsamas, l. 17.

1907. a. aruanne näitab, et tiraaž on aegapidi langenud 1150-le ja puudujääk on 1163 rubla 10 kopikat ⁶⁵⁾.

Umbes samal ajal tuli ka Liivimaa rüütelkonnas tegelaste vahel kõne alla eestikeelse lehe soetamise küsimus. Seal näib asja olevat ajanud rohkem Balti konstitutsiooniline partei, kelle ülesandeks oli koondada ka „pärisrahvaste paremikku“, s. t. maaomanikke „mõisnikkudega ühisesse võitlusse revolutsioonilise varanduseta kihi vastu“. Niipea kui sai teatavaks, et partei kavatses luua omameelset eestikeelset ajakirjandust, leidis neid, kes ennast pakkusid.

4. mail 1906 kirjutas Tartus ilmuva „Isamaa“ väljaandja ja toimetaja Eduard Bergmann partei juhtivale tegelasele ja Ökonoomilise Sotsieteedi presidendile Erich von Oettingenile, et tema ajalehe ülesandeks on selgitada eksiteele juhitud eesti rahvale sakslaste tõelisi püüdeid ja, kus võimalik, tasandada teed mõlema rahva rahulikuks ühendamiseks, nii nagu konstitutsiooniline partei on endale ülesandeks teinud. Lehte pidavat hoidma rahvuslikus vaimus, et ülesärritatud meeli mitte algusest peale eemale kohutada. Sel teel olevatki leht saanud kahe kuuga võrdlemisi suure arvu lugejaid. Nüüd aga pärast halba valimisresultaati ei näivat Balti konstitutsioonilise partei kohalikul grupil olevat enam õiget tahtmist värvata pooldajaid eestlaste hulgast. Härrad kartvat nähtavasti, et tema hiljemini nõuab mingit toetust, nagu talle varemini olevat ka lubatud. Selles olukorras, et mitte kahju saada, pidavat ta lehe üle andma, aga kahjuks olevat soovijad kõik pahempoolsed eestlased. Tema aga kandvat pigemini kahjusid, kui et aitab luua uusi kihutuslehti. Et nüüd olevat loomisel Põllumeeste Liit („Agrarier-Bund“), mille ülesandeks on taotella teatavat koostööd väikemaapidajatega majanduslikul alal, ning kavatsesavat selleks välja anda ajalehte või eriajakirja, pakub ta oma lehte, mille lugejad olevatki peaaegu ainult väikemaapidajad ⁶⁶⁾.

Oettingen vastab kohe. Ta ütleb, et asi on alles kujunemas, ei tea veel, kui võrra väikemaapidajad on juba nõus minema suurmaapidajatega kaasa sotsialismi ja natsionalismi vastu, et ühiselt taotella kaugeleulatuvat, mitte liiga liberaalset omavalitsust ja põllumajanduse edendamist maksude, tariifide ja tolli-

⁶⁵⁾ „Einnahme u. Ausgabe Sönunitooja 1907“, samas toimikus.

⁶⁶⁾ Ed. Bergmann E. von Oettingen'ile 4. V 1906.

asjanduse kaudu. Diskreetsete pinnakatsumiste tulemusena olevat selgunud, et väikemaapidajatel puudub veel küllaldane arusaamine. Ikka veel oodatavat midagi natsionalismilt ja sotsialismilt, kuid mida just, seda ei teadvat aga keegi. Ta arvab, et võib rahuga ära oodata mõistlikkude, parimas mõttes konservatiivsete vaadete arengut. „Põllumeeste Ühendust“ võivat alles siis luua, kui suur hulk väikepõllupidajaid ise hakkab aru saama, mis talle kasuks on, ja mõistab, et ta konstitutsioonilistele demokraatidele hääletades riskib oma maaomandiga ja et neljasabaline valimisõigus paneb teda maksma, mis maatamehed ja mittemaksumaksjad tema kahjuks aga välja mõtleavad.

„Tulevikus muutub võimatuks, et kirjutatakse üht lehte konservat. varandusega isikutele ja sotsialistidele, nagu härra Tõnisson praegu (teeb)“, arvab Oettingen ja lubab, et kui asi teoks saab, siis võetakse „Isamaa“ esimesena üle ⁶⁷⁾.

Hiljemini astus Erich Oettingen selles asjas ühendusse resideeriva maanõuniku parun A. Pilar'iga. Sellest kirjavahetusest näib, et Eduard Bergmannile on algusest peale antud ebamääraseid lubadusi toetuse suhtes, kuid need lubadused on jäänud täitmata. Bergmann on nähtavasti olnud kergeusklik. A. Pilar kirjutab: „See kena mees eksib, kui ta usub, et mina olevat talle mingi kindlaksmääramata summa lubanud. Mulle on need härrad rahvuslikkude lehtede toimetajad tuntud liiga ebakindlate kaaslastena („Cantonisten“), kui et ma oleksin võinud olla nii ettevaatamatu ja anda mingit kindlat lubadust.“ Nüüd on aga A. Pilar nõus, et seda lehte ei tohi lasta käest ära minna ⁶⁸⁾.

28. septembril on asi aadlikonvendis arutusel. Kreisisaadik von Oettingen kui Ökonoomilise Sotsieteedi president paneb ette, anda talle eesti ajakirjanduse jaoks rüütelkonna kassast 4000 rubla krediiti, mida ta kasutaks laenuna tagatise vastu. Konvent volitas resideerivat maanõunikku vastavat krediiti lubama ⁶⁹⁾. Oettingen võttis summa välja ⁷⁰⁾. Millistel tingimustel see aga „Isa-

⁶⁷⁾ E. von Oettingen Ed. Bergmann'ile 12. V 1906.

⁶⁸⁾ Parun A. Pilar E. v. Oettingenile 4. IX 1906.

⁶⁹⁾ Liivimaa aadlikonvendi protokoll 28. IX 1906, LRüA Residir-Recess 1906.

⁷⁰⁾ LRüA Residir-Recess 1906, lk. 221, nr. 1122.

maale“ edasi anti ja millised need garantiid olid, ei ole täpselt teada. Võimalik ka, et sellest sai osa veel mõni teine leht. — Kuni selle ajani oli lehe vastutavaks toimetajaks Ernst Enno ja õieti ei olnud lehe toon kuidagi eriti saksasõbralik, vaid koguni üsna ässitav. Pealkirja all „Rahu mõtted“ kirjutab näiteks „Isamaa“ just eelkäsiteldud läbirääkimiste ajal vastuseks A. Weizenbergile, kes oli püüdnud ärevaid meeli rahustada:

„Aeg oma vägevate sündmustega on A. Weizenbergist mööda läinud. Ta on inimene, kes vana korruga seisab ja võib olla langeb. Näit. mis kodumaa poliitikasse puutub, siis näib tal ikka veel see lapselik arvamine olevat, et sakslased helded andjad ja meie eestlased, palujad peame olema ja meie ainult sel „rahulikul“ teel midagi võime kätte saada. Ta unustab ära, et rahvas siin maal meie oleme, kuna sakslased ainult teise rahvuse väikese killuna meie keskel elutsevad. Ja ometi on see kild õiguse maaasjus enesele omandanud, kohuste koorma aga rahva kanda pannud! A. Weizenberg ja isikud eadem farinae (sellestsamast taignast) armastavad ikka kohusetundmusest rääkida. Kas ei ole meil kohuseid ka enese vastu? Eesti ajakirjanduse üheks ülemaks ülesandeks on tõesti seda ära seletada ja näidata, et kui meie kitsalt ja rõhutult elame, siis meie ise selleks mitte vähe süüdi ei ole. Ise peame oma õiguste eest välja astuma. „Priius“ ei ole mitte „taeva kingitus“, nagu mõnes laulus lauldakse.

Kõvadele haigustele on kõva rohtu tarvis. Ei aita see, kui A. Weizenberg meie ühiselu luuni ulatavatele haavadele „rahu“-sõnu päälle loeb. Sarnaste „tarkade“ ja „soolapuhujate“ aeg on mööda. Meie aeg tarvitab inimesi, kes teistsuguste mõjuvamate abinõudega arstivad ⁷¹⁾.“

Nähtavasti oli seda sorti provokatsioonilise kõrvalmaiguga propaganda sakslastele siiski vastuvõtmatu, kuigi sel kombel võis päris hästi eesti tegelasi mustata. Igatahes lahkub Ernst Enno 81. numbriga vastutava toimetaja kohalt ja selleks saab Eduard Bergmann ise. Toimetusse jääb aga Ernst Enno edasi.

Lehe poliitilise ilme suuna määrajaiks said nüüd sakslased. Uus suund vastas küll enam sakslaste soovidele, oli aga lehe levi-

---

⁷¹⁾ „Isamaa“ nr. 50, 30. VI 1906.

kule kahjuks. Leht ei tulnud omaga kuidagi välja. 1908. aastal otsiti abi ka Eestimaa rüütelkonnalt. Seal tegi maanõunik von Gruenewaldt 31. jaanuaril maapäeval ettepaneku, toetada Tartus ilmuvat mõõdukat eestikeelset lehte „Isamaa“⁷²⁾. See oli ettevaatamatu samm, sääraseid asju ei aetud tavaliselt maapäeval. Ettepaneku kohta ei ole protokollitud mingit otsust. Näib, et toetust siiski ei antud, võib-olla just seepärast, et asi toodi nii laia foorumi ette.

1906. a. pakkus oma teenistust Eestimaa rüütelkonnale ka Alexander Trilljärv. Esmalt palus ta 9. jaanuaril, et rüütelkonna peamees parun Dellingshausen toetaks ta palvet lehe loa saamiseks. Selles kirjas tutvustab ta ennast ausate mõisateenrite ausa pojana⁷³⁾. Ei ole teada, kuidas parun Dellingshausen sellele palvele reageeris, selge on ainult, et Trilljärv lehe loa sai.

Hiljemini palus Trilljärv juba oma ajalehe „Noorus“ kolmanda numbri ilmumise järel laenu kuueks kuuks⁷⁴⁾, kuid sellele vastati eitavalt⁷⁵⁾.

Trilljärv oli valinud halva aja, sest sellal alustati parajasti katset „Ristirahva Pühapäevalehe“ „Sõnumitoojaga“. Ning lõpuks läks sama aja paiku ka Jakob Kõrv oma „Valgusega“ Balti konstitutsioonilisse parteisse üle⁷⁶⁾. Kuigi puuduvad otsesed andmed, võib Kõrvi üldise tegevuslaadi järgi arvata, et ta selle eest midagi sai või vähemalt lootis saada. Nii oli seekord rüütelkonnal ilma „Noorusetagi“ rahatahtjaid häälekandjaid küllalt ja see pakumine võidi tagasi lükata. „Noorus“ jäi siiski edasi ilmuma; misugused abiallikad Trilljärvel selleks olid, ei ole teada.

Ei ole ka teada, kas peale eelkäsiteldute esines veelgi neid eestlasi, kes pakkusid oma lehte ja sulge sakslaste teenistusse. On aga teada, et sakslased nii kergesti ei loobunud oma püüdlusist saada kaasaraäkimise õigust eestikeelses ajakirjanduses. 1905. a. ja järgnevail aastail oli see aga võimatu. Juba eelnevail perioodidel konstateeritav nähtus, et leht, mis hakkas rääkima sakslaste

---

⁷²⁾ ERüA A VI 13, lk. 89.

⁷³⁾ A. Trilljärv E. Dellingshausenile 9. I 1906, ERüA Z 2 I, 1. 19.

⁷⁴⁾ A. Trilljärv E. Dellingshausenile 16. III 1906, sealsamas, 1. 20.

⁷⁵⁾ E. Dellingshausen A. Trilljärvele 28. III 1906. Kirja koopia sealsamas.

⁷⁶⁾ „Valgus“ 1905, nr. 48, „Uus Aeg“ 1905, nr. 137.

meele püraaselt, kaotas kohe oma mõju ja lugejad, süvenes sel perioodil paratamatult veelgi. Nüüd oldi palju teravamalt teadlik rahvuslikest, poliitilisist ja majanduslikest vastuoludest. Et need kõik ühtisid, oli nime „sakste eestikeelne häälekandja“, mille teised eestikeelsed lehed andsid „Isamaale“, kõige suurem süüdistus ja kõige halvem võimalik reklaam. See peletas tellijad eemale ja võttis lehe seisukohtadelt kaalu. Juurdemaksud ei saanud siin aidata. Isegi lehe muidusaatmine oleks seekord olnud kasutu, sest kui eelmisel suurel võitlusperioodil oli võitluse kandjaks peamiselt eestlaste arenenum osa: kooliõpetajad, arenenumad peremehed jne., siis nüüd oli liikumisse kaasa tõmmatud kogu rahvas ja eriti ka kehvikud. Kõige arenematumgi oli nüüd teadlik olevaist teravaist vastuoludest. Üldisele revolutsioonilise liikumise ja rahva mentaliteedi kujunemisele ei avaldanud sakslaste eestikeelsed ajalehed mingit pidurdavat mõju. Pigemini näib, et mõnelgi puhul nende sõnavõtud osutusid õli tulle valamiseks, kuigi seekord sakslaste lehed üldiselt talitasid targemini kui varem ja püüdsid võtta isegi revolutsioonilist ilmet. See kavalus nähti läbi ning leht rääkis kurtidele kõrvadele, kuni lõpuks ei olnudki enam neid, kellele rääkida, sest kes kord oli tellinud, ei tellinud enam ja sakslaste häälekandja pidi lõpuks täiesti vaikima.

Lõpetades siinkohal sakslaste teenistuses oleva eesti ajakirjanduse käsitlust, püüdmata tungida edasi lähemasse kaasaega, peab lõpuks kokkuvõttes veel kord rõhutama mõnda eelnevast selguvat momenti.

Esmalt peab märkima visa optimismi, millega sakslased püüdsid alal hoida ja ikka uuesti tagasi võita oma positsiooni eesti ajakirjanduses, et sellega kindlustada eestlastes neile kasuliku alamlikkuse mentaliteedi ja selle kaudu oma rahvusliku, poliitilise ja majandusliku positsiooni säilitamist. Seejuures ei saa jätta ühtlasi rõhutamata sakslaste saamatust ja oskamatumust oma sihi taotlemisel. Nad ei püüdnudki mõista eestlaste seisukohti ega suutnud oma traditsionalismis aru saada, et olud ja vahekorrad; eriti nende kandjad inimesed, on muutunud.

Eestlased omalt poolt osutasid kogu käsiteldud aja jooksul äärmiselt teravat taipu kõigi sakslaste mahhinatsioonide suhtes ja head võimet tunda ajalehtede ridade vaheltki seda mõju, mida lehele avaldasid sakslased. Ainult üksikud isikud lasksid end hea

hinna eest osta. Rahva suur mass aga jäi kindlalt truuks oma asjale ja jättis kohe maha „rahvajuhid“, kes jätsid maha rahva asja.

See on seda tähelepanavam, et peavõitlus käis pikka aega õieti kahe suurema vastase — Balti erikorrale toetuva Balti saksluse ja Vene panslavistlikkude ringkondade vahel, kusjuures eestlastel oli ainult tähtsusetu statisti osa. Seetõttu oli orienteerumine eriti raske ja me võiksime leida vabandavaid põhjusi ka neile üksikuile, kes ei pidanud vastu sakslaste ja raha meelitustele. Näiteks Jannseni puhul oli ilmne, et ta sakslaste teenistusse üle minnes ei tarvitsenud ennast just palju muuta. Rahvuslikku programmi tal ei olnud; kõsterlik arusaamine maailmaasjust nõudis aga esijoones rahulikku ja leplikku meelt ning ülemate austamist. Kui ta siis seisis dilemma ees, kas kuulda sakslaste näpunäiteid või lasta leht seisma panna, võis ta arvata, et parem on pool muna kui tühi koor, s. t. pigemini ajaleht, mis küll ei evi rahvuslikku joont, kuid laiendab rahva silmaringi. Seetõttu võiksime ta tagantjärele inimlikult üsna õigeks mõista, kui ta ise ei oleks ennast õigustades öelnud, et ta ei ole niisugune, kes „elab iseene hinnast“, ja kui ta sugulased ei oleks ägedasti vaielnud sõna „äraandja“ vastu, mida keegi arvustajaist polnud otseselt öelnud. Nende väljenditega nad ise ristasid teo, millega Jannsen hakkama sai.

Eichorni puhul on õieti tegu patoloogilise nähtusega, oma-moodi hullumeelsusega algstaadiumis. Näib, et ta ise uskus, mida kirjutas. See oli võimalik ainult seetõttu, et tal oli küll palju vaimukaid mõttesähvatusi, puudus aga võime loogiliselt ja pidevalt lõpuni mõelda.

Raskem on leida sääraseidki vabandusi teistele eelkäsiteldud rahvuslastele ja rahvajuhitidele. Nende meeste kõrval tõusevad seda selgemalt esile teised, kes ei alistunud kiusatusele, vaid hoidsid õiget rahvuslikku suunda lõpuni. Kiusatuste suuruse, olukorra raskuste ja vastasjõudude tundmine paneb meid kõrgemalt hindama kindlameelseid mehi ja koos nendega kogu seda rahvast, kes põlvest põlve läks kõrvale kaldumata kaasa õigete kindlameelsete meestega ja nende suunaga.

V. Miller.

KILDSANN JA MUID ENDISEAEGSEID KÜLANOORTE KOOSKÄIMISI.

1.

Kildsann on nii haruldane sõna, et seda ei leidu meie õigekeelusus-sõnaraamatuis. Kuid selle nimetuse all näib siiski tegemist olevat maarahva ühe endisaegse seltskondliku elu nähtusega, külanoorsoo omapärase lõbutsemisvormiga, mis mõningate lokaalsete erinevustega on meil kunagi olnud üsna laialt tuntud.

Esmakordselt kuulis nende ridade kirjutaja *kiltsannast* Puhja kihelkonnas a. 1934, kui oli seal rahvatraditsiooni kogumas. Et kõik, mis selle kohta jutustati, tundus esialgu täiesti uudne ja ennetundmatu, siis päriti andmeid paljudelt vanemait isikuilt. Seetõttu ongi käesoleva kirjutise koostamiseks ainekku ülekaalukalt just Puhja kihelkonnast. Hiljem juurde saadud täiendusmaterjal — osalt vanemaist kogudest kätte leitud, osalt rahvasuust kogutud — näitab siiski kõnealuse kombe tuttavust ka väljaspool Puhja kihelkonda, nimelt Rannus, Otepääl ja Tarvastus.

Kildsanna või -sauna on trükisõnas vähe käsitletud, uuri ja vaatekohast üldse mitte. *W i e d e m a n n i* sõnaraamatus esineb *kild-saun* 'Badstubenversammlung (wo gegessen und gejubelt wird)'. Lõunaeeetilise kombena on *W i e d e m a n n* seda lühidalt iseloomustanud teoses „Aus d. inneren und äuss. Leben der Ehsten“ (1876), lk. 366, kus miiklipäeva ja sellele järgneva hingedeaja kohta käivas lõikes on öeldud: „Im Süden ist der Gebrauch, jeden Sonnabend „kilt-sanna käki“ zu feiern, d. h. Mädchen sammeln allerlei Esswaren ein, davon wird in irgend einer Küche oder Badstube ein Tractament angerichtet, zu welchem die jungen Bursche aus der Umgegend zusammen kommen, und es wird allerlei anständiger und unanständiger Scherz getrieben.“ — Sama teate toob ära *M. J. Eisen* raamatus „Eesti vana usk“ (1927), lk. 176, kuid teises ühendis, mistõttu sellest on saanud ekslik väide, nagu oleks kuski kildsanna peetud iga laupäev. — Huvitavam on siinkohal tähele panna üht sõnumit, mis on ilmunud „Eesti Postimehes“ a. 1867. See näib kajastavat samal aastal Puhja kihelkonnas juhtunud sündmusi ja on õieti ainuke sellekohane teade kaasaeglase sulest. Muu materjal koosneb peamiselt hiliseist

mälestusteateist, mis üksikasjades kalduvad olema ebakindlad. Kõnealune sõnum on järgmine ¹⁾):

— [„Kiltsanna käkkid.“] Peame kohhe eest otsa tunnistama, et se nimmi meil tundmatta on. Kui meie sedda ka omma kele ümberpanneksime ja Kiltsauna käkkid ütleksime, ei aitaks se ka palju. Assi isse on agga üks vannast võetud rahva pruuk, mis aega möda vist pahhemaks on läinud, kui ta ehk hakkatuses olli. Küllasõbber kirjutab meile ühhest Tarto ma kihhelkonnast nõnda *):

„Ma tahhan ommalt poolt üht rummalat luggu kõnnelda, ja se on „Kiltsanna käkkidest“. Kust se nimmi tulnud, sedda ma ei tea. Nende käkkide aeg hakkab meie nurgas Mihklepävaga ja kestab kunni Mardipävani. Kui vanna rahvast pärritud pruki, ei tohtida sedda mitte mahhajätta. (Jah, kui ta mitte pahha ei olleks!) Agga luggu on nõnda: Mihklipäva poolpä õhto andvad perrenaesed tüdrukuiile ja omma tütrile jahho, lihha, rasva ja mis kätte putub, need katsuvad isse veel kässikaudo kassi visil kõrva lissada, et hästi rohkeste saab. Siis vallitsevad ühhe tallo kõgi või sauna piddopaigaks. Käkkid tehakse valmis ja kõik saab kedetud, mis kokkokantud. Senna tullevad nüüd poisid üle külla ja valla, nago rongad haiso peale kokko. Siis hakkab Kiltsanna käkki piddo pilli ja mängoga peale; sömine, jomine ja toido pillamine, üsna hundi visi, kes tükki kätte saab, se on mees; muist lähhäb kõhto, muist jalge alla, selle peale ei vadata. Seal ei või siis ka söimamine, vandumine ja muud hullud tembud, mis ei sünni nimmetada, tullematta jada, ja nõnda lähhäb nüüd iga laupäva õhtul narritemp eddasi, kunni Mardipävani. Sesamma jölle luggu olli ka tännavo Mihkle ja Mardi vahhel ja veel pealegi siin, kus vanna sõnna järrele kirrik üsna kesset külla seisab. Kõik olli ni rohkeste kokkokantud, et süa, möda küllatännavat ja truba allusid pillada sai. Lesk perrenaene ka isse seas, teinud, kui pimme pillimees ei mõistnud, laua värssi: „Mo köt om jälle täüs, se arm sai mulle sinnust.“ (Kellest?) Agga ta isse arvas kõik hästi ja õige ollevad, ehk kül kohhugi ei kölbanud. — Vata, Postimees, sähhärdust rummalust on 1867 veel meie rahva jures, ja Jummal peab kõik näggema ja kannatama!“

Sõbber on veel palju pikkemalt sest asjast kirjutanud ja terravama sõnnadega, mis meie ruum ei anna üllesvõtta. Agga hea meel olleks meil, kui kegi meile teaks üttelda, kust nisuggune „Kiltsanna käkkide“ pruuk on tulnud, mis asja ta peab mällestama, ja kas muial kihhelkondades Eesti rahva jures sedda ka peaks leida ollema? — Eesti Postimees ehk Näddala-leht 1867, nr. 48, lk. 379/80.

¹⁾ Selle kättejuhatamise eest võlgnen tänu sms R. Põldmäele.

*) Kihhelkonda jättame nimmetamatta, muido hakkaksid muud innimesed neid „Kiltsauna käkki sõjaks“ hüüdma, mis nad ommeti kõik veel ehk — ennam ei olle.

Jannsen lõpetab sooviga, et veel lisateateid saadetaks, et kuulda, kui laialt seda kommet tuntakse ja mispärast peetakse. Nähtavasti pole aga lugejate poolt sellele soovile vastu tulnud, sest järgnevais numbreis ei leidu sellest enam sõnagi. Ent nüüd, seitsekümmend aastat hiljem, on siiski võimalik pakkuda nimetatud kombest mõnevõrra täielikumat ülevaadet ning käsitleda selle iseloomu ja levingulist ulatust.

2.

N i m e t u s. Isiklikult on allakirjutanu Puhjast noteerinud paljudelt vanemalt inimestelt *kiltsann*, *kiltsanna pidamine*. Sama nimetus on kirja pandud Otepäält Päidla vallast juba a. 1866 ning esineb eeltsiteeritud „Postimehe“ sõnumis a-st 1867. Selles on muudugi tegemist liitsõnaga, mille esimene osa esineb paiguti ka *kild*-kujulisena, nagu tõendavad mõned kirjapanekud väljastpoolt Puhja kihelkonda: *kildsanna pidamine* Rannust (12)²⁾ ja *kildsaaja* Tarvastust (14). Lisaks sellele on Puhjast paaril korral kuulnud veel *kiltsama pidamine* (6) ja kõnekäänuna *kõva kui kiltsama kāk'k*. Tõenäoselt on siin tegemist hääldamismuutusega *kildsann* > *kiltsann*. Kombe unustamise ja mõiste tuhmumisega on seletatav sõnakuju *kiltsama* (< *kiltsanna*). — Kui käesolevas kirjutises tarvitatakse vormi *kildsann* (mitte *kiltsann*), siis samasuguse põhjendusega, nagu kirjutatakse kuldsed, võrdsed jne. (kuigi hääldatakse kultsed, võrtsed).

Kild, g. *killa* pole eesti keeles sugugi haruldane sõna. **W i e d e m a n n i** sõnaraamatus on sellele märgitud tähenduseks 'Gilde, Genossenschaft, Karavane, Gesellschaft (Schiffe, Führen), Abtheilung, Rubrik, Classe', *ei ma heida mitte senna kilda* 'ich lasse mich nicht damit ein, befasse mich nicht damit', *ei ma heida nende kilda* 'ich geselle mich nicht zu ihnen, nehme nicht ihre Partei', *sain nõrelt tö-kilda* 'ich kam jung unter die Frohnarbeiter', *killa-tojad* 'Theilnehmer an der Fuhr für den Hof', *killale minema* 'Hofsfuhr thun' jne. **W i e d e m a n n i** seletus *kild-saun* 'Badstubenversammlung (wo gegessen und gejubelt wird)' tundub õige. Selle sõna

---

²⁾ Suletud klambrites olevad numbrid juhivad kirjutise lõpul toodud allikaviidetele.

teise liitosana esinebki üldiselt sann e. saun, ainult Tarvastus on tuntud samas tähenduses *kildsaaja* (14). 'Saaja' on teatavasti 'palm'.

Nagu näitavad kildsanna koha kohta käivad andmed, on seda sageli peetud tõesti talude saunades (1, 12, 13, 14), aga samuti ka (keedu)kodades (5, 7, 8, 10) ja köökides (1). „Lätsiva ütte tallu õdagult kokku — kord ühe, kord teise talu kuan“ (7). Et nii saunad kui keedukojad on üldiselt võrdlemisi väikesed ruumid, siis olid need vahel ka ainult keetmise ja küpsetamise paigaks: „kuan keediva, aga talutaren ikka seiva“ (2, 9). Mispärast kooskäijad just niisuguseid eraldatud ruume eelistasid, selle juurde tuleme veel tagasi.

Aeg. Kildsanna on peetud mihkclipäevast (29. sept.) alates kuni mardipäevani (1, 2, 8, 15) või kadripäevani (6) ja kas laupäevaõhtuti — millest on rohkem teateid — või neljapäevaõhtuti (11, 13, 14). Erandlikult on Rannus seda viimati peetud pärast mard- ja kadripäeva (12).

Märgitagu, et mihkclipäevaga on nähtavasti liitunud vana rahvapärase sügispüha kombeid, nagu see ilmneb toitudes, ohverdamises jne. On olnud üldiseks kombeks mihkclipäevaks tingimata tappa mõni loom, harilikult lammas (nn. „mihkli oinas“) või mitugi lammast ja pruulida õlut. Seetõttu söödi-joodi mihkclipäeval „nasamaku pühade ael“. Paiguti on olnud kombeks, et mihkclipäevaks tapetud lamba liha kutsuti sööma kõik sel aastal talus tööd teinud töölisel. Et usuti elu seost eelkäinud põlvedega, siis mõeldi sel sügistööde lõpupühal ka hingedele ning asetati neilegi söögipoolist lakaotsale, viidi lihatükke ohvrikividele jne. Hingedeage kestis samuti umbes mihklist mardini, kuid selle pikkuses ja pühitsemises on paiguti suuri erinevusi. Mihkclipäevast lõppes veel palgaliste tööjõudude teenistusaeg, algas üldse vaiksem ja kodusem järk maarahva elus. See oli siis noortelegi sobivaks ajaks oma kooskäimiste ja lõbuõhtute korraldamisel.

Osavõtjad. Kildsanna-õhtu ettevalmistajaks ja korraldajaks olid sama küla tüdrukud. Mõned teadeteandjad on rõhutanud, et kildsann olnud üldse rohkem „teendrite püha“ (6) ja „lõbuõtak“ (7), aga teiselt poolt nähtub, et sellest võttis siiski osa ka peretütreid (1) ja vahel olnud mõni lesk taluperenainegi

teiste hulgas (1, 5). Üldse oli see aga igal juhul vallaliste kokkutulek, millest abielulised jäid eemale. Seepärast otsiti ka eraldatud ruume, et luua head omaette olemist ja ühtlast seltskonda. Koguneti saunadesse ja kodadesse. Algul oli koos ainult tüdrukute seltskond, hiljem tulid juurde poisid „üle küla ja valla“ (1), tulid „külaliseks“ (7), „juttu ajama“ (14), sööma-jooma, tantsima jne.

T e g e v u s. Hilised mälestusteated näitavad, nagu oleks kildsannas olnud just käkkide söömine tähtsal kohal. Ent paistab siiski, et vanemal ajal selline oleng vist teisiti algas. Nii seletas nende ridade kirjutajale üks Puhja vanaema (7):

„Kudanu sis vöökesi [tüdrukud], kuan ollu. Mõni kudanu sukka, mõni näputööd, kuni sööki tetas. Mõni esi ei ole mõistnu, aga teist õpetanu:

Kua sisse kongukirja,
aja aiavitsakirja,
riputa redelikirjal“

A. 1866 kirjutab J. Hurt Otepäält:

Kiltsann. Päidla vallan Ottepää kihelkonnas (Samhof) käüvä tütreku neljapäeva õdangide sanna erä-tööd tegema. Jne.

Ning Tarvastu kildsaajade kohta öeldakse:

Tüdrukud ja poisid käinud kuhugele sauna kokku. Tüdrukud õppinud üksteiselt seal neljapäeva ja pühade õhtadel õmblemist, suka-kinda kudumist, pääräti tegemist, kirjade õmblemist jne.

Kuigi muis kasutada olevais teateis ei nimetata töötegemist, kaldub allakirjutanu — arvestades analoogilisi kooskäimisi Setus ja mujal — siiski selle poole, et kildsannagi vanemaks põhjaks on olnud vallalise naisnoorsoo omavahelised käsitööõhtud. Alles hilisemas arenguastmes on need degenereerunud ainult tantsuga lõppevaiks sööminguiks-joominguiks.

Iseloomulik on see, et kildsanna-õhtu söögid-joogid kanti osavõtjate poolt kokku vabatahtlike annetuste korras — viis, mis vanas külaühiskonnas üldise ainelise kehvuse tõttu oli üsna tavaline, sest ka pulma ja vahel muilegi perekonnapidudele minnes pidi iga asjaosaline kodust kaasa võtma tubli leivakoti. Kildsanna söökide teest muretsesid tüdrukud ja said selleks tooraineid pere-naistelt. Kaasa viidi esijoones odrajahu ja liha (lambakintse), aga

ka rasva (3, 9, 10), kartuleid (6, 9, 10), koort (5, 9), võid (11), piima (5, 14), mune (9, 11, 14), leiba (2) ja muud, „mis perenaise anniva“ (3). Erinevalt on söögimaterjal ühe teate järgi hangitud Rannus, nimelt korjatud see küla mööda santimise teel (kadri -ja mardisandiks käies) (12). Kokkukantud aineist valmistati sööke. Peasjalikult tehti jahukäkke (ilma vereta), vahel ka kartuli-lisandiga „kriivikäkke“ (6, 9), mõnikord karaskitki (5); liha pandi kääkidesse ning keedeti ja küpsetati seda eraldigi (5, 9). Kuidas käkke just valmistati ja söödi, seda võiks illusteerida üks Otepäält tehtud kirjeldus:

Käkisupp keedeti piima või rasvaga, lihaga. Käkid tehti odrajahust. Odrajahu segati piimaga, taigen tehti hästi kõva ja sitke, kasteti käega. Käkid õruti käte vahel ümmarguseks või pikerguseks ja visati keevasse käkileemesse. Käkid pärast keetmist tõsteti kuivalt eri kaussi, leem valati teise kaussi. Süües rüübatu käksi kõrvale käkileent. — (ERM, EA 34, 161 < Otepää — P. Palk 1937.)

Kildsannaõhtu jookide eest muretsesid poisid, kes selleks tegid õlut (5, 6) ja töid viina (2, 4, 6, 10).

Kas söömine alati nii „üsna hundi visi“ toimus, nagu „Postimees“ kirjutab, selles võime kahelda. Aga algelisi olusid tuleb siiski arvestada; kui söödi saunades ja kodades, siis tõenäoselt puudusid seal laudad ja muu vajaline. Käkke söödi kindlasti käte abil. Et neid võiks käte vahele võtta, selleks viidi nad enne välja jahutama. — Söömaaja juurde näivad olevat vahel kuulunud laulmine ja improviseeritud „lauavärsid“ (1, 6).

Peamiseks lõbustuseks oli tants, mis vahel on kestnud hommikuni välja (10). Seetõttu oli pillimees kildsannas tähtis asjamees. Puhja rahvatraditsioon mäletab eriti üht pimedat viulimängijat Pime-Sammulit, kelle hüüdnimeks olnud „Krahv“ ja kes käinud kildsannas mängimas. Mäletatakse sedagi, et ta seal „labavalssi“ olevat mänginud (6). Tantsimise kõrval tehti vahel ka mänge ja naljatati, nagu osati. „Post.“ sõnumis räägitakse veel „hulludest tempudest“, mida ei sündivat nimetadagi. Kahjuks pole lähemalt teada, millised need tembud olid. Et aga kooskäijaiks olid noored, siis armuasjad seal väga kõrvalised küll polnud. See paistab välja lauavärssidest ja mõnest tekstist (11) ning kord on otsest öeldud, et seal sobitatud „mõnigi kosjakaup kokku“ (14). Kaht-

lemata ei puudunud kildsanna-koosviibimistel ka külauudiste pajatamine, juhtumuste jutustamine, lõbus vestlus jne. Hoolimata kehvusest ja algelisusest pidid niisugused olengud siiski rahuldama tollaegse külanoorsoo seltskonnaelu-tarbeid.

Millal viimati peeti kildsanna, seegi huvitab meid. „Postimehe“ sõnum annab aastaarvu 1867. Umbes samal ajal, võimalik, et just nimetatud aastast alates, on kildsanna pidamine hakanud ära jääma. Suulise rahvatraditsiooni põhjal on see Puhjas viimati esinenud ca 70 a. tagasi. Et andmeid on mitmelt isikult, kellest mõni viimaseid esinemisjuhtumeid võrdlemisi hästi mäletab, siis tuleb seda pidada usutavaks. Rahvasuu seab selle kombe mahajätmise ühendusse ühe anekdoodilise looga, mille järgi kohalik kirikuõpetaja läinud kord uudishimust aetuna vaatama, mis tütarlapsed kildsannas teevad, ja saanud seejuures ebameeldivaid kogemusi.

Puhjan üten paegan peetu kildsanna. Õpetaja lännu kah kaema, et mes nä teevä. Susanu rennimulgust käe sisse ja ütelnu: „Ange mulle kah!“ Nemä sehen saanuva aru, et õpetaja ja pannuva käki üten kuuma leemega opetajale peo pääle. Opetaja lännu minemä ja ütelnu tõesel pühapäeval kantslest: „Sedä ma ütle, et kildsanna pidu ja kākätsi tegu piäb ärä jäämä!“ (12).

Puhjas jutustatakse seda küll kui tõestisündinud lugu, et kohalik pastor olevat umbes 70 a. eest kirikukantslist kildsanna vastu agitatsiooni teinud. Teise versiooni järgi pole selle põhjuseks olnud aga mitte peo peale pandud kuum kāk, vaid asjaolu, et ühest kildsannast kord osa kākke ära varastatud ja kuhugi silla alla viidud, kus need veel pühapäevalgi kirikulistele nähtaval olnud, ning selles näinud pastor „jumalaanni“ mõnitamist (9; 6, 10). Need versioonid omavad mõlemad rahvanaljandi iseloomu ega tarvitse esitada täpseid tõsiasju; küllap pastoril oli muidki argumente, kui ta tahtis rahva pidutsemise vastu võidelda.

Rannus olevat end. Tamme valla osas kildsanna pidamine läinud sajandi keskpaiku veel üsna elav olnud, kuid sellest alates siiski varsti unustusse jäänud (12). Otepääl on seda a. 1866 nähtavasti veel esinenud, sest J. Hurda kirjeldus samast aastast näib käivat oleviku kohta (13). Tarvastust on ainult üks teade, mis ei võimalda dateerimise ega leviku suhtes midagi järeldada.

Nüüd paneme tähele mõningaid võrdlusi ja paralleele kildsanna-kombele ning püüame mõnevõrra iselcomustada aluspinda, millest see on esile kerkinud. Rahvakommetega on ikka niisugune lugu, et nad ei tärka üksikult ega juhuslikult siin-seal, vaid nende esinemises ja arengus on oma sisemine loogika ja seaduspärasus ning väline tingitus ajast ja ruumist.

Kildsanna (e. -saaja) on seniste andmete järgi peetud Puhjas, Rannus, Otepääl ja Tarvastus. Nende ridade kirjutajal oli küll kasutada veel üks Saarest põlvnev kirjeldus (E 9815/7, saatnud R. Kangur a. 1894), mis aga lähemal võrdlemisel osutus võltsinguks, tõlkeks *Wiedemanni* eespool-tsiteeritud teosest ning tuli seetõttu kõrvale jätta. Kõige kauem on kildsanna komme nähtavasti püsinud Puhja kihelkonna põhjaosas, kust on saadud kõige konkreetsemaid ja üksikasjalisemaid teateid.

Negatiivseid teateid on Nõo, Paistu ja Viljandi kihelkonnast. Siiski on loota, et edaspidine kogumistöö seda andmete võrku tihendab ja laiendab. Helmest on a. 1937 noteeritud sõna *kildama* (AES kogus), mis näib olevat ühenduses tüdrukute ja poiste lõbutsemisega linatalgutel. Sügisesed linaharimise talgud ongi olnud samuti ettevõtteks, mis soodustasid noorte kokkusaamist ja lõbutsemist.

Aga kui me oma rahvakommete-kirjeldustes pisut ringi vaatame, leiame kildsanna-pidamisele lähedasi vasteid ja paralleele mitmelt poolt, kuigi teiste nimede all. Puhjast kagusuunas näis kildsanna kaugemaks levingupunktiks olevat Otepää. Ent Otepää naaberkihelkonnast Kanepist (Erastvere vallast) on tüdrukute omavahe- lise olengu kohta olemas niisugune teade:

Vanasti on tüdrukud mihkclipäeval „istel käänü.“ Võetud kaasa lambaliha, püülijahu ja mune ning mindud kuhugi tallu kokku. Sääl küpsetatud pannkooke, lauldud, peetud „lusti“. Istel käimine tähendand naiste omavahelist olengut ilma meesteta. Vahel peetud seda mõnes saunas. Jutustaja noorpõlves on ka tüdrukud sügisel või „talvitsel aol“ vahel koos käänd, kuid kindlat päeva pole olnud. Aga tema (*Miina Thal'i*, snd. 1861) ema noorpõlves olnud see komme enam moes ja peetud just mihkclipäeval (15).

Pangem tähele, et siingi räägitakse noorte tüdrukute koosviibi- misest, mis on ühenduses mihkclipäeva kui vana sügispühaga, et

selliseid olenguid on vahel peetud saunades ja et seal on toite valmistatud, söödud ning lõbutsetud.

Istjad on eriti kodunenud Setumaal, kus nad esinevad nüüdki veel. Kuid seal ei käida istmas mitte sügisel, vaid pärast jõulu kuni paastuaja alguseni. Noori tüdrukuid koguneb mõnda tallu ühes vokkide, linanuustide ja muu käsitööga. Minnakse enamasti sugulaste juurde, kodukülast kaugemale. Paremad kehakatted ja ehted võetakse kaasa. Ühes kohas peatutakse umbes nädalapäevad ja minnakse siis teise kohta edasi. Kelle juures ollakse, see annab süüa. Päeval töötatakse (igauks teeb oma tööd), õhtul, kui istjalisi tulevad vaatama ümbruskonna noormehed, mängitakse, lauldakse ja tantsitakse. Sel ajal lubatakse poistel külaskäike ja ehalkäike ette võtta iga õhtu, muul ajal aga ainult laupäeviti. Setu istjate üheks ülesandeks ongi noortele elukaaslase leidmise soodustamine. „Kui keegi kolm aastat „istmas“ ära on käinud, siis selle aja sees leiab ta ikka omale kohalise kosilase“ (16).

Istjaid on seni peetud ainult Setumaaga piirduvaks kombeks, kuid näib siiski, nagu oleks see olnud laiemaltki tuntud. Kanepist noteeritud teade ei saa olla juhuslik, sest see ulatub ajaliselts üsna kaugele tagasi. Tõsi küll, Kanepi piirid ei puutu kokku Setumaaga. Kuid et selle küsimuse kohta pole seni üldse süstemaatiliselt andmeid kogutud, siis võivad ka seetõttu vahepealt teated puududa. — Üllatavam on, et „istumiskombest“ on saabunud kirjeldus nii kaugest ja eraldatud kohast, nagu seda on Kihnu saar.

Tüdrukute ülalistumised.

Jakobipäevast kuni kevadise maarjapäevani, välja arvatud paastuajad, kogunevad tüdrukud sagedasti neljapäeva- ja pühapäevaõhtuti kuskile tuppa või tüdrukute lauta (välishoone, kus tüdrukud suvel magavad). Igaihel on kaasas midagi väikest tööd, nagu sukavardad, vööde kudumine ja heegeldus, kus juures ka lauldakse. Kui tulevad sinna poisid pillidega, siis ka tantsitakse. Vanasti ja ka praegu. — (ERA II 95, 84/5 (16) < Kihnu, Lemsi küla. — P. Köster, 1935.)

Nagu selgub ühest teisest teatest, on Kihnus selliste kooskäimiste kohalikuks nimetuseks *üläljõstmine* (EKA, Ehalkäimine, lk. 115).

See tundub kõik väga sarnane setu istjatega. Erinevused on tingitud peamiselt lokaalseist asjaoludest. Kuidas seda seletada?

Setu mõju Kihnu saarel?! Selõtamine on siis hõlpsam ning annab usaldatavamaid tulemusi, kui on käepärast rohkem materjali. Esi-
algu on kindel aga vähemalt see, et Kihnus kui eraldatud saarel on
säilinud mõnigi vana traditsioon, mis mandril on juba ammu välja
surnud. Kihnulased on kandnud kuni hilise ajani vanu rahva-
riideid — samuti kui setud. Pulmi on Kihnus veel hiljuti peetud
vanade kommete ja lauludega — nagu see Setuski on veel üsna
tavaline. Pole siis ime, kui seal ka tüdrukute ühised käsitöö-
õhtud on püsinud tänapäevani.

Istjate nimetus, eriti sel kujul, nagu see esineb Setus, paistab
olevat tõlkelaen vene keelest < *посидёлки ~ посидёнки ~*
посидки 'külanoorsoo sügisesed ja talvised kogunemised käsitöö
tegemiseks ja ketramiseks, rohkem küll ajaviiteks, lõbutsemiseks ja
laulmiseks' (В. л. Даль, Толковый словарь живого великорус-
ского языка, 1912). Komme on Venes laialt tuntud.

Puhja kildsanna kombele leiame vasteid ka põhja- ja kirde-
suunas. Kõigepealt on nende ridade kirjutajal kasutada üks võrd-
lemisi lakooniline teade Maarja-Magdaleenast: „Sügise mihkli-
päeva õhta või üüsi võtid tüdrukud salaja jahu, mune, liha ja võid,
siis läksid sauna küpsetama ja keetma; seda nimetadi *ehasaun*
(17).“ — Siingi on siis tegemist vallalise naisnoorsoo koosviibi-
missega, mis on ühenduses juba tuttavate motiividega: seos mihkli-
päevaga; kogunemine sauna; söökide valmistamine kaasatoodud
materjalist. Mõnes küsimuses jääme küll vastuse võlgu; näit. kas
seal ühtlasi tööd tehti ja kas sellisest olengust võttis osa ka mees-
nooremaid.

Ka Kodaveres on mihklipäeva vanasti pühitsetud eriliste lõbus-
tustega. Nimetusena on sealt mitmest paigast noteeritud *ehäputr*.
Esialgseist teateist paistab, nagu oleks see tähendanud teatavat
putru, mida sel päeval keedeti, kuid peale selle ka pidulikku söö-
mingut, millest naabridki kutsutud osa võtma, ja isegi noorte lõbu-
õhtut. Tüdrukud ja poisid kogunenud kuhugi tallu, tüdrukuil olnud
toidumaterjali kaasa võetud. Seal tehtud sööke, mängitud ja tantsi-
tud. Töötegemisest puuduvad andmed (18).

Kuid naiste töö- ja lõbutsemiskoosviibimise tuntumaks nimetu-
seks Kirde-Eestis on olnud *ehalkäimine*. Selle nimetuse all on
naiste kooskäimised olnud seal paiguti rahvaomased veel lähemas

minevikus, mistõttu nende kohta on saadud üksikasjalisemaid kirjeldusi.

Seni on meil *ehalkäimise* terminit tarvitatud küll tähenduses 'poiste öised külaskäigud tüdrukute juurde'. See tähendus paistab aga olevat hiline ja on vist alles kirjanduse vahendusel populariseeritud ja üldistatud. Veel läinud sajandi lõpul, kui „ehalkäimisest“ ajakirjanduses sageli kirjutati, nimetati seda ikka muude nimedega. Ning ka *Wiedemanni* sõnaraamat tunneb *ehale minema* ainult tähenduses 'am Sonnabend Abends sich versammeln (z. Arbeiten, Essen)'.

Et pilti anda sellest, kuidas just on toimunud tüdrukute ehalkäimine kui töökoosolek ja lõbuõhtu, olgu siin ära toodud kõige sisukam sellekohane kirjeldus, mis põlvneb Iisakust.

„Aripäeva õhtati käidi [47-aastane jutustaja pajatab isiklikke tähelepanekuid sellest ajast, kui ta ise veel „tüdrik“ olnud. R. V.] jälle — noored inimesed — üksühe juures ehal. Tüdrukud võtsid töö kaasa: kes voki selga, kes pitsiheegelduse, kes väljaõmblust, ja videviku ajal mindi ühte peresse kokku, kus rohkem noori inimesi. Iga õhta ei käidud. Paar korda nädalas mindi, siis teistel õhtatel kodus heideti jälle varem magama ja puhati sellest väsimusest, mis ehalkäimine tegi. Esiteks tehti hoollega tööd ja juttu ja nalja oli vähe, sest pere vanemad inimesed istusid oma tööga ka ehaliste hulgas, niisama lapsed. Kella 10 paiku läksivad vanad ja lapsed magama, siis algas lõbus olemine. Selle aja pääle tulid ka poisid sinna. Küll nad juba teadsivad, kus tüdrukud ehalistena koos, kas mõnel oma pruut ütles, et tule vasta, vai tüdrukud niisamagi kutsusivad. Küll siis räägiti naljalugusid. Poisid vahest akkasid lorama ka. Tüdrukud laulsid ja naljatasid, ise tegid ikka tööd. Poisid jälle kiusasid, ei taht lasta tööd teha — sasisid koonlad ja ajasid pitsitegijatel lõngakerad sassi ja pöranda mööda laiali.

Peretütardel või ka teenijatel oli tihti kartulipann ahjus või küpsekaalikaid või -kartuleid ahjus tuhas, siis söödi neid ühiselt, lauda katmata, määriti üksteisel silmi tahmaga ja tehti kõiksugu janti. Kellu ühe-kahe ajal akkas mõni kodu sättima. Kes õhtast oli unine ja töö juurde tukkuma jäi, sellele tehti sada imet. Poisid panid pierupilpad vokirattasse ja pistsid takud põlema, torkisid iga moodi. Niisugusi natuke narrikaid tüdrukuid oli ikke hulgas, kelle kulul tehti nalja.

Miski vahet selles ei tehtud, et ehale oleks ükski peretütred kõlband. Vahest mindi ka sinna tallu, kus ei oldki muud noort tüdruku kui teenija.

Mõnikord oli kooki tehtud ja siapekki pannil sulatatud. Siis ehalised kastsid kooki rasva sisse ja sõivad. Söömise moodi oli üldiselt vähe. Ena-

masti istuti niisama, tehti tööd. Pääle südaööd, nii kella 1—2 ajal mindi laiali. Poisid läksid siis koju saatma.

Nüüd hilisemal ajal öeldakse „ehale minema“ siis, kui minnakse „tädiranda“, s. o. tüdrikute juurde magama. Poisid laupäe õhtate kogunevad salka ja lähevad küllasse, tüdrikute magamiskohtade otsimisele. Suve ajal muidugi, kui magatakse aitades ja lakkades. Siis kes oma leiab, see selle juurde jääb. Vastu hommikut on külavahe vaikne: kes leidis sooja pesa, jäi sinna „ankru“, kes ei, see läks koju.

Poiste „ehalkäimist“ on praegugi veel siin-seal, aga tüdrikud ei käi enam tööga ehal. Ennemalt oli see sügisel ja talvel pikkade õhtate ajal, nüüd minnakse vahel niisama muidu videvikuajal teise pere noortega nalja tegema. Kes nüüd õhtati tahabki enam nii väga tööd teha; heidetakse varem magama ja hommikuti ei tõusta ka sugugi kella 4—5 ajal nagu vanasti. Meestel oli metsaveos käimine („promislas“), nagu nüüdki, sellepärast tõusid kellu kahe-kolme ajal hobusid söötma ja ajasid naised süia tegema. Oli tuline kiire söögiga õigeks ajaks valmis saada, sest muidu võta söimata. Vedajatel oli kaugele sõita, üheskoos läksivad mitme pere hobused, kes siis, söögi pärast tahtis teistest maha jääda. Minki kasvõi söömatagi, pisteti leivapala kotti või tasku. Õhtuti tuldi rõõmsa tujuga. Hulk mehi ja külm sõita, pidi hädaga „külmarohtu“ võtma. — (ERA II 279, 220/5 [20] < Iisaku, Mäetaguse v. Atsalama k. Tagavälja talu — Armilda Männiste < Hilda Alaküla, 47 a. v.; 1940.)

Teises samast kihelkonnast põlvnevas kirjelduses, mis esitab nähtavasti vanemat traditsiooni, on juttu sellest, et iga osavõtja olevat viinud kaasa „midagi söögipoolist“, mida siis olevat üheskoos keedetud ja söödud. Puisse polevat koosviibimisele lastud ning tantsimist polevat ka olnud (19).

Ehalkäimise kui tüdrukute poolt organiseeritud töö- ja lõbususkoosoleku kohta on teateid veel Avinurmest (20), Jõhivist (21) ja Kadrinast (22) ning millelegi selletaolisele viitavaid mälestuskillukeksi on kirja pandud veel mujaltki (ms Kursist). Üldiselt on materjali siiski vähe ning seda tuleks veel hoolega korjata.

Nende ridade kirjutajale tundub, et ehalkäimine kui vallaliste tüdrukute kogunemine tööks ja lõbutsemiseks on vana nähtus. Tõenäoselt on seda omal ajal tuntud laiemaltki, kui näitavad need juhuslikult kogunenud teated, mis on vanavarakogudest kätte leitud.

Esialgsest materjalist ei nähtu, et tüdrukute ehalkäimine oleks olnud seotud kindla hooaja või kindlate päevadega. Seda esines

nähtavasti pikema aja kestel, üldiselt siiski pimedamal aastaajal, mil naised peaausjalikult ketrasid ja tegid muud käsitööd. Ehal olles igaüks tegi oma tööd, mis ta kodust oli kaasa võtnud. Naiste ehalkäimine näib olevat olnud tõsisem töökoosolek kui istjad või kildsann. On töötatud algusest lõpuni. Seda pole päriselt katkestanud ka poiste saabumine. Poisid istusid ja vaatasid, naljatasid ja lõõpisid niisama. Et lõpupoole oleks mängitud ja tantsitud, selle kohta puuduvad teated.

Ehalkäimisel näib olevat kokkupuute-punkte ühe teise endis-aegse kombega, mille nimeks on *videviku pidamine* ~ *videlikul käimine* ~ *hämariku pidamine* ja mida allakirjutanut on kavatsus käsitleda mõnes edaspidises kirjutises. — Samuti paistab sel ühist olevat vana kombega, et neljapäevaõhtut peeti nagu pühaks ning jäeti see taluteenijatele vabaks, oma huvides kasutada.

Iisakust ja Jõhvist on veel teateid noorte lõbutsemiskombest, mille nimeks on *subrik*. Ühe teate järgi käidud koos talude s a u n a d e s elavate vabadikkude juures, kus peerutule valgel mängitud ja tantsitud (23). Teisalt jälle kuuldu, et subrikut peetud taludes ja sinna kogunenud ainult kutsutud ja valitud seltskond (tüdrukuid ja poisse), söödud praeliha ja -kartuleid. „Ennevanast tantsimist põld, siis olivad niisama paariviisi õlgedel vai voodis. Tehti nalja, aeti igasugust naljajuttu. Poisid vingutasivad tüdrukuid ja kiskusivad õlgile. Pärastpoole kui juba mängud ja tantsud tulivad, siis vihuti tantsida, mängiti pikka nina ehk sussi ja teisi mängusi“ (24). Et subrik oleks olnud ühtlasi noorte töökoosolekuks, seda seal ei mäletata. Ent niisuguseid andmeid on mujalt. Piirisaares (eestlaste hulgas) käivat noored koos „oma igapäevast tööd“ tegemas, kus siis ühtlasi mängitavat ja lauldavat, ja seda nimetatavat „supredka“ (25). Setus on „subrätkä“ olnud naiste „keträmise talos“ (= talgud). See olevat kestnud öö otsa ning tööd tehtud sellele, kes kokku kutsus ja süüa andis. Vahel tulnud ka poisse sinna vaatama ja naljatama ning siis olnud „mürrä paljo“ (26).

Samanimelist kommet tunnevad venelasedki. Iisaku poluvertsi-kutel, Narva-taguse ja Petserimaa venelastel tähendab *сўпратки* noorte tüdrukute käsitööõhtut, kuhu tuleb ka poisse ja kus siis lauldakse, naljatatakse ja mängitakse (27). Oudova maakonnast

on andmeid, et sealsete venelaste juures tüdrukud käinud kordamööda kõigis taludes ketramas ja muud käsitööd tegemas ning laulmas; sinna kogunenud ka poisse vaatama ja nalja heitma, kutsunud tüdrukuid välja jne. (28). Nimetuseks olevat olnud seal *супридка*. Vene materjalist laiemas ulatuses pakub kokkuvõtliku ülevaate D. Z e l e n i n (29). Kahtlemata on eesti vastavas kombes tegemist venepoolse mõjustusega ega piirdu see ainult nime laenamise-ga.

Seniesitatud materjal eesti noorte endisaegsete käsitööõhtute kohta oli Lõuna- ja Ida-Eestist. Ning see ongi peaaegu kõik. Mujal pole seda laadi koostöötamine nähtavasti nii populaarne olnud või on juba ammu moest läinud. Aga usutav on ka see, et mõnest paigast puuduvad andmed lihtsalt kogumistöö puudulikkuse tõttu. Paari asja maksab siin siiski veel lühidalt meelde tuletada.

Kuusalu ja Jõelähtme rannakülades on endisel ajal novembri algusest kuni mardipäevani peetud neljapäeviti (või teistelgi päevadel) nn. *jäguehtuid*. Need olnud t e e n i j a i l oma huvides kasutada: ömmeldud käisekirju, kootud võid ja valmistatud muud veimevaka kraami. Mehed ja naised — noored kui vanad — kogunenud kuhugi tallu, kus mõistatades, vanu jutte rääkides ja naljatades aega viidetud (30).

Lääne-Eestist, nimelt Pärnu kihelkonnast, Karusest, Hanilast ja Mihklist on XVII saj. lõpust ja XVIII saj. algusest teateid m ä n g u t u b a d e (*Mengitubbat*) pidamisest. Mängutube on peetud sügistalvel (mõne teate järgi „mihkclipäevast paastuni“) laupäevaõhtuti taludes ja kõrtsides. Noored poisid ja tüdrukud tulnud kokku, söönud, joonud õlut, mänginud ja tantsinud torupilli saatel. Et seal aga olevat sündinud „kõiksugu sugulist ulakust“ ja ebausuteenistust, keelati nende pidamine Rootsi valitsuse poolt ära ning tähtsamad asjaosalised said karistada (31). Kas mängutubades ka mingisugust tööd tehti, selle kohta puuduvad andmed, kuid võimalikuks tuleb seda pidada. Mängutubade kohta on olemas ainult ürikulisi, sisult puudulikke materjale, kuna rahvatraditsioonis neist mälestusi pole säilinud. Üldse on asjasse puutuvaid teateid küll paljukordselt refereeritud ja reprodutseeritud, kuid küsimus on siiski veel uurimata.

K r e u t z w a l d on Virumaalt esitanud teate, et seal olevat noored tüdrukud neitsipäeval (15. II) mõne suurema talu *mängi-*

toaks valinud, kus videvikust alates hilise ööni pimedas lauldud ja mängitud, uskudes, et osavõtjad siis õigeaegselt „tanu alla“ saavad (32). Selle teate ehtsuses tuleb siiski kahelda. Vähemalt pole rahvaluulekogudest seni midagi leitud, mis seda toetaks. Arvatavasti oli Kreutzwald küll midagi kuulnud tüdrukute kooskäimistest, kuid on selle omavoliliselt ühendanud just neitsipäevaga.

4.

Esitatud paralleelidest nähtub, et kildsann pole olnud midagi erandlikku, vaid samalaadilisi noorte kooskäimisi on olnud veel muidki. Kahjuks on aga niisuguste kogunemiste ja pidustuste kohta ainult väheseid ja puudulikke teateid ning needki on mitmesuguse vanusega. Kuid mõnda iseloomulikku saame neist siiski välja lugeda ja nimelt:

1) Puhja ümbruse kildsannale leidub vasteid ja paralleele mitmesuguste teiste nimede all, nagu *istel käimine* (Kanepi), *istjad* (Setu), *üläljõstmine* (Kihnu), *ehasaun* (M.-Magdal.), *ehäputr* (Kodavere), *ehalkäimine* (Avinurme, Iisaku, Jõhvi, Kadrina jm.), *subrik* ~ *supredka* ~ *супрятки* (Ida-Eestis) ja *jäguehtud* (Kuusalu, Jõelähtme); Lääne-Eesti *mängutubade* kuuluvus samasse gruppi jääb siiski küsitavaks (andmete puudulikkuse tõttu), kuid on täiesti võimalik.

2) Nende nimede all on endises külaühiskonnas peetud tüdrukute (vahel eriti taluteenijate) kollektiivseid käsitööõhtuid, kus iga osavõtja tegi oma tööd; mõnede andmete järgi on seal valmistatud just kaasavara ehk „veimevaka kraami“.

3) Need on olnud lõbusad tööõhtud, kus töötamist saatsid laulud ja naljatused; lõpupoole kogunes sinna poisse ning siis muutusid need olengud veelgi vallatumaks, lõppesid ühiste mängudega, tantsuga jne. Vastupidised teated, et poisse polevat sinna üldse lastud, on haruldased ja erandlikud.

4) Neil koosviibimistel on ka söödud ja joodud; söögid on haril. valmistatud tüdrukute poolt kaasa viidud ainetest. Kildsanna toitude hulgas on olnud domineerival kohal käärid.

5) Kooskäimiste ajad on paiguti erinevad. Osalt on neid peetud mihklipäeva ja mardipäeva vahel (samale ajavahemikule langeb ka nn. h i n g e d e a e g) või on koos käidud ainult mihklipäeval. Pai-

guti on kooskäämised kestnud talvel pikemat aega ja koondunud mõnele kindlale nädalapäevale, nagu neljapäevale, laupäevale või pühapäevale.

6) Olengupaigaks on enamasti olnud harilikud talutoad, sageli siiski saunad või ka tüdrukute magamislaudad (Kihnus). Saun ei tarvitse alati tähendada vihtlemissauna, vaid saunaks kutsutakse teatavasti ka maatamehe väikest elamut, popsi- ja vabadikumaja.

7) Niisuguste koosviibimiste üheks ülesandeks on olnud noorte omavahelise tutvumise ja abiellumise soodustamine. Sinna kogunesid poisid töötajaid vaatama, nendega tutvuma ja endale mõrsjat valima. Seepärast on vahel kirjeldustes otseselt öeldud, et tüdrukud on välja tulnud kõige paremates riides ja ehetes (setud istjatel jt.).

8) Kõnealustel noorte kooskäämistel on kindlasti olnud tähtsust seski mõttes, et need on soodustanud rahvakunsti ja sõnalise rahvaloomingu püsimist ja arenemist. Nagu juba eespool märgitud (kildsanna puhul), õpiti neil ühistel töökoosolekuil üksteiselt „kirju“ ning arendati käsitööoskust. Samuti õpiti laule ja mängu, õpiti seltskondlikku käitumist jne. Kuni muid koole polnud, olid niisugused lõbusad töökoosolekud noortele ühtlasi teatavaks „töökooliks“, seltsimehelikkuse ja kollektiivse vaimsuse kasvatajaks.

9) Et siinkäsiteldud tööloebustuste — kui neid nii võiks nimetada — kohta on andmeid väga laialt alalt, näitab see, et neis peab olema tegemist üsna vana traditsiooniga, mis omal ajal kindlasti on esinenud üldisemalt ja millel on olnud oma mõju ja tähtsust. Siit nähtub naisnoorte suuremat omaalgatuslikku aktiivsust abikaasa leidmise suunas, kui seni meie kosjakommetest teada. Harilikult on uurijadki kosja- ja pulmakkommete kirjeldamist alustanud kosjadest (33) ega ole teinud küsimust sellest, kuidas üldse noored vanasti tutvusid, kus-kuidas toimus abikaasa valik, kuidas üldse oli lugu seltskondliku eluga endisaegses külaühiskonnas jne. Sel alal võib rahvakommete varaaidast mõndagi uudist esile tulla.

Erilist huvi äratavad lõpuks veel niisugused teated, millest nähtub, nagu oleks olnud kildsann ja mõni muu selletaoline peamiselt teenijate sügispidu. Kahjuks pole seda seni teatud tähele panna ega ses suunas materjali koguda. Loodetavasti laseb see küsimus end edaspidi paremini selgitada.

Mihklipäev, millega on olnud seoses mitmed eelkäsiteldud lõbusad töökoosolekud, on vanasti olnud küll — nagu sellele on juba viidatudki — teenistuses olijate vahetuspäev ja püha. Selle kohta leidub vanasõnalisigi ütlusi: „Mihkel laseb suilised lahti, paneb sulased talveks orjama“ (34). Sellest päevast vabanesid vanasti ka mõisas töötanud teopoisid ja „vaimud“ ning tulid koju (35), samuti talude sulased ja tüdrukud. Öhtul lõbutseti kodus või mindi kõrtsi (36). Taludes on olnud kombeks kõiki suviseid päevilisi ja muid töötajaid kutsuda kokku sööma-juoma ning lõbusaid talgupidusid on mihklipäeval korraldanud mõisadki (37). Taluteenijail on selle järgi nähtavasti olnud vabu päevi ja õhtuid oma isikliku vara valmistamiseks ja korraldamiseks.

Kõike seda kinnitavad mõned kaugemadki paralleelid. Soomes on hästi tuntud 1. novembril pühitsetav *kekri* teenijate pühana ning sellele järgnev nädal oli pälgaliste „omanädal“, „vabanädal“ jne. Siis pidutseti laialdaselt, kooskäimised toimusid sealgi sageli saunades, kus mängiti ja tantsiti ning sõprusuhteid arendati. Olengute korraldamisel kuulus algatav osa tüdrukutele, kes vahel hoolitsesid söökidegi eest. Tüdrukud tegid niisuguseil õhtuil ka käsitöid, poisid aga tulid ainult lõbutsema (38). — Muudegi rahvaste, nagu lätlaste, sakslaste, rootslaste jt. juurest leiame paralleele meie sügispidudele ja olenguile, kuid nende refereerimine viiks pikale (39). Vene vasteist on olnud kõnet juba eespool. Üldse tundub venepoolne mõjustus meie vastavas kombestikus olevat võrdlemisi ulatuslik, nagu see nähtub juba nimetustest.

Et meie noorte sügisel peetud kooskäimisteie on olnud omane teatav erootiline kallak, et üldse abieluküsimused olid tõsiselt päevakorral, selle põhjuseks on olnud asjaolu, et eestlaste abiellumine on vanasti toimunud peamiselt hilissügisel ja talve alguses (40). Samuti on olnud lugu Soomes ja mujalgi. Sügisel oli põllumehel saak kogutud ja tallele pandud, teenijail jälle teenistus lõpule jõudnud ning palk kätte saadud; seega oli kätte jõudnud sobivaim aeg pulmade pidamiseks.

Seni on meil sügisest hingedeaeaga kujutatud harda, pühaliku ja vaigse ajajärguna, aga nüüd on nagu üllatuseks selgunud, et just hingedeajal käisid noored koos vallatamas ja lõbutsemas, tantsimas ja armuvahekordi arendamas, ja et sellega langeb kokku ka kõige

tähtsam pulmade hooaeg. Kuidas seda mõista? — Senised vaated vajavad korrektoori. Esiteks: hingedeaeeg pole tähendanud sugugi mitmenädalast „vaikivat ajastut“, vaid selle pühitsemine on koon-
dunud harilikult kas teatud nädalapäevile või algusse ja lõppu. Teiseks: hingedeajal on toimunud ka perekondade ja sugulaste kogunemisi ja meil pole põhjust arvata, et seal puudusid igasugu-
sed lõbustused. Kolmandaks: vanasti oli vallaliseks jäämine häbi-
asi, abielu aga soovitav ja oodatav sündmus, mille ettevalmistamist ja toimetulekut esivanemate austamine sugugi ei takistanud (41).

Kahjuks puuduvad meil veel uurimused nii endistest sügis-
pühadest ja talgutraditsioonidest kui ka endisaegseist rahva koos-
käämistest ning üldse rahva omaalgatuslikust seltskondlikust elust
algelises külaühiskonnas. Seetõttu on neil aladel rohkesti küsi-
musi, mis alles ootavad arutamist ja selgitamist ning kõigepealt
eeltöid süstemaatilise materjalikogumise näol.

KASUTATUD ALLIKAMATERJAL JA KIRJANDUS.

1) Eesti Postimees ehk Näddalaleht 1867, nr. 48, lk. 379/80. — 2) ERA II 78, 195/6 (33) Puhja, Kavilda v., Saare k. — R. Viidalepp (= R. V.) < Miina Uiho, 78 a. v. (1934). — 3) Seals., 209 (4) Puhja, Kavilda v., Vihavu k. — R. V. < Märt Tihane, 80 a. v. (1934). — 4) Seals., 239 (9) Vihavu k. — R. V. < Miina Lillep, 77 a. v. (1934). — 5) Seals., 289/90 (20) Puhja k. — R. V. < Juuli Sõber, 86 a. v. (1934). — 6) Seals., 327/8 (11) Puhja k. — R. V. < Joosep Juudas, 84 a. v. (1934). — 7) Seals., 333/4 (1) Puhja, Siberinurme k. — R. V. (1934). — 8) Seals., 353 (15) Puhja — R. V. (1934). — 9) ERA II 271, 220/1 (1) Puhja — V. Puidak < Ann Sütt, 76 a. v. (1939). — 10) Seals., 193 (3) Puhja — V. Puidak (1939). — 11) E 18901 Rannu, Valguta — K. Tobber (1895). — 12) H. Tampere teade < Ann Tampere, s. 1868, Rannu, Unikäla (1939). — 13) H, R2, 69 (26) Otepää, Päidla v. — J. Hurt < C. Pahl (1866). — 14) E 25687/8 Tarvastu, Vooru — J. J. Kala (1896). — 15) ERA II 36, 190/1, (25) Kanepi, Erastvere — R. V. < Miina Thal (1931). — 16) E 57475/9; ERA II 117, 109/11 (1); Eesti Noorus 1938, nr. 4, 143/4 (R. Põldmäe). — 17) H II 28, 156 (8) Maarja-Magdaleena — M. Pool (1889). — 18) A. Univere' kogutud andmed Pala ja Ranna vallast. — 19) ERA II 125, 318 (1) Iisaku, Illuka v., Lähtepea k. — M. Tarum (1936). — 20) ERA II 249, 438 (3) Avinurme Mõisaküla; M. Sillalt Piilsi k. saadud andmed. — 21) A. Männiste'lt < Jõhvi, Tarakuse k. (1940). — 22) AES, S. Soosaar 1932. — 23) E 57023 Iisaku, Tudulinna (1927). — 24) ERA II 193, 282/3 (29) Iisaku, Tudulinna (1938). — 25) ERA II 106, 393 (50) Võnnu, Piirisaare (1935). — 26) H, R 9, 136 Setumaa — J. Hurt (1903). — 27) ERA,

Vene 4, 60 (2); ERA, Vene 8, 160 (32) ja 369; ERA, Vene 12, 214/8. — 28) ERA II 54, 22/3 (2) Ta-Maarja, Kavastu < Oudova mk. — R. V. (1932). — 29) D. Zelenin, Russische (Ostslavische) Volkskunde (1927), 337 jj. — 30) Eesti Kultura II (1913), 277/8; ERA II 27, 116 (12); ERA II 161, 352 (42); E 56451/2 (1); H. Tampere, Vana Kannel III (1938), 22. — 31) H. Laakman u. W. Anderson, Ein neues Dokument über den estnischen Metsik-Kultus aus dem Jahre 1680 (Acta et Comm. Univ. Tartuensis B XXXII, 5); N. Treumuth, Maakuningas ja mägutoad. Eesti Kirjandus 1932, 17 jj. — 32) J. W. Boecler — Fr. R. Kreuzwald, Der Ehsten abergläubische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten (1854), 76. — 33) M. J. Eisen, Kosjad. Eesti Rahva Muus. Aastaraamat VII (1932), 1 jj.; L. Schroeder, Hochzeitsbräuche der Esten (1888). — J. Hurt, Setukeste laulud II (1905) 463 jj. — 34) EKS 405, 157 (5) Karja. — 35) Eesti Kultura II, 276 (G. Wilberg). — 36) ERA II 55, 79 (62) Ridala. — 37) ERA II 27, 240/1 Nissi; ERA II 192, 479 (16) Nissi; H II 17, 160 (18) Märjamaa. — 38) J. Lukkariinen, Suomalaisen naimatapoja I (1933), 70 jj.; H. Helminen, Syysjuhlat (1929), 29 jj. — 39) E. Bielenstein, Wie die alten Letten gefreit haben (Magazin d. Lettisch-Litterär. Gesellschaft 19:4), 217. — Latvju tautas dainas III (1929), 251—264. — R. K. V. Wikman, Die Einleitung der Èhe (1937), 60—61 jm.; D. Zelenin, m. t., 337 jj.; O. Böckel, Psychologie der Volksdichtung (1913), 126 jj. — P. Geiger, Deutsches Volkstum in Sitte u. Brauch (1936), 186/7, 195/6. — 40) L. Schroeder, m. t., 196/7. — 41) J. Lukkariinen, m. t., 85/6.

Käesoleva töö kirjutamisel on lahkesti kogunud või saatnud väärtuslikke teateid järgmised Eesti Rahvaluule Arhiivi kaastöölised ja ametnikud: J. Kala, E. Mets, A. Männiste, M. Sild, O. Sild, H. Tampere ja A. Univere. Neile kõigile autori suurim tänu! Peale selle võlgneb allakirjutanu tänu lektor K. Dravins'ile läti materjalide lahke kättejuhatamise eest.

R. Viidalepp.

UUTE SÕNADE SOETAMISEST.

a. Allikad ja meetodid.

Tegeliku keeleteaduse suuremaid ülesandeid on keele rikastamine uute sõnade soetamise teel. Et iga keel ja eriti niisugune noor kirjakeel nagu eesti vajab aeg-ajalt uusi sõnu, selles ei ole kahtlust ja selles suhtes ei ole eitavale seisukohale asunud ükski autor. Vaated erinevad aga uute sõnade hankimise meetodite, allikate ja hulga kohta. Mis puutub uute sõnade hankimise allikatesse ja viisidesse, siis on selleski küsimuses keeleteaduste seas uuemal ajal põhimõtte-

liselt peagu ühele seisukohale asutud. Nimelt on põhimõtteliselt tunnustatud kõik uute sõnade loomise allikad ja viisid, millele juhtis tähelepanu juba J. H. Rosenplänter kirjutuses „Über die Bildung und Bereicherung der estnischen Sprache“ (Beiträge III; üksikasjalisemalt vt. V. Tauli, Õigekeelsuse ja keelekorralduse põhimõtted ja meetodid, lk. 30—31) ja neile lisaks veel kunstlik sõnade loomine, mis ka põhimõtteliselt on tunnustatud kõigi keelearendajate poolt, kuigi sellele mõnelt poolt ei sümpatiseerita. Need allikad peab omaks võtma ka tegelik keeleteadus, kusjuures nendele ei ole enam midagi juurde lisada, kuna juba teoreetiliselt ei ole mõeldavgi enam mingi uus allikas, mida juba ei teata. Need uute sõnade loomise allikad on järgmised: 1) olemasolevatest tüvedest sõnade liitmise ja derivatsiooni teel, 2) uute sõnatüvede hankimine: a) vanemast kirjakeelest, b) murretest, c) soome ja teistest lähematest sugukeeltest, d) kõigist teistest võõrkeeltest, e) nn. kunstliku loomise teel. Uute tüvisõnade hankimise allikatest on nüüd suurema praktilise tähtsusega veel ainult murded ja kunstlik sõnade loomine. Vanemast kirjakeelest veel vaevalt palju midagi võtta on. Lähemaist sugukeeltest peale soome keele ei ole seni midagi nimetamisväärsset võetud ja vaevalt seda ka tulevikus saab teha. Ka soome keelest on tõenäoliselt juba suurem osa sellest, mis sealt võtta on, üle võetud. Teistest võõrkeeltest laenamine tulevikus peamiselt rahvusvahelisi sõnu.

Edasi on küsimus: kust ja millal mingit sõna võtta, mis allikast, kas tuletada suffiksi abil või võtta murdest või luua kunstlikult? Kas on mõned allikad eelistatud? Üldiselt lähtudes tõest, et keele otstarbekohasuse seisukohalt on ükskõik, kust sõna on pärit (vt. Õig. ja keelek. põhim. ja meet., lk. 220), peame tunnistama, et kõik allikad on üheväärsed. Selles mõttes tuleb iga kord sõna võtta sealt, kust see osutub antud juhul kõige otstarbekohasemaks. Edasi seisab küsimus selles: kui meil on vaja sõna mingi mõiste jaoks, kas peame siis vaatama läbi kõik võimalikud allikad ja proovima tuletada sõna niihästi deriveerimise kui ka sõnade liitmise teel ja siis võrdlemise teel võimalikest sõnadest valida sobiva või peame igal teatud juhul jääma ühe kindla allika juurde, näit. nii, et teatavat liiki sõnu püüame luua deriveerides, teist liiki hankida murretest ja kolmat liiki alati luua kunstlikult? Või peab valitsema teatav

sõnade hankimise allikate järjekorra põhimõte: nii et alati kõigepealt vaatame ühest allikast; kui sealt ei saa, siis teisest allikast, nimelt sellest, milline on järjekorras kindlaks määratud; ja kui sealt ka ei saa, siis kolmandast jne. J. H. Rosenplänteri järjekord oli: murded, soome ja teised sugukeeled, analoogiatuletised, arhaismid ja rahvaluule; kui ühestki eelnevast allikast ei saa, siis alles võrb laenata võõrkeelest (vt. *op. cit.*, lk. 30—31). Umbes samal seisukohal asus ka A. Grenzstein, kelle järjekord oli: oma keel, soome keel, võõrkeeled (vt. *op. cit.*, lk. 43). See vaade on ka uuemal ajal üldine. Näit. Vilberg pooldab järjekorda: murre, sugukeel, kunstlikult loodud sõna (Akad. Emakeele Seltsi Aastaraamat III, 19). J. V. Veski järele peab läbi vaatama murrete sõnavara, „enne kui minnakse laenama“ (EKirj. 1932, 610). Seevastu L. Kettunen ei eelista murret sugukeelele ja peab ka kunstlikku loomist üheväärseks teiste allikatega (AES-i Aastaraamat III, 19). A. Saarest väidab: „kui valida on oma (murdelise) sõna, mida liiatigi rohkem tuntakse, ja võõra sõna vahel, siis valik kahtlemata esimese kasuks peab sündima“ (EKirj. 1921, 398).

Küsimuse lõplik otsustamine ja põhimõtete ning meetodite väljatöötamine jääb muidugi tulevase tegeliku keeleteaduse tööks, kuid siiski juhitagu tähelepanu mõnele seigale. On täiesti loomulik, et me esimeses järjekorras pöördume oma varade poole. Seepärast, kui meil on vaja uut tüve, siis vaatame kõigepealt läbi oma murdetagavarad, kui võib oletada, et niisuguse mõiste jaoks üldse rahvakeeles on sõna olemas. Alles teises järjekorras pöördume soome keele poole. Võõrkeeled ei tule suuremas ulatuses kõne alla. Kui ka soome keeles ei ole vastavat sõna, siis loome kunstlikult. Kuid see ei tähenda seda, et meie sõnavara rikastamine peaks selle all kannatama, kui meie murded ei ole veel läbi uuritud; meil tuleb arvestada ainult läbiuuritud murdesõnastikku, mitte aga seda, mis murdeis veel võib olla, aga mida me veel ei tea (vrd. L. Kettunen, Arvustavad märkused, lk. 22). Kui meile teada olevas murdesõnavaras vajalikku sõna ei ole, siis ei või me muidugi ootama jääda, kuni kõik murded läbi uuritakse, vaid võtame sõna mujalt või loome kunstlikult. Samuti, kui näit. J. Aavik või keegi teine on võtnud soome keelest või loonud kunstlikult mõne sõna,

mis on täiesti otstarbekohane ja tuleb tarvitusele, aga ilma et ta murrete poole üldse oleks pöördunud, siis võtame selle sõna vastu, kuigi pärast võib selguda, et selle mõiste jaoks oleksime saanud sõna ka murdest. Ka selles asjas on seni eksitud. See on muidugi ajutine olukord; tulevikus, kui terve keelekorraldus sünnib kava-kindlamal alusel, niisuguseid asju ei saaks esineda. Muidugi võib ka tulevikus juhtuda nii, et mõni mittelingvist loob mõne õnnestunud sõna ja see tuleb tarvitusele — ja kirjanikele jääb see õigus igatahes —, siis peab ka tegelik keeleteadus selle aktsepteerima, aga mitte ise hakkama uut sõna otsima enda poolt kindlaks määratud järjekorras.

Puudutame veel lühidalt kõiki sõnade loomise viise ja allikaid.

b. Sõnade liitmine.

Sõnade liitmist tuleb tulevikuski kasutada uute sõnade loomiseks, eriti oskussõnade alal. Üldiselt näib, et muude tingimuste võrdsed olles liitsõna tuleb eelistada liitsõnale, nagu seda on põhjendanud ka J. A v i k, kuigi vahel võib olla parem ka analüütiline kahest sõnast koosnev väljend. K. L e e t b e r g on juhtinud tähelepanu sellele, et kahesõnalise väljendiga saame muuta sõnajärge. Näit. konstruktsioonist *tegi ukse lahti* saame kuus sõnajärje võimalust: TUL — TLU — UTL — ULT — LTU — LUT. Kuna väljendist avas *ukse* saame ainult kaks AU ja UA (Uue piibli keelelikud puudused, lk. 17; vrd. O. J e s p e r s e n, Sprache, lk. 19—20). Muidugi ei saa ühineda J. A v i k u arvamisega, et suur osa eesti liitsõnu mõjub „lapselikkustena, kohmakustena, naiivsustena“ (Keeleuuend. äärm. võim., lk. 27). Samuti ei saa asuda sellele teele, et hakata süstemaatilisel hulka keeles olevaid liitsõnu asendama liitsõnadega, nagu seda arvab A v i k (*ibid.*, lk. 155). Loomulikult ei ole tarvet kõiki liitsõnu asendada liitsõnadega, aga kui seda vahel tehakse hea instinktiga ja kui keel sellega võidab oluliselt, näit. lähemusegi poolest, siis ei saa selle vastu olla. See pärast on õigustatud näit. sõnad *roim, relv, laip pro kuritegu, sõjariist, surnukeha*. Nendega võidetud paremus kaalub üles vaeva, mis läheb vaja nende õppimiseks (vt. ka J. V ä i n a s t e, Agu 1923, 1237, ja V. E r n i t s, Eesti Keel 1931, 186). Ebaõige, nimelt loogilise põhimõtte väär rakendus on J. A v i k u meetod kritiseerida

liitsõnu sel teel, et liitsõna moodustavad liitsõnad tõlgitakse teistesse keeltesse ja saadakse siis mõttetused. A. kirjutab eesti liitsõnade kohta: „Kui naiivsed ja naeruväärsed nad on, paistab välja, kui nad sõnasõnalt tõlkida keeltesse, kus olemas erijuurelised vasted: *kuritöö* — злая работа, böse Arbeit (= преступление, Verbrechen); *härjapõlvemees* — человек колена быка” (op. cit., lk. 68).

Liitsõnade alal vajab uut kaalumist küsimus: millal tarvitada genitiivset, millal nominatiivset liitmist? Senised reeglid ja põhimõtted sel alal ei ole küllalt põhjendatud ega selged. J. A. v i k tõi omal ajal nominatiivse liitmise küsimuse päevakorraale, pühendades sellele pikema kirjutuse (Nominatiivsed liitumused, 1915), kusjuures A. soovitab rea traditsioonilisi genitiivseid liitumusi muuta nominatiivseks. Kas selline ümbertegemine on üldse tarvilik ja kas paremused kaaluvad üles traditsioonist taganemisega seotud ümberõppimise kulu, seda peab veel selgitama. Igatahes vajab terve küsimus uut uurimist. Uut kaalumist vajavad ka -s sõnad. Siin ei saa küll enam juttu olla tagasipöördumisest genitiivliitumuste juurde sõnades nagu *ehitusmaterjal*, *kirjutuslaud* (ÕS annab veel *ehitusematerjal*, *kirjutuselaud*), vaid siin tuleb ainuõigeks sanktsioneerida nominatiivliitumine. Kuid konsonanttüvelist liitmist tuleb laiendada ka mõningaile neile juhtumeile, kus teise sõna tegevus on sihitud esimesele sõnale, kus praegu reeglipäraselt on lubatud ainult genitiivliitumus. Need on sõnad nagu *tervishoid*, *seadusandlus*, mis vormid on tunnustatud vähemsoovitavaks, kuna eelistatud on *tervisehoid*, *seaduseandlus*. Siin on jälle tegemist asjatu järjekindluse taotlemisega. Üldse on meil liitsõnade küsimust liiga ühekülgselt reeglustatud, ainult sisu järele, niihästi vormi kui ka ortograafia alal, kuna siin peaks rohkem arvestama kõlalis-foneetilist külge, mis mängib suurt osa tegelikus keelearengus. Ei hakka keegi sõnade *tervishoid*, *seadusandlus* juures mõtlema nende sisule ja vaatama, kas teise sõna tegevus on sihitud eelmisele sõnale või mitte, vaid siin on loomulik häälikseaduslik nähtus, et nõrgarõhulisest silbist kaob e. Seda tuleb arvestada ka teiste nimisõnaliitumuste puhul. Siingi tuleb hoiduda loogilise põhimõtte väärast rakendamisest, kus tegu on ainult foneetiliste küsimustega. Ka *-line-* ja *-ne-lõpulist* sõnade liitmisel tuleb loobuda valesti mõistetud loogilisuse ja järjekindluse nimel nõudmast

alati, et esimene sõna oleks omastavas käändes, nagu *sügavamõtteline*, kus midagi ei kaotata, ainult võidetakse üks silp ja lähene-takse ühiskeele pruugile, kui kirjutatakse *sügavmõtteline*. Et nii pikas sõnas nõrgarõhuline vokaal langeb välja, on loomulik, pea-legi, kui seda toetab analoogia nagu *sügavtõsine* (vt. J. A a v i k, -line ja -lik, lk. 10). Loogilise põhimõtte väär rakendus esineb ka sõnades nagu *tähelepanu*, *järeleandlik*, kus ühiskeeles on üldine häälendus *tähelpanu*, *järelandlik*; viimased vormid tuleks sanktsio-neerida ka normiks — mõtte ja loogikaga ei ole siin midagi vastu-olus, sest mõlemad sõnad täidavad oma otstarbe ilma e-ta.

c. Sõnade tuletamine liidete abil.

Kõigi keelte tähtsamaid uute sõnade loomise viise on sõnade tuletamine liidete abil. Sel teel rikastuvad keeled niihästi teadli-kult kui ka ebateadlikult. Sel puhul armastatakse sagedasti kii-delda oma keele tuletusvõimega, nagu seda sageli on tehtud ka eesti keele kohta (vt. näit. K. A. H e r m a n n, Post. 1886, nr. 11; saksa keele kohta vt. E. E n g e l, Sprich Deutsch, lk. 218—219; soome keele kohta E. A. S a a r i m a a, Huonoa ja hyvää suomea, lk. 36). Seevastu J. A a v i k u arvates „samuti nagu sõnust, ei või keel tuletuslõppudest iialgi olla rikas küllalt“ (Keel. äärm. võim., lk. 114). A. väidab: „Tuletuslõppude mitmekesisus ja ohtrus on syntaksi painduvuse ja fraseoloogilis-leksikaalse rikkuse kõrval tähtsamaid keele otstarbekohasuse ja ilu tingimusi... Peab kahet-susega konstateerima, et meie tuletus mõnes suhtes pakub naeru-väärt kehvust, nimelt lõppude poolest, mis märgivad abstrakt-substantiive. Ses suhtes on eesti keel vaesemaid keeli, mida tunnen, sest tal on selleks vaid üks ainus lõpp -us“ (*ibid.*). Ka O. L o o r i t s leiab eesti keeles vähe sufikseid olevat võrreldes sugukeel-tega (Eesti keele grammatika, lk. 112), seepärast peab L. tarvilikuks elustada ebaproduktiivseid sufikseid (*ibid.*, lk. 113). Saksa keele kohta väitis Jacob G r i m m, et ta ei saa ühineda saksa keele tule-tusvõime kiitjatega, vaid peab kaebama saksa keele tuletusliidete vaesuse üle (Auswahl aus den kleineren Schriften, lk. 287).

Asjalikud ja põhjendatud andmed eesti keele tuletusvõime kohta igatahes veel puuduvad. Kahtlemata on eesti keele miinuseks, et ta prefikseid ei saa kasutada nagu indo-euroopa keeled (vrd.

J. Väinaste, Kasvatus 1930, 291). Mis puutub sufiksitega tuletamise võimalustesse, siis ei ole meil põhjust kahetseda sufiksitate vähesuse üle, sest juba praegu ei jõuta oma tuletusvõimet ära kasutada või, õigemini öeldes, seda on juba üle kasutatud. Mitmelt poolt on juhitud tähelepanu sellele puudusele, mis tekib samatüveliste sõnade rohkusest, kus terve rida sõnu erinevad üksteisest ainult järgsilbi, sageli rõhutu silbi vokaali poolest (*joonistamine-joonestamine* kohta vt. näit. K. Leetberg, Äpardanud keeleuendus, lk. 133).

Soome keele alal on J. J. Mikkola näidanud, kui halb on stiililiselt see, et ühes lauses esineb tähenduselt lähedasi sõnu sama tüvega (Aika IX, 126; vt. ka Valvoja-Aika 1928, 212—213; vrd. E. A. Saarimaa, Huonoa ja hyvää suomea, lk. 36 ja 37, ja J. Aavik, *op. cit.*, lk. 18).

Eesti ÕS-u liialdustele sufiksitate rakendamisel uute sõnade loomisel on juhtinud tähelepanu J. Väinaste, kes toob näiteks järgmised sõna osa tuletised ÕS-st: *osama, osandama, osanduma, osastama, osastuma, osatama, osendama, osenduma, ositama, osituma, osuma* (Kasvatus 1930, 291; vt. ka M. Tedre, EKirj. 1935, 191). Oma teoses „Keeleuenduse äärmised võimalused“ arvas J. Aavik sellest hoolimata, et ta hindas sõnade eritüvelisust, et siiski tuleb eesti keeles ka deriveerimist veel enam kultiveerida ja koguni seda süstemaatiliselt kasutada; viimast kujutles A. nii, et „iga tuletusliide üksikult iga algsõna kallal ära proovitakse, s. o. igast sõnajuurest kõigi olevate liidete abil niipalju derivaate moodustetakse kui võimalik, et siis näha, missugused neist tegelikult tarvitusele võetavad ja kasulikud oleksid“ (lk. 27). Ka O. Loorits leidis omal ajal, et derivatsiooni alal „ei ole pumbatud tühjaks kaugeltki veel viimsed mahlasooned“. L. ütleb: „kui meil on tüvest *and* loodud sõnad *annid, anded, andmed, andam, annang, andlik, annus, andma, annetama, andestama, anduma* jne. jne., siis ärgem rahuldagem sellegagi veel mitte, vaid loogem üha edasi *annakas, annand, annard, andur, annik, andne, andla, andlane, annistik, annistu, andsus, andlema, annustama, annatlema* jne.“ (Looming 1928, 32).

Niisuguse sufiksitate rakenduse puhul tuleks muidugi raskusi kõigi nende abil moodustatud sõnadele tähenduse ja mõiste leid-

misega. Või kui neid olekski võimalik teoreetiliselt välja mõelda, siis ei oleks neid ometi mitte kuskil kasutada. Mõistete ja sõnade otstarve oleks sel juhul muidugi pea peale pööratud: meil on vaja sõnu ja sufikseid nende moodustamiseks siis, kui meil on mõisteid, mida on tarvis väljendada, aga mitte ümberpöörult.

Derivatsiooni pahesid arvestades tuleb tõenäoliselt ühineda J. Väinaste arvamisega, et eesti keeles tuleb rohkem kasutada uute tüvede hankimist. Kuna me derivatsiooni alal oleme juba jõudnud maksimumini, siis ei ole tulevikus enam väga suurt lisa loota meie sõnavarale sufiksitate kasutamisest, vaid derivatsiooni saame tulevikus rakendada peamiselt uute tüvede juures.

Teiselt poolt on tähelepanu juhitud sellele, eriti sakslaste poolt, et see on keelele, nimelt selgusele ja ilmekusele kasulik, kui lähedased mõisted on samatüvelised. W. Fischer ütleb: „Kui palju enam võib sakslane oma keele juures ette kujutada võrreldes prantslase ja ka inglasega! *Rançon* (*ransom*), *autorité* (*authority*), *histoire* (*history*) — niisugused sõnad ütlevad ainult teaduslikult haritule midagi; kui selge on sellevastu meie *Lösegeld*, kui suurepäraselt kujukas *Ansehen*, kui kergelt sobib *Geschichte geschehen*’i juurde. Saksa keeles kuuluvad sugulasmõisted tihedalt kokku: *sprechen*, *Sprache*, *Spruch*, *Gespräch*, *absprechen*, *ansprechen*, *ausprechen*, *besprechen* . . . Prantslased ja inglased peavad igal juhul uue sõna õppima (*parler*, *langue*, *sentence*, *entretien* jne.), mille tekkimine neile enamasti ei ole selge“ (Die deutsche Sprache von Heute, lk. 95; vrd. ka R. Hildebrand, Vom deutschen Sprachunterricht, lk. 136). See on küll ka õige, kuid see on ainult asja üks külg. Eesti keele alal on Juh. Libe seadnud üles nõude, et „Uussõna peab olema tuletissõna selles mõttes, et ta juba tarvitajale peaks võimaldama kergemat assotsiatiivset suhtumist“ (EKirj. 1926, 650). See nõue on kahtlemata liialdatud. Kui iga uus sõna peaks assotsiatsioonidega mõne endisega, siis me ei saaks üldse uusi tüvisõnu keelde juurde. See oleks aga ebaratsionaalne sõnavara rikastamise võimaluste kitsendamine (vt. ka Kettunen, Arvustavad märkused, lk. 69).

Kas on tarvilik uusi sufikseid kunstlikult juurde luua, nagu arvab J. Aavik (*op. cit.*, lk. 116), seda peab kaaluma tegelik keele-

teadus, kuid põhimõtteliselt ei saa midagi olla ka kunstlikult loodud liidete vastu, kui see aga osutub vajalikuks.

Kuidas tuletada sõnu sufiksite abil, millisele tüvele liita teatav sufiks, see on probleem, mis vajab veel niihästi üksikasjalist uurimist kui ka põhimõttelist selgitamist. Seni on siin sageli toimitud pealiskaudsete üldistuste põhjal või liiga formaalselt. Kuipalju siin rahvakeele vanade tuletuste põhjal on võimalik üles seada järjekindlaid reegleid, see vajab veel selgitust. Kas üldse on vaja, et iga sufiks liituks kõigile tüvedele ühtlaselt, see on veel küsimus, mille jaatavas vastuses tuleb tublisti kahelda. Meil on praegugi veel mõnel pool valitsemas vaade, nagu sünniks rahvakeeles sufiksite liitmine sõnadele teadlikult. J. H u r t ütles: „Nõnda kui keel ise juurele liite lisaks paneb, nõnda tehku ka kirjamees, mitte tõisiti“ (E. Post. Lisaleht 1871, 160). K. A. H e r m a n n kirjutas: „Iseäralise hooliga on uute sõnade sünnitamisel tähelepanna, kudas tüvid ja lõpud üks teise külge liituvad. Selle juures juhtuvad nii mitmesugused muutused, mis muidugi teada kõik väga kindlate seaduste järele käivad“ (Post. 1886, nr. 12). Tegelikult sünnivad rahvakeeles uued nn. derivaadid ainult olevate sõnade analoogial, kusjuures see sageli sugugi ei sünni ühtlaselt, vaid tihti segunevad esialgsed tüved ja sufiksud. Seda tuleb arvestada ka uute sõnade teadlikul deriveerimisel, kus tuleb silmas pidada eelkõige otstarbekohasust, mitte aga loogikat, järjekindlust ja seaduspärasust (vt. ka J. V ä i - n a s t e, Eesti Keel 1934, 67—68).

See küsimus puudutab mitte üksnes uusi loodavaid sõnu, vaid ka keeles juba olevate derivaatide korraldamist.

Meil on varemil aegadel tihti väga pedantselt püütud ümber teha keeles juba kodunenud sõnu seepärast, et need ei olevat „õieti“, „seaduspäraselt“ või „teaduslikult“ tuletatud. Seda vaadet võiks nimetada t u l e t u s s e a d u s l i k k u s e põhimõtteks ja seda esineb ka teiste keelte arendajate juures (vt. näit. E. A. S a a r i m a a, Huonoa ja hyvää suomea, lk. 38—39; vrd. O. B e h a g h e l, Von deutscher Sprache, lk. 356—357). Seejuures on teoretiseerivale järjekindlusele ja valesti mõistetavale loogilisusele ohverdatud traditsioon ja ühis- ning kirjakeele uususe, aga pole arvestatud seda, et sõnade ümberõppimine nõuab energiakulu. Kasu on aga seegusest ümbertegemisest väga küsitav.

Toome alamal näiteid eesti autoreilt.

J. H u r t arvas, et sõnad nagu *tegeline*, *inimline*, *haridusline* ei ole muud kui ebasunnitused, ja väitis: „Kui meie teadusest ja keele puhtusest midagi lugu peame, siis ei tohi meie neid omas keeles ega kirjas sallida“ (Eesti Üliõpilaste Seltsi Album VIII, 87, vt. ka *ibid.*, lk. 106 jj.). Teisal kirjutab H.: „Sõnaseppadel puudub mõnel üleüldse kõrgem vaimuharidus, mõnel ommeti sügavam keeletundmine. Väga vähe on meie kirjameeste hulgas tõsisid grammatika tundjaid. Sest siis pidi tulema, et uusi sõnu luues rohkest eksiti ja keele seaduste vasta sagedaste rasket pattu tehti. Uute sõnade sünnitamise poolest tuleb kirjameeste keskes, grammatika põhja pääl avalikult seletused teha. Sõnadesündimise seadused uuritagu teravaste läbi ja pandagu kirjameestele juhiks ette¹⁾.“ Siiski H. kõneleb ainult uutest tuletustest ega taha parandama hakata keeles juurdunud sõnu; ta ütleb: „Mis igal pool tuttav ja pruugitav, see on keeles täie kodaniku õiguse enesele omandanud, meie ei või ega jõua neid sõnu enam keelest välja visata, nemad jäägu ka edespidi pruugitavaks, päälegi ei ole nende arv mitte suur. Aga kirjameestele anname meie seda nõu ehk nõuame otse seda, et nad uusi -lik lõpulisõnu sünnitades seadust mööda käivad, nagu praegune kirjatöö näitab“ (*ibid.*, lk. 136).

A. G r e n z s t e i n märkis oma „Eesti sõnaraamatus“: „võerad ja halvasti tehtud uued sõnad, millede asemele tarvis paremaid luua“ (lk. XIV). „Olevikus“ avaldatakse arvamist, et sõna *töötama* „kõige halvemate uute sõnade sekka langeb, kellel vähe elulootust on“ (Olevik 1888, nr. 34).

Eesti Rahvahariduse Seltsi kirjandusosakond võttis oma töökavasse „võõriti sünnitatud kunstsõnade kõrvalehitamise“ (ERS-i Aastaraamat 1906/7, 85).

H. P õ l d kirjutab: „Peaaegu iga uus ajalehe number toob meile jälle uue sõna. Sellest oma keele loovast jõust ja kasvamise tungist võime meie ainult rõõmu tunda. Kuid meil on niisuguse rutulise keele kasvamise peale vaadates siiski tarvis ka karta, et keel õigetest roobastest välja veereb ja rikki läheb. Selleks kartuseks annavad põhjust mitmed sõnavärdjad, mis vast hiljuti ilmale tulnud, nüüd aga enesele juba niisuguse kindla koha

1) Käsikirjast Riikliku Kirjandusmuuseumi Käsikirjade Osakonnas.

meie keeles on omandanud, et neid peaaegu võimatu on veel eemale tõrjuda ja õigemaid sünnitusi nende asemele seada. Nii-sugused värdjad on, näituseks, sõnad *võimalus* ja *kõlblus*, millest iseäranis esimene väga koduseks kipub minema. — Vale sünnitused tekkivad muidugi selle läbi keelesse, et sõna sünnitajad keele sünnitamise seadusi mitte küllalt tähele ei pane“ (EKirj. 1910, 274). P. leidis näit.: „Sõna *võimalus* asemele peaks „võimalikkus“ võetama. Armuta välja heidetama peaks aga sõna *kõlblus*. Peale valevormi on tal veel teine viga: keeletundmus leiab variseeriliku omaduse maitse ta küllest“ (lk. 376). Viimase asemele tahtis P. panna *kõlbtus* (*põlgama* — *põlgtus* analoogial). P. ei saa ka hakka sõnaga *komblus*: „Selle alussõna on veel raskem üles leida kui „kõlbluse“ oma. Ajasõna „komblema“ meil ei ole, omadussõnad kõlavad „kombeline“ ja „kombelik“, mille põhjal omaduse nimi „kombelus“ peaks kõlama“ (*ibid.*, lk. 412; vt. ka samas edasi, näit. lk. 416).

A. 1910 Tallinnas peetud Eesti Kirjanduse Seltsi ja Eestimaa Rahvahariduse Seltsi „õigekirja korraldamise koosoleku“ protokollist loeme: „Sõnasünnituse kohta avaldati üleüldse soovi, et uute sõnade loomises püütaks katsuda sõnu õieti sünnitada ja mitte juhtumisi. Nii tuleks mitte: mässulane (kui sõna üleüldse tarvis on, sest et juba mässuline sedasama kohust täita võib) ja sõjalane, vaid: *mässlane* ja *sõdalane* ütelda, sest et lane lõpp kõva tüve külge liitunud on“ (EKS-i Protokollid 1911, 31).

K. Leetberg arvab, et *-us* peab liituma sõna tüvele, „nagu üleüldine keeeseadus pea kõigis keeltes nõuab“, mitte aga „teiste arendatud lõppude külge, nagu verelikus“ (EKS-i Aastaraamat VI, 32). L. arvab, et „Ei ole õige tuletada *kandmisest* uus sõna *kandik*, vaid võiks ainult olla *kannik*“ (Eesti keele grammatika, lk. 38).

V. Ridala leidis omal ajal, et suur hulk teadlikult loodud sõnu meie kirjakeeles oli valesti deriveeritud (EKirj. 1916, 79). R. arvates peaks ütleva ainult *külmnema*, *nõrknema* pro *külmenema*, *nõrgenema* sõnade *hapnema*, *järgnema* eeskujul (EKirj. 1915, 298). Sellele võrdluseks mainitagu, et H. Põld ei leidnud R. näidetes „ühtainustki sünnitust, mis meie keeeseaduste vastu käiksid“ (*ibid.*, lk. 76).

J. A a v i k u arvates on õigem *peenus* pro *peensus*, „kus s asjata, sest sõna on „peen“ (omastav „peene“), mitte „peenne“ (omastav „peense“)" (-line ja -lik, lk. 7 alamärkus) ja „Sõna „tantsitar“ on õigupoolest valesti moodustatud. Peaks olema „tantsijatar““ (Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika, lk. 8). Ka A-s tekitavad protestivaimu sõnad nagu *riiklus*, *komblus*, *kurbloolus*. A. ütleb: „On ju veider mõtelda: -line annab -lus!“ (-line ja -lik, lk. 43).

J. V. V e s k i peab reeglivastaseks sõnakujusid *mägestik*, *liugustik*, sest et meil maksab „reegel, mille järgi -stik liitub nõrgale tüvele“, pidades keelele kergenduseks, kui need vahetatakse kujudega *mäestik*, *liustik* (EKirj. 1933, 383).

Hukkamõistmist leiavad ka sellised sõnad, kus mõnd sufiksit ei ole tarvitatud loogiliselt, s. t. selles tähenduses, nagu ta esineb muudes sõnades.

A n s o m a r d i leidis, et sõnu *ehmatama*, *rõõmustama* tarvita-takse võõriti lauseis „ma ehmasin hirmsasti, rõõmustan teie tuleku üle“. A. arvates peaksid need laused kõlama „ma ehmasin hirmsasti, rõõmutsen (ehk vähemalt rõõmustan ennast) teie tuleku üle (tulekust)“. A. ütleb: „Sarnased sõnade võõritused lähevad aeg-ajalt ikka sagedamaks, mis meie peenemõttelise keele viimaks hoopis nurja viib, kui aegsasti abi ei anta“ (Rahva Lõbuleht 1900, 561—562).

J. V. V e s k i leiab, et „ei tohiks mitte öelda: tõlgitsema (interpretieren), tarvitsema (bedürfen, erfordern), sest et ajasõnadesse põimitav vaheliide -se- meie keeles muidu harilikult intransitiiv-suse tunnus on, kuna aga praegu nimetatud sõnade tähendus transitiivne on (sõnakuju „tarvitsema“ jääks ainult siis alale, kui ta „tarvis olema“ tähendab)“. Samadel motiividel on meil nüüd jät-tud välja näit. -tse- sõnast *ravitsema*. -le-sufiksit on valesti tarvi-tatud V. arvates näit. sõnades *kohtlema*, „ümbär käima“, *nõutlema*, „nõu andma“, *piiritlema*, „defineerima“, *sülelema*, „kaelustama“ jne.

Selline tuletusseaduslikkuse põhimõte on ühekülgne. Kindlasti ei ole vaja ümbär teha keeles kodunenud sõnu. Ennem võib see tulla kõne alla kõige uuemate kirjakeelsete tuletuste puhul, mis ei ole veel saanud täiesti keeles juurduda. Missuguseid seadusi ja põhimõtteid on tarvis tähele panna sufiksitega sõnade tuletami-se puhul tulevikus, need on probleemid, mis vajavad veel kaa-

lumist, et arvestataks kõiki põhimõtteid, mis on kasuks keele otstarbekohasusele ja edule.

Selgitust vajab ka küsimus, kas on võimalik igale sõnale liita igasugust sufiksit ja niimoodi saada kõiksugu võimalikke sõnu. A. 1883 soovitas Jaan S u v i s t e naissoo lõpuks -ä ja -e, tuletades sõnu nagu *minä, temä, mä, tä, virulänē, kuninge, jumale, kirjanike* (Eesti Postimees 1883, nr. 43; vt. ka V. Tauli, Õigek. ja keelekorr. põhim. ja meetodid, lk. 37). K. A. H e r m a n n pidas omal ajal võimalikuks tuletada sõnu nagu *Eestla* tähenduses 'Eestimaa' (Post. 1886, nr. 12), *Soomla, Saksla, magala, õpela* (*ibid.*, nr. 13). H. P õ l d tuletas: *karjur* 'futtermeister', *piimur* 'meier', *kellur* 'uurmaaker', *saatur* 'konduktor' (Eesti keeleõpetus I, 125). Peab ikkagi arvestama ka psühholoogilisi tegureid. Sageli juhtub nii, et kõigiti korralikult tuletatud sõna, mis näib olevat otstarbekohane, ei löö siiski läbi. Sel korral peab püüdma jälgida, millest see tuleb, kas on kuskil tehtud viga. Kuid selle põhjuse kindlaks tegemine võib osutuda võimatuks; sel juhul tuleb sellest sõnast loobuda, kui katsed teda ellu viia ei anna tagajärgi.

Üksikutest sufiksitest, mille tarvitus vajab veel uut korraldamist ja reeglistamist, on kõigepealt *-lik* ja *-line*, mis ei kuulu ikka veel lahendatud, vähemalt rahuldavalt lahendatud küsimuste hulka. See võrdlemisi väikese tähtsusega õigekeelsusküsimus ei ole nii raske, nagu omal ajal arvas J. A a v i k, kes kirjutas: „Ta on minu meelest üks keerulisematest meie praeguses õigekeelsuse liikumises. Me seisame ta kui Jaanuse ees, kes kahte nägu näitab; me oleme kui teelahkmel, kus me ei tea, kuhu parem oleks pöördä, sest põhjused poolt ja vastu näivad nii mõnegi punkti otsustamises üheraskused olevat“ (*-line* ja *-lik*, lk. 3). *-lik* ja *-line* vormiline külg on õnneks nüüd juba mõnda aega otstarbekohaselt ja lihtsuse põhimõttele vastava reeglga lahendatud, nii et *-line* võib liituda ainult vokaalile.

Kaalumist vajab aga veel sisuline vahetegemine *-line* ja *-lik* juures, kus praegu on loogilisuse ja järjekindluse põhimõttele ohverdatud lühemus, tegelik otstarbekohasus ja kõnekeelsus. Siin on Aaviku mõjul veaks tunnistatud (vt. *-line* ja *-lik*, lk. 10) sellised laitmatud sõnad nagu *heasüdamlik, viievaatuslik, täieõiguslik*, kus ainuõigeks peetakse *heasüdameline, viievaatuseline, täieõiguseline*. Viimasel ajal nõuti isegi *üleriigiline* pro ratsionaalne üle-

riiklik, viimane on nüüd 1939. a. jaanuaris tehtud Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonna otsusega jälle lubatud. Milleks siin kahte lisasilpi vaja on, see on seletatav ainult loogilise põhimõtte väärakendusega. Siingi tuleb senised seisukohad võtta revideerimisele. Liialdatud järjekindluse ja valesti mõistetud loogilisuse põhimõtte asemel tuleb enam arvestada otstarbekohasuse, lihtsuse, pedagoogilist ja ühiskeelsuse põhimõtet, samuti foneetilise arenemise seadust.

Ka *-line* ja *-ne* vahetõrje vajab veel selgitamist. Samuti vajab veel kaalumist võõrsõnade liitumine *-line*, *-lik* ja *-ne*-ga. Veel on lahtine küsimus sõnad nagu *tüübiline* ja *tüüpiline*, *müüdiline* ja *müütiline*. Lihtsuse põhimõtte pärast on küll tõenäoline, et siin tuleb loobuda sellisest tähendusliku peenuse taotlemisest, nagu seda teeb J. V. Veski, sest tarvidust selle järele küll ei ole (vrd. E. Nurm, Eesti Keel 1928, 138—141). Uudusena tuleks võõrsõnade puhul tõsiselt kaalumisele võtta ettepanek, mille tegi omal ajal J. Aavik, kuid mis on päevakorrast võetud, see on: püüda võõrsõnades üldse ära jätta eesti omadussõna liide *-ne*. Nii soovitas J. Aavik *intelligent inimene*, *elegant ülikond* pro *intelligentne*, *elegantne* (*-line* ja *-lik*, lk. 24), samuti *religioos*, *gratsioos* pro *religioosne*, *gratsioosne* (*ibid.*, lk. 25), *absoluut*, *abstrakt*, *modern*, *soliid* pro *absoluutne*, *abstraktne*, *modernne*, *soliidne* (*ibid.*, lk. 28). See oleks lühemuse poolest suureks kasuks keelele ja see vastab ka osalt kõnekeelele. Praegu tarvitatakse neid vorme ainult liitsõnades, kuid ei ole ühtegi põhjust neist lõppudest mittevabanemiseks ka adjektiivides, mis on lahus nimisõnast. Mispuutub nende käänamisse, siis soovib J. Aavik, et nad kongrueruksid substantiiviga, seega *intelligendid inimesed*, *elegantid ülikonnad*. A. kirjutas: „Meie haritlased, iseäranis need, kes Saksa keelt oskavad, avaldavad üleüldse kalduvust võõrakeelseid adjektiive — kui need eestikeelse adjektiivi lõputa, ja seda on need neil ikka — eestikeelses kõnes mitte muuta, nähtavasti aukartusest võõraste sõnade kohta; Eesti lõppude külge liitumine alandaks neid sõnu. Nad ütlevad: „need on väga naiif inimesed; aktuell küsimused; ta kõneles modern kirjandusest; sel on palju intiim luulet“. Kas seda aukartust heaks kiita ja vahest koguni kanoniseerida, selle üle tuleks aru pidada. Ei tea, kuidas enamus otsustaks. Meie omalt poolt leiame sarnase aukartuse küll asjata

olevat; nii peenina ja suursugusina kui võõrad sõnad meie omade seas tunduvadki, ei ole neil ometi mitte õigust nõuda, et nende kohta kõige elementaarsem ja üleastumatum keele reegel — kongruents — maksvuseta oleks, seda enam, kui nad meie keeles enamvähem täieõiguseliste kodanikkudena tahavad elutseda“ (*ibid.*, lk. 29). Nüüd me aga teame, et kongruents ei ole sugugi kõige üleastumatum keele reegel, vaid on sageli tarbetu luksus²⁾ ja see pärast võidaks meie keel lühemuselt, otstarbekohasuselt ja ilult veelgi tublisti, kui jätaksime ka kongruentsi ära, nagu õpetab ka K. Leetberg (Eesti lauseõpetus, lk. 27) ja ütleksime *elegant ülikonnad, intelligent inimesed, konkreet küsimused*. Sellega me võidaksime palju silpe, ei kaota aga midagi peale iganenud eelarvamuste, ja meie keel oleks jälle teinud sammu edu suunas, milleks juba spontaanselt tendents on olemas kõnekeeles, mitte aukartusest võõraste sõnade vastu, nagu arvab J. Aavik, vaid loomulikest keele arenemisseadustest tingituna.

Teiseks uut otsustamist vajavaks suuremaks üksikküsimuseks derivatsiooni alal on *-us ~ -is (-tus ~ -tis)* probleem, mille on algatanud J. V. Veski, lähtudes segimineku ja homonüümikartusest ning tähenduslike peenuste taotlusest. Näib, et lihtsuse ja traditsiooni põhimõttel tuleb loobuda *-is*-sufiksi tarvitamisest sõnades nagu *luuletis, harjutis*, sest mingit arusaamatust ei teki sellest, kui me tarvitame nende asemel *luuletus, harjutus*, sest tekstist on alati näha, kas on juttu tegevusest või konkreetsest asjast. Ümberõppimise ja peamurdmise vaev neil juhtumel, kus ei ole selge, kumba lõppu tuleks tarvitada, jääb ära, kui jääme traditsioonilise *-us* juurde (vrd. ka Kettunen, Eesti Keel 1932, 156, ja 1933, 25, ja J. Mägiste, Eesti Keel 1936, 143). On võimalik, et mõnes sõnas on *-is* siiski otstarbekohane (vrd. *toimetis ~ toimetus*), seda peab selgitama uus süvenemine küsimusse.

Edasi vajavad uut kaalumist *-ta ~ -tu* ja *-mata ~ -matu*-lõpud. Rahvakeel sellisel kujul nagu praegune kirjakeel *-matu* lõppu ei tunne, vaid tarvitab igal pool atributiivselt *-mata*. Kongruentsi taotlusest hakati aga kirjakeeles seda *-mata* lõppu käänama: *tead-mataks ajaks, olematad*. Keelearendajad leidsid muidugi varsti, et

---

²⁾ Vt. selle kohta R. Nurkse, Adjektiiv-atribuudi kongruentsist eesti keeles (Akadeemilise Emakeele Seltsi Toimetused XXX, Tartu, 1937).

„see ei lähe, et ilmaütleva lõppu uus käändelõpp liidetakse“ (vt. näit. EKS-i protokollid 1911, 35) ja siis soovitati *-matu* lõppu rahvakeelsete *saamatu*, *jalutu* analoogial (vrd. J. A a v i k, Katsed ja näited III, lk. 31, ja K e t t u n e n, Arvustavad märkused, lk. 54).

Hiljem on *-ta* ja *-tu* vahekord fikseeritud nii, et *-tu* tähendab püsivat omadust, kuna ilmaütleva lõpp *-ta* tähendab ainult juhulist puudumist (vt. E. M u u k ja M. T e d r e, Lühike eesti keeleõpetus II, lk. 23). Siingi on veel küsimus vaieldav ja vajab uut süvenemist uutest seisukohtadest; näit. kas öelda *rõhuta silp* või *rõhutu silp* (vrd. L. K e t t u n e n, *op. cit.*, lk. 54)? Esimesel on see paremus, et siis jääb iseendast ära kongruents, näit. *rõhuta silbile* pro *rõhutule silbile*, vrd. samuti *mööda lõpmata teed* pro *lõpmatut teed*. Igatahes ei tohi siin liiga formaalselt talitada, nagu selle eest hoiatas juba L. K e t t u n e n. Kuid samuti ei ole sugugi ilmingimata selge, kas „*-tu*-lõpuliste sõnade piiri tuleb tublisti, ilmaütleva käände kulul, täiendada, kus aga eitav-adjektiviline tähendus peitub“ (*ibid.*), nagu arvas K. Igatahes vormilisest küljest see ei oleks küll soovitav; kas mõttelisest küljest on, seda mak-sab veel kaaluda.

J. V. V e s k i juhtis juba a. 1913 tähelepanu sellele, et „mis oleks selles keelevastast, kui ilmaütleva ta-lõpuga sõnu siis mitte ei käänataks“, kui nad esinevad atribuutidena, näit. *määramata ajaks* pro *määramatuks ajaks* (Voog I, lk. 109). Samuti K. L e e t b e r g (Eesti lauseõpetus, lk. 27). Ka A. S a a r e s t e eelistab *mõistmata mõtetest* pro *mõistmatutest mõtetest* (Tegelikud õigekeelsuse määrused, lk. 26). Muide J. V. V e s k i pidas tollal võimalikuks *-mata*-lõppu käänatagi, näit. *asju liigitatakse liikuvateks ja liikumatadeks* (Voog I, lk. 109), nagu seda teevad ka K. L e e t b e r g (vrd. Äpardanud keeleuuendus, lk. 30) ja H. P ö l d (Eesti keeleõpetus I, lk. 70). Näib, et vastupidi viimase aja pruugile tuleks kitsendada *-matu* vormi tarvitamist *-mata* kasuks, kuna viimane võimaldab kongruentsi vältimist ja sellega ühtlasi terve rea silpide kokkuhoidu.

Nüüd on aga J. V. V e s k i, kes 1913. a. asus veel ratsionaalsel seisukohal, teinud asja veel keerulisemaks teoretiseerimisega, loogikat ja tähenduslikke peenusi taotledes ning segiminekut kartes: *-matu* lõpule lisaks on nüüd tarvitusele võetud veel *-tamatu* (resp. *-damatu*), see on impersonaali ma-infinitiivile liidetud *-tu*. V. on

tähendused järgmiselt fikseerinud: *lahendamata ülesanne* — ülesanne, mis praegusel momendil veel lahendamata; *lahendamatu ülesanne* — ülesanne, mis kestmalt lahendamata; *lahendatamatu ülesanne* — ülesanne, mida on üldse võimatu lahendada, kusjuures vastavad nimisõnad tähendavad: *lahendamatus* — нерешенность, unaufgelösheit, *mittelahendatavus* e. *lahendatamatus* e. *lahendumatus* — нерешаемость, нерешимость, unauflösbarkeit (EKirj. 1935, 288). Täiesti tarbetu on teha vahet praegusel momendil lahendamata ja kestmalt lahendamata ülesande vahel. Nimisõna ‚unauflösbarkeit‘ tähenduses võib tarvitada samuti *lahendamatus*, sest tekstist on harilikult kohe näha, kas see tähendab ‚unaufgelöstheit‘ või ‚unauflösbarkeit‘. Kui aga arusaamatus peaks tekki, siis võib viimases tähenduses tarvitada ka *mittelahendatavus*, mille ka V. ise annab selles tähenduses paralleelselt sõnaga *lahendamatus*, nagu sellele on tähelepanu juhtinud juba M. Tedre (EKirj. 1935, 383).

Pöördsõnasufiksitest vajab otsustamist J. V. Veski poolt tarvitusele võetud *-sta-* sõnades nagu *mürgistama*, *kasustama*, milline uuendus jällegi on tehtud segimineku kartusest, nimelt *-us-* vormis *mürgitus*, *kasutus* võivad tähendada niihästi ‚mürgitamist‘ ja ‚kasutamist‘ kui ka ‚mürgita‘ ja ‚kasuta olekut‘. Et aga kontekstist on alati näha, milline tähendus on mõeldud, siis tuleb tõenäoliselt lihtsuse ja traditsiooni põhimõttel seegi uuendus tagasi lükata.

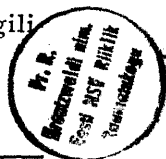
Edasi on vankuv ka *-u-*refleksiivide tarvitus. J. Aavik tõi need omal ajal laiemalt ja süstemaatilisemalt kirjakeelde, kuid hilisem pruuk ei ole leppinud A. poolt seatud piiridega, vaid on selle kaugelt ületanud, nii et nüüd peab A. ise sama *u* vastu võitlust, mille ta omal ajal kirjakeelde tõi (vt. näit. Nädal Pildis 1936, nr. 1, lk. 14). Nüüd on valitsemas tendents, mis tahab *u* asetada igasse intransitiivsesse verbi, kus see aga vähegi sobib, nähtavasti loogilisust või ka arusaamatuste vältimist taotledes. J. Aavik arvas omal ajal, et meeleolu tähendavad verbid „võivad ühtlasi transitiivse ja intransitiivse tähendusega olla ja jääda, kuid kehalist tegevust tähendava ‚kumardama‘ juures tunduks suurem tarvidus erilise refleksiivvormi järele: ‚kumarduma‘“ (*-uma-*refleksiivid, lk. 30—31). Siiski arvas A., et „tingimata ama-lõpulisteks peaksid jääma elatama, härmatama, kahvatama, kolletama, paka-

tama, seisatama" (*ibid.*, lk. 31). Nüüd loeme aga iga päev *kahvatus* ja *seisatus*. O. L o o r i t s nõuab oma grammatikas *-ta-* ja *-tu-*täpset eraldamist, näit. mitte *ta ehmatas*, vaid *ta ehmatus* ja soovitab isegi *kõrbub* pro *kõrbeb* (lk. 132). J. V. V e s k i peab Aaviku püüet kaotada *u* sõnadest *peatuma, ulatuma, vihastuma* „keele primitiivsuse poole tüürivaks“ (Eesti Keel 1936, 163). Siinjuures on ära unustatud, nagu sellele juba K. L e e t b e r g on tähelepanu juhtinud (Äpardanud keeleuuendus, lk. 37), et eesti keeles samuti kui teistes keeltes on rida verbe, mida võib tarvitada niihästi intransitiivselt kui ka transitiivselt, näit. *kumardama*, vrd. saksa keele *kochen*, mis tähendab niihästi ‚keema‘ kui ka ‚keetma‘. Teistes keeltes ei karda neist keegi segadust, sest lausest on ju otsekohe näha, mis funktsioonis sõna esineb. Eesti keeles aga tahtakse nüüd rida verbe ümber teha, et neis oleks tingimata intransitiivsuse tunnus. Siingi on vaja, et küsimusse veel kord süvenetaks ja et seataks üles uued kindlad põhimõtted (vrd. ka J. M ä g i s t e, Eesti Keel 1936, 147). Viimaseid katseid *u*-verbide tarvitamise piiri määramiseks on E. M u u g i l t Eesti Keel 1938, 103, 71.

Abisõnaliiteist vajab korraldamist *-lt* ja *-sti* vahekord, mis ka ei ole veel päris lõpuni mõeldud.

Peale eelmainitud küsimuste on derivatsiooni alal muidugi veel terve rida sufikseid ja suuremaid ning vähemaid küsimusi, mis vajavad veel otstarbekat lahendust või uut seisukohavõttu. Pisi-küsimustest mainitagu näit. *teotsema* ~ *tegutsema*, *mäestik* ~ *mägestik* vorme. Kõik need küsimused tuleb käsitleda uute põhimõtete valgusel, jättes maha senised eelarvamused ja aksioomid ning vääralt rakendatud või liialdatud põhimõtted, nagu loogilisus, järjekindlus, süsteempärasus, segiminekukartus jne.

Valter Tauli.

„Eesti Keel ja Kirjandus“ ilmub kord kuus. Väljaandja: ENSV Hariduse Rahvako-missariaat. Toimetus ja talitus Tartus, Ülikooli 18, telef. 35-51. Vastutav ja tehniline toimetaja R. Põldmäe. Korrektor H. Pürkop. Ladumisele antud 27. XII 1940. Trüki antud 4. I 1941. Trükipoognaid 5 1/8. Autoripoognaid 4,27. Paberi formaat 67 × 95. Trükiarv 3000 eks. Trükitud „Tartu Kommunisti“ trükikojas, Tartus. Tellimismumber 1942. MB 1211. Tellimishind: 44 rbl. aastas, 22 rbl. poolaastas, 11 rbl. veerandaastas. Üksiknumber 4 rbl.

„Эстонский Язык и Литература“. Эгосиздат „Научная Литература“, Тарту. Печатано на эстонском языке.

PE ^A 32 411
3